Paylazu Kaptanyan

1915 Ermeni Soykırımı
Bir Tanığın Anıları

Çeviren : Fatma Özgen

pencere
yayınları

Paylazu Kaptanyan
1915 Ermeni Soykırımı
Bir Tanığın Anlattıkları

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Gustav Kiepenheuer Leipzig yayınevinin 1915 Der Völkermord an den Armeniern adıyla
1993 yılında yayınlanan Almanca baskısından çevrilmiştir
Birinci Baskı: Kasım 2011
Kapak: Hüseyin Yoldaş
Baskı ve cilt: Barış Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven San. sitesi C Blok No 291 Topkapı
Tel: (0212) 674 85 28

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 978-605-4049-

PENCERE YAYINLARI: 27
pencereyayinlari@hotmail.com

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL TEL: (0216) 414 64 41

Paylazu Kaptanyan

1915 Ermeni Soykırımı Bir Tanığın Anlattıkları

Çeviren: Fatma Özgen

İÇİNDEKİLER

Yayıncının Önsözü	7
Önsöz	14
Aile Ocağının Yıkılması	15
Parti Üyesinin Takibi ve Hampar'ın Babasının Ölümü	16
Sürgünün Başlaması	17
Çocukların Kurtarılması	20
Veda	23
Lanetli Köy	28
Soygun ve Tecavüz	31
Acımasız Saldırılar, Eşkiyalık ve Tecavüz	36
Kırkgöz'den Malatyaya	39
Fırıncılar Vadisinde Onbinlerce Kadın	45
Dersim'de	51
Dağlardan Geçerken	58
Murat Nehrini Geçerken	66
Türkler'in Yanında Hizmetçi Olarak	78
Nefes Almadan	84
Bebeğin Doğumu	91
Halep'te Sürgün Avı	97
Sonsöz	107

YAYINCININ ÖNSÖZÜ

"Böyle öldüler; Kürtler vurarak öldürdü, korucular yağmaladı, kurşunlandılar, asıldılar, zehirlendiler, hançerlendiler, boğazlandılar, aç ve susuz bırakıldılar, çürüdüler, çakallara yem oldular. Çocuklar ölene kadar ağladı, babalar kendilerini kayalıklara atıp parçaladı, anneler bebeklerini kuyulara attılar. Hamile kadınlar el ele tutuşarak, ilahilerle Fırat'a atladılar. Yeryüzünün ve yüzyılın bütün ölümleriyle öldüler."

Bu cümleler ekspresyonist yazar Armin T. Wagner tarafından 1919'da Birleşik Devletler Başkanı Wilson'a açık bir mektupla yazılmıştı. 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni nüfusunun üçte ikisinin kovulduğuna ve yok edildiğine tanık olan Wagner, dünyanın bu suçlara gözlerini kapatmaması için yalvarıyordu. Onun çağrısı duyulmadı.

2,5 milyon Ermeni, 16. yüzyıldan beri Batı Ermeni bölgesinde Osmanlı hâkimiyetinde yaşadı. İ.Ö. 3. bin yılından beri Doğu Anadolu'da ve Kilikya'da (şimdiki Adana ve Mersin kıyıları ile arkasındaki Toroslar) yerleşik yaşıyorlardı. İmparatorluğun büyük şehirlerinde de, özellikle İstanbul'da önemli, köklü Ermeni toplulukları yaşıyordu. Hıristiyan Ermeniler 1876'daki yasaya kadar ikinci sınıf vatandaş olarak Osmanlı tebaasındaydılar. Örneğin, ortalama-

nın üzerinde yüksek vergi veriyorlardı. Askerlik hizmeti yapamıyor, memur olamıyorlardı.

Özellikle köylerdeki Ermeniler daha çok haksızlıklara uğradı. Bir silaha sahip olmak onlara yasaktı, Kürt çetelerinin saldırılarına ve Türk devletinin rüşvetçi kamu görevlilerinin keyfi davranışlarına karşı korumasız kaldılar. 1894 ve 1896 arası 300.000 Ermeni insan bu tür şiddet ve zorbalıkla yok edildi.

19. yüzyıl sonlarında Ermeni halkı direnç göstermeye başladı. Bu ulusal uyanmada devrimci Ermeni partileri de ortaya çıktı (Armenakan, Hınçak, Daşnaksityun). İstekleri ölçülüydü. Hınçak Partisi dışında diğer partiler; yasal güvenlik ve eşit muamele için Osmanlıya bağlı Ermeni bölgesinde idari özerklik istediler.

Jöntürkler olarak da bilinen "İttihat ve Terakki Partisi" taraftarları 1908'de İstanbul'da iktidara geçip sultanın yetkilerine el koyunca, Ermeniler yeni yönetimden büyük beklentilere girdiler. Bundan böyle kovuşturma, zulüm ve ayrımcılığın nihayet sona ereceğine inandılar. Gençtürkler'in ilk beyannamesi bu yönden çok umut vericiydi. Fakat bu düşünceleri çok geçmeden değişecekti.

1913'te Talat, Enver ve Cemal Paşa'dan oluşan Gençtürk üçler heyetinin yetkileri tamdı. Bu adamlar fanatik milliyetçiliği işaret ediyorlardı. Bütün uğraşları Osmanlı Devletinin, "Türklerin Türkiyesi" sözüyle monoetnik yapısını kurmak ve muhafazasını sağlamaktı. Orta Asya'dan Kuzey Çin'e kadar uzanan ve orada yaşayan Türk halklarının küçük Asya (Klikya) ile birleşmesini ve büyük turan devletinin hayalini kuruyorlardı. Doğu Anadolu'da yaşayan Hıristiyan Ermeniler bu yolda bir engeldi. Haklarından yoksun Ermenilerin durumu da Avrupa'nın bıktırıcı müdahalelerini doğuruyordu. Hıristiyan düşmanı Rusya'nın sempatisi de şüpheliydi. Ayrıca, kaybedilmiş Balkan ille-

rinden akın halinde geri gelen Müslüman göçmenlerin, Ermenilerin yerleşim bölgesine alınması iyi olurdu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ermeni sorununa da "çözüm" bulunmuş oldu. Savaş sadece, gizlice hazırlanmış, bir halkın yok edilme planını uygulamak için bir fırsat değil, Ermenileri, savaşa karşı olan Rusya ile ihanet işbirliği içinde olduklarının suçlamasını yapmak ve bu yüzden cepheden "göçmek" zorunda oldukları propagandasının bahanesiydi.

Ve 1915 Mart ayının sonlarında, sürgün ve kıyım Rus cephesinden oldukça uzak bir bölgede Kilikya'da başladı. Yok etme eylemi, 24 Nisan 1915'te İstanbul'da, entelektüel ve politik Ermenilerin tutuklanması ve öldürülmesiyle başlamıştı. Ermeniler bugün hâlâ 24 Nisan'ı soykırım kurbanları günü olarak anarlar.

Bundan sonra olaylar sökün etti: Askere alınan 200.000 Ermeni silahsızlandırıldı, çalışma taburlarına gönderildi veya hemen öldürüldü. Aynı anda ülkenin her tarafında tüm Ermeniler silahsızlandırıldı ve liderleri tutuklandı. Ermeni erkeklerini ahaliden ayırdılar sonra da öldürdüler. Böylece liderlerinden ve savunma yeteneği olan erkeklerinden yoksun kaldılar. Geriye sadece yaşlılar, kadınlar ve çocuklar kaldı. Bu savunmasız insanları acımasız bir son bekliyordu: uluslararası bir sansasyondan çekindikleri için Göç adı altında kamuflajlı yokedişten ancak İstanbul ve İzmir'de kalan Ermeniler kurtulabildi. Van ilindeki Ermenileri de Rus birliklerinin gelmesi kurtardı. En az 200 000 Ermeni kurtuldu. Bunlar, Türk evlerinde kaçak kalan ve zorla İslamlaştırılan Ermenilerdi. Kalanlar için tehlike geçmemişti. Türkler, Osmanlı'nın doğudaki 6 ilinde Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Trabzon, Erzurum ve Kilikya'da sürgün kolonileri tertip ediyorlardı. İnsanlar cefalı bir yolculukla yürüyerek (sadece zengin olanların başlangıçta araba kullanmaya hakları vardı,) güneye gönderildiler. Ha-

lep'e gidene kadar rüşvetçi jandarma, Kürt çeteleri ve ahalinin işbirliğiyle soyuldular, tecavüze uğradılar, katledildiler, sürüklendiler, sürüldüler. Yok edilmeleri için yapılan bu yolculukta aç bırakıldılar, özellikle sapa yollara yönlendirildiler. Sürgündeki Ermeniler kanun dışıydılar ve herkes onlara tecavüz edebilirdi. Konvoyların yolları ceset dağlarıyla bezendi. Sürgünlerin çok küçük bir bölümü Halep'e ulaşabildi. Oradan, açlıktan ölmek üzere olan, kuvvetten düşmüş, ızdıraplı insanlar civardaki toplama kamplarına, ya da son istasyon Mezopotamya çölüne kadar gönderildiler. Türk devleti burada büyük bir toplama kampı inşa etti. Kötü şöhretiyle ünlenen Der-Zor, Rakka ve Rasul-Ayn. Katillerin işi burada sonlanıyordu. İnsanlar açlıktan, susuzluktan ve salgın hastalıktan öldüler. Eğer çabucak ölmüyorlarsa yeni gelenlere yer açmak için katlediliyorlardı.

Türk hükümetinin stratejisi tutmuştu kimse bu yok etmeye engel olmuyordu. En etkili, en sıkı temasta olan Almanya bu yok etmeye engel olabilirdi belki ama Almanlar, müttefikleri Türkiye ile aralarının açılmasını istemediler ve gençtürklerin sürgün avını tasvip etmedikleri halde seyirci kaldılar.

4 Ekim 1916'da İstanbul'daki Alman konsolosu Radowitz, Berlin'e şu haberi veriyordu: Osmanlı devletinde yaşayan 2,5 milyon Ermeni'nin 2 milyonunun sürgün edildiğini, sürgüne gidenlerden 1,5 milyon Ermeni'nin öldüğünü bildiriyordu.

"Bu gibi arabozucuların yeri hiçliktir..." diyen Türk iç işlerinden sorumlu Talat Paşa'nın emri gerçekleşmişti. 1915 sonlarında "Artık Ermeni sorunu kalmadı" dedi.

Paylazu Kaptanyan, hayatta kalan birkaç kişiden biri. İki çocuğu ve kocasıyla birlikte 1915 Temmuz'una kadar Samsun'da barış içinde normal bir hayat sürüyordu. Birden yaşadıkları hayat alt üst oldu. İstanbul'daki hükümet onları ölümle cezalandırdı, çünkü onlar Ermeniydi. Genç kadın

çocuklarını, evini, mülkünü bıraktı ve kocasıyla birlikte onları memleketten uzağa, güneye doğru götürecek olan uzun sürgün yürüyüşünde sıraya girdi. Kocası, bu konvoyun diğer erkekleri gibi daha ilk günden öldürüldü. Pailadzo yalnız kaldı ve üç ay boyunca devam eden dehşet sahnelerini yaşadı. Aşağılandı, dövüldü, aç susuz kaldı hastalandı. Şansı vardı ki, refakat eden jandarmalar satın alınabiliyordu. Bin bir güçlükle sakladığı parası ile ekmek ve su alarak hayatta kalmayı başardı. Paylazu, gittikleri her yerde hissedilen ölülerin kokusunu unutamıyor. Onların feryatlarını hep duyuyordu. Bu inanılmaz haksızlığın kanıtını göstermek, yaşananları yazmak zorundaydı. Bu yüzden hayatında ilk kez kalemi eline aldı.

Anıları, 1919'da Paris'te Fransızca çevirisiyle çıktı. Orijinal kitap, 1922'de New York'da Ermenice dilinde yayınlandı. Ermeniler, böyle görgü tanıklıklarının dünya kamuoyunu sarsacağını umuyor. Paylazu'nun isteği de bu. Savaşın galibi Hıristiyan devletlerinin, Ermeni din kardeşlerini yüzüstü bırakmayacağına inanıyor. Batı dünyası katillerden hesap soracak ve Paris'teki Barış Konferansı'ndan Ermeni devleti için izin çıkacaktır.

Bu bugün de bildiğimiz gibi yanıltıcı ve aldatıcı bir umuttur.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybeden tarafında sayıldı. 1918'de zafer kazanan müttefiklerle ateşkes anlaşmasını imzaladı. Görünen oydu ki, büyük Osmanlı Devleti'nin sonu gelmişti. Müttefikler, Yunan ve Ermeni birlikleri ülkedeydi. Ermeniler Rusların korumasında Doğu Anadolu'ya memleketlerine gönderiliyor, Fransızların himayesinde Kilikya'da "ulusal yurt" kuruluyordu. On binlerce Ermeni memleketine dönüyor, hayatta kalanlar yeni bir başlangıç yapabileceklerine inanıyorlardı. 1918 Mayıs sonlarında Erivan'da Ermeni Cumhuriyeti ilan edildi. Yeni

cumhuriyete ait birlikler Doğu Anadolu'da eskiden yerleştikleri bölgede yeni devlete ait olması gereken yerdeydiler.

Bu durumdayken, Ankara'da bulunan General Mustafa Kemal, 1919'da idareye fiilen el koydu. O, saf Türklerin Türkiye'sini istiyordu ve yabancı birlikleri ülkeden sürmek çıkarmak için büyük bir geriye püskürtme hareketi başlattı. Müttefikler ciddi bir mukavemet göstermemeye dikkat ediyorlardı. 1919'da Paris'teki Barış Konferansı'nda uzun süren müzâkerelerde ve 1920 Sevr Anlaşması'na göre Ermeniler bir bölümü Doğu Anadolu'ya uzanan bağımsız bir Ermenistan kuracaktı. Bu anlaşmanın bir sıfır olduğunu bir hiç olduğunu açıklayıp Erivan üzerine yürüdü. Amacı Ermeni devletinin haritadan silinmesiydi.

Küçücük Ermeni Cumhuriyeti'nin durumu ümitsizdi. Halkının yarısı Türkiye'den ve Azerbaycan'dan kaçanlardan oluşuyordu. İnsanlar evsiz ve açtı. Salgın hastalık, kuduz kol geziyordu. Ekonomik ve askeri durum berbattı. Sevr anlaşmasında müttefiklerin verdiği sözler tutulmamıştı, yalnız bırakılmışlardı. Kemal, 1920'de üç cepheden saldırdı Ermenistan'a. Ermeni silahlı kuvvetleri Türk kuvvetlerine karşı hiçbir şey yapamadı. Kemal'in birlikleri ilerlerken arkalarında katliamdan izler bırakıyorlardı. 200 bin ermeni katledilmişti. Anlaşılan Türkler yok etme işini doğu Ermenistan'da sonlandırmak istiyordu. Son anda Sovyet Rusya kendi sırasının geldiğine karar verdi ve Ermenistan'a asker yardımı gönderdi ve "karşı güç" olarak konumlandırdı.

Sovyet Rusya Yukarı Kafkasya'yı işgal ettikten sonra Moskova ve Türkiye, Mart 1921'de bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmada Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılacaktı. Küçük Ermeni Sovyet Cumhuriyeti, kalan bölgelerden de silinmeliydi: Karabağ ve Nahçivan Azerbaycan'a, Lori ve Achalkalaki Gürcistan'a bırakıldı. Küçük Sovyet Cumhuri-

yeti Ermenistan için geriye sadece 28900 kilometre karelik bir memleket toprağı kalıyordu.

Kilikya'da Ermeniler için durum daha iyi değildi. 1922'de çekilen Fransızlar, kendilerine sığınan Ermenileri Türklerin vahşetine terk ettiler. Ermeniler panikle kitle halinde kaçmaya başladı.

Ermeni trajedisi 1923'te Lozan Konferansı ile geçici olarak son bulmuştu. Muzaffer müttefikler Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Sevr anlaşmasında verilen sözlere sessizce veda ettiler. Ermenilerin zararlarını tazmine hakları yoktu. Ermeni sorunu yalnızca, Lozan anlaşmasının alt komisyonun sonuç bildirgesinde azınlıklar için "çözülmeyen sorunlar" hanesine yazıldı. Ermeni Cumhuriyeti delegasyonu bir kere bile konferansa davet edilmedi. Barış konferansı "sanki Ermeniler yokmuş gibi sonuçlandırıldı." Savaşı kaybeden Türkiye galipler tarafında yerini aldı.

Bayan Kaptanyan, batılı uluslardan sadece adalet istiyor. Ama uyum içindeki dünya güçlerinden hiçbir lobi olmadan adalet bekleyemezsiniz.

Ermeniler bugüne kadar akıbetlerini yeteri kadar dünyaya tanıtamadılar. Türkiye 1915 olaylarından sonra 70 yıldır soykırımı itiraf etmeye çekiniyor. Tarihi çarpıtarak, istatistik manipülasyonlar ve yalan propagandalarla, küçümseyerek ya da tabulaştırarak gerçekleri inkâr ediyor.

ÖNSÖZ

Bu kitabı, yabancı ülkelerde yaşayan benim hüzünlü insanlarıma ithaf ediyorum. Ben de birçok Ermeni gibi, Türk gaddarlığının kurbanıyım. Bugün buna tanıklık etmek istiyorum. Gördüklerimi ve yaşadıklarımı yazdığım anı defterim kayboldu. Dağ köylüleri, tehcir sırasında onu benden aldı. Çekilen bu acılar ve tüm benliğime geçen bu kâbusu, bütün açıklığı ile tercüme edebilmek bana yeter.

Ne söylüyorum ben! Ölüm yürüyüşümüzü burada tarif edebilmek mümkün mü? Hayır. İnanılması güç bir vahşet ve bu vahşeti kelimelere dökmek, hayal gücünü ve insanca ifadeleri aşıyor. Bu olayların kurbanı bile anılarına dönüp olanları kavramakta zorlanıyor.

Biz Ermeniler, bir daha iyeleşemeyecek kayıplar verdik. Bu yüzden uygar ulusların, işkence görmüş halkımızın gözyaşları ve sızlanmalarına, kayıtsız kalmayacaklarını ümit ediyoruz.

Paris Barış Konferansından, özgürlük için dökülen kan göz önünde tutularak, yaşamda kalanlara hakkaniyet gösterilmesi ve onların Türk boyunduruğundan kurtulmasını istersek çok mu olur?

Paris, 1919

AİLE OCAĞININ YIKILMASI

Günler çabuk geçti ve ben sevdiklerimden uzaktayım. Babam nerede? Sadece altı yıl beraber olabildiğim kocama ne oldu?

Nasıl mutluyduk birlikte geçirdiğimiz bu kısacık yıllarda. Dünyanın en değerli şeyi elimizdeydi birbirimize olan düşkünlüğümüz. Sadece çocuğumuz Hırayr'in ölümü apaçık ufkumuzu bir an kararttı.

Onu çok seviyorduk. Harika gözleri ve yumuşak bakışlarıyla bir melekti. Kısa bir hastalıktan sonra bir ilkbahar günü şaşkın küçük bir kuş gibi korkulu gözlerle anne ve babasına baktı ve başı yana düştü. Onu tekrar hayata döndürme çabalarımız boşa gitmişti. Aynı anda bahçemizdeki kiraz ağacı çiçek açıyordu. Birkaç dalını kırdım kirazın. Neden çiçekleniyordu, çocuğum zamanından önce gitmişken?

Hırayr bilseydi; ölümünden iki ay sonra annesi ve babası onun mezarını orada bırakıp zorla, sürgün yolunda ölüme gittiklerini!

Durumumuzun meçhul ve geleceğimizin karanlıkta olması, anılarımı kaleme almaya zorladı. Ama bütün bu olanlar nasıl ifade edilebilir? Bunun için Aharonyan'ın[1] kalemine ihtiyacım var. Benim kalemim, insanlık tarihinin henüz görmediği bu sahneleri tasvir etmek için çok zayıf.

1. Aharonyan, Avedis (1866-1948): 1919'da Paris'teki barış görüşmelerinde Ermenistan Cumhuriyeti'ni temsil eden heyetin başkanı Ermeni politikacı ve yazar. Pek çok romanı yayınlandı. Hikaye ve gezi yazılarını daha çok Ermeni halkının başına gelenleri takip eden temalara dayandırdı.

PARTİ ÜYESİNİN[2] TAKİBİ VE HAMPAR'IN BABASININ ÖLÜMÜ

Nisan 1915'te ev baskınları başladı ve birkaç parti üyesi tutuklandı. Ancak hiçbir şey bu olağanüstü önlemleri haklı göstermiyordu. Osmanlı Ermenileri, ister politik bir gruba dahil olsunlar ister olmasınlar, askerlik görevlerini yerine getirmeye gayret ediyorlardı. Bazıları bir vergi ödeme yoluyla (satın alarak) rahatlıkla işlerinin başına gidebiliyorlardı. Samsun ve civarı bölgelerde sessizlik hâkimdi. Şunu da söylemeliyim tutuklananların birçoğunun partiyle ilgisi yoktu.

Baba Hampar'ın tutuklanması, Samsun'lu Ermeniler arasında heyecana neden oldu. Politik sırlarını öğrenmek için onu falaka işkencesiyle ölünceye kadar dövdüler. Ermeniler otopsi isteyebilir ve ölümün gerçek nedeni ortaya çıkabilir korkusuyla, bir ay boyunca mezarında nöbet tuttular.

2. Parti üyesi: 1890'da kurulan kısa adı Taşnaksutyun olan "Ermeni Devrimci Federasyonu" üyeliği kastediliyor

SÜRGÜNÜN BAŞLAMASI

1915 Haziran başlarıydı. Bir gece tuhaf bir rüyanın etkisiyle uyandım. Rüyamda Ermeni halkı büyük bir kayanın üzerinde tapınıyorlardı. Aniden kaya, bir kenarı üzerinde dalgalanarak giderek küçülüyordu. Allak bullak olmuştum. Eşime: "Kayanın bu şekilde değişmesi bir felaketin habercisi mi acaba?" diye sordum.

Gün doğmak üzereydi sokakta konuşulanları duyduğumda. Pencereye yaklaştım ve dışarıda birkaç insanın bir ilan okuduğunu gördüm. Ne olduğunu sordum. İçlerinden biri cevap verdi: "Hükümetin bir bildirisi... Bize, Güney'de sınır dışı olacağımızı bildiriyor." O, "biz"den Ermenilerin kastedildiğini anlamıştı. Bu cevap beni ürkütmüştü. Polis, mahalleler arasında irtibatı yasaklayınca canımın sıkıntısı giderek büyüdü. Pazara giden insanlar geri dönmek zorunda kaldılar. Yolda gezinen insanlar tutuklandı ve ev baskınları çoğaldı. Tutuklananlardan bazıları teker teker serbest bırakılıyordu, bunlar İslam dinine razı olanlardı. Bu bizi çok endişelendirmişti. Serbest bırakılıp evlerine dönenler, sürgün ile inançlarından vazgeçme arasında karar vermek zorundaydılar.

Tehcir hareketi başlamıştı. İki tekerlekli işporta arabasında, kadınlar ve çocuklar, taşıyabildikleri, sıkıştırabildikleri ne varsa hepsine el konuldu. Tek tük yapılan itirazlar

son derece vahşice bastırıldı. Korku ve çaresizlik insanları felç etmişti. Erkekleri diğer ahaliden ayırıp götürüyorlardı. Sonra sırada kadınlar ve çocuklar vardı. Onları da iki tekerlekli yük arabalarına tıkıştırıp silahlandırılmış Türk köylüleri ve polis eşliğinde şehrin dışına çıkarıyorlardı. Ağlama ve yakınmadan başka bir şey duyulmuyordu. Kadınlar bayıldı. Çocuklar ağlamaya başladı. Tanrım! Çok acıklıydı!

Sonunda anladık ki, Der-Zor'a gönderiliyorduk. Nereye gideceğimizi haritadan bakıyor ve anlıyorduk ki, yaz güneşinde uzun ve zorlu bir yolumuz vardı. Eğer yürüyerek gidersek, bu yolda bizi ölümün beklediğini de anlamıştık. Bu perspektif karşısında bir çok ailede birlik ve ittifak bozuldu. Kadınlar ve çocuklar inançlarından vazgeçmeyip sürgünü göze alırken, erkekler korkuya boyun eğdi ve birkaç adam dinini bırakıp İslam dinine döndü. Bir kadın kocasının yaptığını yapmamak için kendini ve çocuklarını zehirledi. Komşularımdan bir aile dinini bıraktı. Günde iki kez camiden hoca geliyor ibadet etmeyi öğretiyordu. Bu sahne bizi derinden yaralıyordu. Böyle zamanlarda Raffi'in[3] Samuel'deki ifadesini geçiriyordum içimden. Bu iki duyguyu aynı anda hissetmek beni hem üzüyor hem de tiksindiriyordu. İnsanın manevi ölümü tercih etmesini anlamıyordum. Bereket versin ki, çoğunluk Hıristiyanlıktan vazgeçmedi ve gidilecek yolun tehlikesini göze aldılar. Herkes birbirinin moralini yükseltmeye ve cesaret vermeye çalıştı. En fazla elli aile nefsine mağlup oldu.

En büyük kaygımız sapık tecavüzcülere karşı savunmasız olmaktı. Eşim, öfkeyle Ermeni ulusunun gafil avlandığını söylüyordu.

3. Raffi, aslında Hagop Melik Hagopyan (1835-1888): Ermeni romancılarından. Eserlerinde Büyük Ermeni tarihinden söz eder. 1886'da ortaya çıkan "Samuel" romanında, 4. yüzyılda en büyük düşman İran ve Bizans'a karşı Ermenilerin mücadelesini anlatır.

Samsun'da birkaç Ermeni kendimizi savunabilmemiz için organize olmamızı önerdi.

Ama bu düşünce hayata geçemedi. Ilımlılar, bu hareketin ayaklanmaya dönüşüp Ermeni halkının imha edilmesinden korktular. Türkler, Samsun'da büyük bir garnizonu ellerinde bulunduruyordu ve mücadele şartları eşit değildi. Ama bugün şunu söylemek gerekiyor, daha sonraki olaylar bu temkinli tavsiyeyi yalanladı. Zira ulusumuz buna rağmen neredeyse yok edildi.

ÇOCUKLARIN KURTARILMASI

Yunan Başpiskoposu, çocukların tehcirden korunması için ona güvenebileceğimizi söyledi. Hemen oğullarımızı ona götürmeye karar verdik. Aynı gün Ermeni üst düzey yetkili askerlerinden toparlanmamız için emir geldi. Çocuklarım Hrant ve Aram'ı yanıma alarak Yunan mahallesine gittim. Yağmur yağıyordu. Kalbim bana ağır gelmeye başlamış, gözlerim dolmuştu. Çocuklarımdan sonsuza dek ayrılma düşüncesiyle ilgili vereceğim karar anı giderek yaklaşıyordu. Yunan piskoposluğu şehrin dışındaydı. Aram, yolun uzunluğundan yakınmaya başladı. "Nereye gidiyoruz anne?" diye sordu. "Çok yoruldum, hamama mı gidiyoruz?" Kısık sesle cevap verdim "Hayır oğlum."

Yağmur dinmek bilmiyordu. Hızlı hızlı yürümeye başladık. Tanrım, bu korkunç ayrılığa dayanabilmek için nereden güç alacağım! Nihayet piskoposluğa geldik. Piskopos beni şefkatle karşıladı ve salona geçtik.

"Ağlamayın bayan, çocuklarınız güvende olacak." Piskopos'u duyan Hrant ve Aram bakışlarını şaşkınlıkla bana dikti. Anlamaya çalışıyorlardı. Piskopostan, çocuklarıma annelik yapacak kadınla beni tanıştırmasını istedim. Beni bir odaya götürdü. Odada başka bir dolu Ermeni çocuk vardı. Yunanlı ailelerin gelip seçimlerini yapabilmeleri için bütün çocukları bir araya toplamışlardı.

Çocukların bu durumu bana bir an "Tom Amcanın Kulübesi"ndeki küçük zencinin satılmasını hatırlattı. Genç bir adamla yaşlı bir kadın içeri girdi. Anne ve oğul. Kadın, kollarını Aram'a sardı ve onu gösterdi. Dar ve zarif yüzünü çerçeveleyen sarı bukleleri onu küçük bir kız gibi gösteriyordu. Genç adam, önce sadece bir çocuk almayı düşündüklerini ama şimdi kardeşlerin ayrılmaması gerektiğini düşünerek ikisini de almaya karar verdiklerini söyledi. Derin bir nefes aldım ve ona bu cömert düşüncesi için teşekkür ettim. Yolda giderken çocuklara hissettirmeden onları uzaktan takip etmem için beni uyardı, böylece çocuklar tehlikeye düşmeyecekti. Evine geldik. Genç eşi bizi karşıladı, merdivenleri çıkarken merakla uzun uzun çocuklara baktı ve onlara çiçek demeti uzattı. Çocukların neşesi geri gelmişti. Bu andan faydalanarak onlara sarıldım ve onlara "Burada kalın, ben dışarıya çıkıp bir bardak su içeceğim." dedim ve ağlamayı kestim.

Yalnızlığın acısı bütün vücuduma yayıldı. Bilincimi kaybettim. Kendime geldiğimde hıçkırıklara boğuluyordum.

Ben bu korkunç ana kadar onları kimseye güvenememişken, çocuklarımı nasıl terk edebilmiştim. Ama onları korumanın tek ve biricik yolu buydu. Beni bekleyen kadere onları da sürükleyemezdim.

Yerimi alan kadına vermek üzere eşimin ve benim fotoğraflarımızı götürdüm. Ona "Bizim sonumuz yakın, çocuklarımız bundan sonra size aittir. Onları seveceksiniz, onlar da sizi sevecek. Sizi kıskanıyorum.

Çocuklarımız hayatlarını size borçlular ve bunun için size müteşekkirim. Sizden ricam; bu fotoğrafları saklayın ve uygun bir yaşa geldiklerinde onlara gösterin. En azından anne babalarının kim olduğunu bilsinler. Sizden bir annenin bu isteğini kırmamanızı rica ediyorum."

Hıçkırıklarım ümitsiz bir ağlamaya dönüştü. Genç kadın

da ağlamaya başladı. Gözyaşlarını silerek, beni teselli etmeye çalışıyor ve çocuklarıma iyi bakacağına dair söz veriyordu. Sonra elimi sıktı ve oradan ayrıldım. Geride kalanların dikkatini çekmemek için kapıyı yavaşça kapadım.

Gün batmak üzereydi, kız kardeşim Marine'yi ziyarete gittim. Bu bizim son buluşmamız olabilirdi. Evini neredeyse tamamen toplamıştı. Marine bebeğini zengin ve bekâr bir Yunanlıya bıraktı. Bu zengin adam çocuk için bir sütanne aldı. Acımız daha da derinleşti, ikimiz de gözyaşına boğulurken kardeşimin kocası bize kaygıyla bakıyordu. O sıralar kardeşimin göğüsleri şişmişti ve sancılıydı. Bu durum çocuklarımızdan ayrılmış olmanın acısını daha da ağırlaştırıyordu.

VEDA

Sabahın ilk saatlerinden beri kardeşimi son kez kucaklayacağımı hissetmiştim. Eve gittim. Kapının önünde yük arabası vardı. Arabanın yanındaki polis bana acele etmem için işaret etti. Aceleyle merdiven boşluğuna doğru gittim. Piskopos, ricam üzerine kayınvalidemi de almaya razı oldu. O, benim de kalmamı istedi fakat ne olursa olsun eşimden ayrılmayacağımı söyledim. Ayrılmadan kısa bir süre önce kayınvalidemi, Yunan mahallesine giden bitişik komşuya götürdük.

Neredeyse hiç zamanı kalmadı oğluyla vedalaşmak için. Ona sarılırken "cesaret anne, acele et, seni görebilirler" dedim. Kayınvalidem hayatı boyunca bir çok acıya katlanmak zorunda kaldı. Kocası 1895'teki[4] katliamda öldürüldü. Çocuklarını tek başına ağır işlerde çalışarak, yoksulluk içinde büyüttü. Hayatını canlı tutmak için çabalayan, çocuklarını terbiyeli, namuslu yetiştirmek ve onların tüm duygularına karşılık verebilmek için tek başınaydı. Şimdi büyük oğlundan onu koparıyorlardı. Ermeni olduğu için çok ağlamıştı, bundan sonra anne olarak gözyaşlarını dökebilirdi. Ayrılırken ona cesaret vermeye çalıştım. "Umutsuz-

4. 1895 Katliamı: 1894-1896 yıllarında Osmanlı padişahı Sultan Abdül Hamit zamanında yaklaşık 300 000 Ermeni katledilmiştir.

luğa düşme anne. Hayatımızı altüst ettiler ama belki torunun öcümüzü alır."

Aceleyle birkaç eşya topladık. Yatak, örtü ve biraz yiyecek aldık yanımıza. Evden çıkar çıkmaz polis kapıyı kilitledi ve anahtarı çantasına koydu. Yük arabası hareket etti. İçinde barış ve mutlulukla yaşadığımız aile yuvamızdan ayrılırken onu kaybettiğimizi anlamıştık.

Giderken çocuklarımızın bulunduğu evin önünden geçtik. Neler hissettiğimi tarif edemem. Dayanılmaz bir istekle onları bir kez daha görmek istedim; ama kendimi tutmalıydım, kendi kendimi "onlar yaşamalı" diye telkin ettim.

Akşam ilk istasyona varmıştık. Ertesi gün iki gün kalacağımız Çakallı'ya geldik. Bütün konaklama yerleri, misafirhaneler Ermenilerle doluydu ve hepsinde heyecan ve telaş hâkimdi. Bazıları yolda İslam'a geçeceklerine dair söz verdikten sonra Samsun'a dönmelerine izin veriliyordu. Din değiştirme öfke yaratıyor, dönekler herkes tarafından küçümsenip, hor görülüyordu.

Artık kimse ağlamıyor ve yüzler yeniden güçlü görünüyordu. Beladan korkmak belanın kendisinden daha kötüdür.

Her sabah yeni bir konvoy oluşturuluyor, her etapta değişen jandarmalar konvoylara refakat ediyordu. Sonraki gün Kavak'ta durduk ve orada hazin bir olay yaşandı. İslam'a geçen Ermenileri orada sünnet ettiler ve prosedüre göre giydikleri uzun beyaz bir gömlek ve yatışmış bir yüz ifadesiyle etrafta dolaştılar.

Havza'ya yaklaşıyorduk. Samsun'da milli eğitime bağlı bir okulda müzik öğretmeni olarak çalışan bir adam aniden öldü. Bu, büyük acıya katlanamamış, bu saldırıyı hazmedememişti. Karısı ve çocuklarının feryatları, yakınmaları ile araba yoluna devam etti. Uzun yalvarmalardan sonra elde edilen izinle, ceset, Havza'da Yunan yerel idaresinin himayesine verildi.

Ertesi geceyi, her an yıkılabilir hissi veren bir barınakta geçirdik.

Devam eden günde Amasya yoluna döndük. Hava çok güzeldi. Kocamla çocuklarla ilgili sohbet ediyorduk. Şimdi ne yapıyorlardı? Acaba çok ağladılar mı? Anneleri gelmeyince ne düşündüler? İlk kez anneleri onlara yalan söylemişti.

Kendimizi de düşünüyorduk. Geleceğimizle ilgili kaygılarımız vardı. Karanlık sezgilerimiz bizi korkutuyordu. Yakıcı güneş altında Der-Zor'a kadar, bu yollarda! Akşama doğru Amasya'ya vardık. Oradaki Ermeni halkının yarısı sürgün edilmişti. Şimdilik sadece kadınların ve çocukların kalmasına izin verilmiş, önce erkekler götürülmüştü.

Türkler, şehirden bir saat uzaklaştıktan sonra hepsini nasıl boğazladıklarını anlatıp övünüyorlardı. Henüz boşaltılmamış Ermeni mahalleleri unutulmaz bir manzaraydı. Kadınlar, biraz para edinebilmek için sahip oldukları her şeyi satıyorlardı. Üç liralık bir parçayı beşaltı kuruşa satıyorlardı.

Bir misafirhanede kalmamıza izin verilmedi ve geceyi Surp Hovhannes kilisesinin karşısındaki çöplükte geçirdik.

Bize, bir yaban köpeği, yaratık gibi davranılıyordu. Birkaç kişiye birkaç ihtiyaçlarını temin etmek ve arkadaşlarını ziyaret etmeleri için izin verildi. Sonra Tokat'a doğru yola devam ettik.

Tokat'ta şirin bir Ermeni kızı gördük. Kız tek başına bir bahçede ağaçtan meyve topluyordu. Ondan, bütün dindaşlarımızın sürgün edildiğini öğrendik. Önce erkekler sonra da kadınlar. Diğer taraftan ona evine girmesi ve orda kalması emredildi. Cezaevinin önünden geçtik. Orada birkaç Ermeni'yi tutuyorlardı. Karıları onlara yemek getirmek istemiş ve polis engeliyle karşılaşmışlar ve kamçıyla kovalanmışlar.

Gelip geçenlere Şavarş Vartabed'den haberleri olup olmadığını sorduk. Şehir dışına götürülüp orada öldürüldü-

günü söylediler. Kocamın yakın arkadaşıydı. İkisi de Rahip Turyan'ın* öğrencisiydi ve Armaş'ın seminerlerinde sınıf arkadaşıydı. Tokat'ta da şehirde kalmamıza izin vermediler. Jandarma "Şehir dışına!.." diye emir verdi. Açık havada bir gece daha geçirdik. Ertesi gün cadde boyunca üzerleri hafifçe örtülmüş cesetleri gördük. Bu, bizde feci bir korkuya neden oldu. Ölüm korkusu bizi daha fazla sardı. Çamlıbel'den geçiyorduk.

Akşama doğru bir köye vardık. Geçtiğimiz her yerde Ermeni evleri yıkılmış saldırıya uğramıştı. Kapılar açık kalmış, pencereler kırılmış, mobilyalar devrilmişti. Her yerde ümitsizlik ve ıssızlık vardı. Burası büyük bir Ermeni köyüydü ve güzel bir kilisesi vardı. Merak ettik ve evlerden birine girdik. Baktığımız yerlerde tarif edilemez bir kaos vardı. Yataklar, elbiseler birbirine karışmıştı. Mutfakta un, buğday, kaymak ve tel dolapta yiyecekler bulduk. Arkalarında civcivleriyle oraya buraya koşuşturan tavuklar, etrafa saçılmış yiyecekler, bütün bunlar, burada oturanların hazırlıksız olduğunu ve aniden kaçmak zorunda kaldıklarını gösteriyordu. Kapısı ardına kadar açık kiliseye baktık. İncil'den yırtılmış bir parça kağıt yerde duruyordu. Aniden yaşlı bir kadın göründü. Burada ne yapıyor? Unutulmuş muydu yoksa saklanmış mıydı? Ona köyde kendisinden başka kimsenin olup olmadığını sorduk. Hayır anlamında el hareketinden sonra hiçbir şey söylemeden, sokaklardan birinde gözden kayboldu. İnsan onun bir ruh olduğunu ve bu hazin duruma ağlamak için geldiğini düşünebilirdi. Bu dram bize burada insani bir varlık olmadığını gösteriyordu. Akıl alacak gibi değil; artık bu evlerde çocuklar, annelerinin söylediği ninnileri duyamayacaklar. Ermeni halkına gelecek haram oldu.

Arabacımız evlere girdi ve hoşuna giden ne varsa çaldı.

*. Episkopos Yerişe Turyan

Takip eden günde tekrar yola koyulduk ve Şarkışla'ya vardık. Orada büyük bir Ermeni grupla karşılaştık. Amasya, Bafra, Tokat, Merzifon ve başka şehirlerden gelen sürgünler hepsi orada toplanmıştı. Biri yemeğini hazırlarken diğeri eşyalarını düşük bir fiyata Türk köylülerine satıyor, bir başkası dileniyordu. Birçoğu beş parasız ayrılmak zorunda kalmıştı. Açlık onları zayıf düşürmüştü. Kadınlardan biri delirdi; Türklere küfrediyor ve sürekli "Evim yanıyor, onu söndürün!" diye bağırıyordu. Gözlerinin önünden gitmeyen alevler yüzünden delirmişti. Hamile kadınlar güneşin altında üstlerine örtecek bir örtüleri olmadan doğuruyordu. Arabaya gittim, dizlerimin üzerine çökerek, yüzümü ellerime gömdüm. Ağlamaya başladım. "İçimde taşıdığım çocuğumu hangi vadide, hangi köşede dünyaya getirecektim."

"Ağlama canım" dedi kocam kendi gözyaşlarını zor tutarak bana cesaret vermeye çalıştı. "Bütün bunları düşünmek için beş ya da altı ay zamanımız var. Kim bilir bu arada neler olacak." İki gündür sağlığım kötüye gidiyordu; korkunç bir sıcak vardı ve başımıza sardığımız çarşaflar bizi güneşin sıcağından korumuyordu. Arabanın inişli yokuşlu gidişi beni çok kötü etkiledi. Ateşim çıktı ve üzerine migrenim de eklenince beni düşürdü. Sürgünlerin içinden bir doktor bana ilaç verdi ama bu ilaçlar bir işe yaramadı. Kocam bu yolculuğun üstesinden gelemeyeceğime inanıyordu.

LANETLİ KÖY

Tonuz'dan geçiyoruz. Sivas'a beş saat uzaklıktaki bu köyü hayatımın son dakikasına kadar unutamayacağım.

Her zamanki gibi jandarma, geceyi dışarıda geçirmemiz için bize baskı yapıyor. Bu sefer, Tonuz'a üç saat uzaklıkta bir dağ geçidinde kamp yaptırdılar. Hemen bir ayrıntı dikkatimi çekti: Bizim jandarma gizli bir toplantıdan söz ediyor ve fısıltıyla birbirleriyle konuşuyorlardı.

Bu bizi tedirgin etti. Gün batmak üzereyken beş altı asker geldiler ve hükümetin af çıkardığını, derhal bizim Samsun'a götürülmemiz emrini verdiğini söylediler. Bunun üzerine araba geri döndü. Bu haber bazılarını sevindirmişti ama çoğumuz hâlâ kuşkuluyduk. Can sıkıcı bir ön sezgiyle kocama: "Kaptan, sanıyorum başımızda büyük bir bela var" dedim.

Tekrar Tonuz'a döndük. Oraya varınca, üç yüzden fazla adamı kafileden ayrı bir yerde topladılar. Sonra jandarma onları ikişerli sıra yaptı ve kamp yerinin karşısında bir ahıra soktu. Arabacılara, hemen oradan uzaklaşmaları için emir verdi.

Kadınlar hiddetle arabadan inerek bağırmaya başladılar: "Hayır, buradan ancak erkeklerimizi serbest bırakırsanız gideriz. İsterseniz bizi öldürün ama gitmeyiz." Büyük bir feryat yükseldi bu kızgın topluluktan. Arabacıdan kocama

paltosunu götürmem için izin vermesini rica ettim ve arabadan indim.

Bayılmak üzereydim, sendeleyerek ahıra doğru gittim. Nöbetçiden, ahırın küçük penceresinden bakmak için rica ettim. Aman Tanrım, bu nasıl bir manzara! Küçücük bir yer sıkış tıkış duruyorlardı. Beni görünce kocama seslendiler. Büyük bir zahmetle pencereye kadar gelebildi. Adamların yüzü kıpkırmızıydı ve alınlarından terler akıyordu. Bir an bana ve kocama endişeyle baktılar. Kalbim ona söyleyeceğim şey yüzünden çarpıyordu ama anlamsız bir şey söyledim: "Paltonu aldın mı?" "Evet" dedi. Gözleri kanlanmıştı. Bana yine cesaret vermeye çalıştı. "Kendine dikkat et, yakında yine görüşeceğiz." Buna kendi bile inanmıyordu. Gözlerim doldu. Bir şeyler daha söylemek istedi ama sonra vazgeçti. Sadece sessizce birbirimize baktık. Ne çok sevgi vardı bu son bakışta.

Birdenbire aklıma, iki gün önce geleceğimizle ilgili kederlenirken bana söyledikleri geldi. "Paylazu, bir tek şey beni teselli ediyor: eminim ki, sen onurun için ölürsün." Benim küçük bir miktar zehir taşıdığını biliyordu. Tesellisinin kaynağı, benim namusumu kaybetmektense ölmeyi tercih edeceğimdi. Bereket versin ki, bu yolculuk sırasında hiç böyle bir durumla karşılaşmadım ve bu son çareye başvurmak zorunda kalmadım. Acıya dayanıklı kadınlardan olduğumu fark ettim.

Nöbetçi artık gitmemi emretti. Tekrar arabaya döndüm. Askerler kadınları kamçılıyor, onlar da arabalara binmeyi reddediyordu. Hâlâ duyuyorum, yakınmalarını, hıçkırıklarını, burada kalanlara kalp parçalayan vedalarını... En azından tutuklulara çaresizliğin acısını yaşatmamaları için onları yatıştırmaya çalıştım ama boşunaydı. Atlar hareket etti. Hayat arkadaşıma veda edişim o ahırda oldu. Birden durumumun ne kadar korkunç olduğunun bilincine vardım. Bundan sonra yalnızdım, üstelik çok güç bir durumdaydım.

Kimsesizlik endişesinden çocuk gibi hıçkırarak ağlamaya başladım. Tekrar kendime geldiğimde geçmişi düşünmeye başladım. Bütün anılarım.., olaylar.., ilk ve tek aşkım.., babamın evliliğime karşı olması ve üzüntüye neden olması. Babam yüksek bir zümreye aitti ve bir öğretmenle evlenmemin beni mutsuz edeceğini düşünüyordu. Ancak benim yükseklerde gözüm yoktu ve iyi eğitimli değerli bir karakteri vardı kocamın. Bizi affedeceğinden emindim. Kız kardeşime yazdığı mektupta: "Nihayet Romeo ile Juliet'i evlendiriyoruz..." Sevgili babam şefkat doluydu. Bizim mütevâzi ve küçük şeylerden mutlu olduğumuzu anlayınca kocamı bütün kalbiyle kabul etti.

Babam da bir katliamda öldü. Türkler alışılmış taktiklerini kullanarak önce Ermenileri silahsızlandırdılar sonra tutukladılar. Ertesi gün binlerce insanı şehir dışında ıssız bir yere götürerek orada hepsini öldürdüler. Babamın ölümüyle ilgili duyduklarım endişelerimi biraz azaltıyordu. Merzifon polis şefi babamla ilgili: "Demir gibi bir iradeye sahipti, hepimizi hayretler içinde bıraktı," demişti. Onu seven Merzifon eşrafı onu kurtarmak istedi. Ama kurtulması, Hıristiyanlıktan vazgeçmesiyle olacaktı. Ona kabul etmesi için baskı yaptığımda beyaz sakallarını kavrayarak: "Bu yaşıma kadar vicdanımı rahatsız edecek hiçbir şey yapmadım. Ben Hıristiyan doğdum Hıristiyan öleceğim." Kahramanca ve dini uğruna öldü. Ölümü bana korkunç bir acı verdi. Ona baskı yaptığım için sanıyorum benimle ilgili düşüncesi bir an sarsılmıştı.

SOYGUN VE TECAVÜZ

Araba gidiyor gidiyordu. Geçmiş yaşamımdan ayıramıyordum düşüncelerimi. Arabadaki bir arkadaşımdan beni yalnız bırakmamasını rica ettim. Bir dağ geçidinde durduk. Yakınlardaki köylerin kaymakamı ve beraberinde birkaç polis, bavullarımızı eşelediler. Altın, takı, para, aradılar. Sadece buymuş istekleri. Biz, bu soyguna isteyerek katıldık. Toplananları posta ile Malatya'ya göndereceklerini, oraya vardığımızda tekrar geri alabileceğimiz yalanını bize yutturmaya çalıştılar.

Birkaç kadın iç çamaşırlarına kadar arandı. Sırada ben de vardım. Eteğimin kıvrımına on lira saklamıştım. Geleceğimi bağladığım bu on lira şimdi tehlikedeydi. Bu aç gözlü hırsız adamlardan onu nasıl kurtarabilirdim? Giderek yaklaşıyorlardı, tehlike büyüktü, birden aklıma paraları farklı yerlere koymak geldi. Bozuk parayı çantama kaydırdım, kalanı atların buğday çuvalına sakladım. Kalbim deli gibi çarpıyordu. Soyunmamı emrettiler. "Efendiler" dedim kolumdaki bileziği ve kolyemi göstererek "sahip olduğum ne varsa bunlardır." Bu dağ ayılarının dokunmasını engellemek için onlara babamın hatırası olan kolyeyi uzattım. İki buçuk ay boyunca bu prosedür her gün tekrarlandı. Sonraları verecek kolyem kalmamıştı. Birkaç kadın, sırf zarar vermek için yapılan bu saldırıya daha fazla tahammül

edemedi ve karşı koymaya çalıştılar. Ama başlarına bela aldılar. Arandıktan sonra bir de yerlerde sürüklenerek dayak yediler.

Kaymakam ve polisleri ganimet toplamaya devam etmek için başka yerlere gittiler. Arabacının, buğday çuvalını tekrar yerine asana kadar bekledim ve paramı geri aldım. Şimdi onu saklamak için emin bir yer bulmalıydım. Yaşlı bir kadının öğüdünü hatırladım ve hazinemi en gizli yerime sakladım. Hayatım bu birkaç küçük altın parçasına bağlıydı. Sonradan parasız olmanın alınyazısını nasıl değiştirdiğini çok sık gördüm.

Bu olaydan sonra Kangal'dan geçerken orada tutuklu genç ermeni çocuklar hapishanenin penceresinden gizlice bizi izlediler. Oranın belediye başkanı bizi tehdit ederek para koparmak istedi.

Acılarımız son bulacak gibi görünmüyordu. Birkaç saat yol aldıktan sonra bazı arabacılar sanki bir emir almış gibi, "Harput vilayetine geldik, devam etmeyeceğiz," diyerek durdular.

Aramızda şimdi ne olacağına dair konuşurken kocaman palalarıyla yağmacı köylüler yaklaştı. Yere serdiğimiz yatakları ve örtüleri çaldılar. İçlerinden biri elbisemi yırtmak istedi. Kendimi korumak isteyince yüzüme okkalı bir yumruk yedim. Bayılmak üzereydim. Bu silahlı ve son derece kararlı köylülerin karşısında tehlikedeydik. Kendime geldim ve ona bir bavul fırlattım. Bavulu aldı ve çekip gitti. Bir araba geçiyordu. Çabucak son eşyamı da topladım ve arabaya atladım. "Seni alamam," dedi arabacı. "İtme beni" diye yalvardım. "Beni alman için bir Mecidiye veririm." Kıpırdamadan durdum orda. Arabayı durdurdu ve çok sert bir tonda bana "Sana aşağıya inmeni söyledim" dedi. Bu alışılmamış durum bana cesaret verdi ve ona kati, kararlı, açık bir tavırla anlattım. Daha fazla konuşmadı ve hareket ettik. Yaklaşık iki saat gittikten sonra bu arabacılar da git-

meyi reddetti. Eşyaları arabalardan atıp gittiler. Yine arabasız ortada kaldık. Bu eşyalarla ne yapacaktık? Sonradan bu kaygımızın ne kadar gereksiz olduğunu anladık ve her şeyi orada bırakıp gitmenin akıllıca olacağına karar verdik. Zira bir ay sonra üzerimizde gömlekten başka bir şey kalmayacaktı. Ama insan hep umutlanıyor. Nereden bilecektik sadece en acil ihtiyaçlarımızı bulundurmamız gerektiğini. En azından yavaş yavaş yağmalanan pılı pırtımız, bu canilerin dikkatini bizden uzaklaştırdı.

Jandarma geçen bir öküz arabasına el koydu. İlk kez böyle bir araçla yolculuk ediyordum. Daha rahat ve yumuşak ilerliyordu.

Hasançelebi köyünde Amasya, Sivas ve başka yerlerden gelen sürgünlerin, nehrin öbür tarafında bir binada tutuklu olduklarını öğrendik. Türkler, bizim konvoyun jandarmasının da yardımıyla genç ve yaşlı adamları bu binaya kapattılar. Bulunduğumuz yerden binanın içinde olanları rahatlıkla görüyorduk. Tutukluların bir bölümü baygın gibiydi. Daha sonra onları dışarı bıraktılar. Hepsinin yüzü havasızlıktan kıpkırmızıydı. Açık havaya çıkınca sevindiler. Sadece jandarma değil, orak ve baltalarla silahlanmış köylüler de tutuklulara bekçilik yapıyordu. Tutukluların nasıl götürüldüklerini gördük.

Terk edilmiş köyde ölümün sessizliği vardı. Jandarma ve köylüler iki saat sonra yalnız döndüler. Birçoğu kolunda tutuklulardan kalan giysiler taşıyordu. Çoğu onaltı onyedi yaşın altında o talihsiz dörtyüz çocuğun akıbeti ne olmuştu? Türklerin içinden biri bize, onların vurularak öldürüldüklerini gördüğünü söyledi. Bize bunun söylenmiş olmasının artık bir önemi yoktu, biz neler olduğunu gayet iyi anlıyorduk.

Biraz sonra jandarma bu sefer yaşlı kadınları yakaladı. Onları karanlık ağıla soktular ve sonrada yağmaladılar. Sabah olduğunda ise ya İslam'ı seçmek zorundaydılar ya da

tutuklulukları devam edecekti. Yedisi rahibe otuz beş kadın tutuklu olmayı tercih etti. Bunun üzerine kadınları bir dağ geçidine götürdüler ve silahlarını doğrulttular. Jandarmalardan biri: "Bizim dinimizi kabul etmezseniz hepiniz öleceksiniz. Karar verin." Yürekli kadınlar: "Ne istiyorsanız yapın asla dinimizden dönmeyeceğiz ve ölmeye hazırız."

Başarısız olunca silahları indirip, yıldırmayı denediler. "Padişah için dua edin." dedi şef. "Canınızı bağışlayacağım." Yine korku ve keder sardı bizi.

Bir süre sonra elinde bir listeyle bir subay geldi. Herkesten inancını değiştirmesi için hazır olmasını ve İslam dinine geçtiğini bir imza ile mühürlemesini istedi. Kadınların birçoğu da bunu yapmak istiyordu. Heyecanları bütün bir gün sürdü. Biz, diğer kadınlar, bu durumu anlayışla karşılayamadık ve döneklere: "Delirdiniz mi? Elleri erkeklerimizin kanlarına bulanmış bu katillerin kadınları mı olacaksınız? Birazcık cesaretiniz yok mu? Namussuz yaşamaktansa, namusuyla ölmek yeğdir." Kimse bize aldırış etmedi. Hatta hemen imzalamak için acele ediyorlardı.

Her yerde, güzelliği arabacı tarafından çok methedilen Bercuhi Paşkyan adında genç bir kız aranıyordu. Subaylardan biri onunla evlenmek istiyordu. Onu sakladık. Bercuhi, Müslüman olmaya zorlanan, sindirilmiş, yılgın kadınları öğrenince bana, bu utançtan kurtulmak için ne yapabileceğini sordu. Sonra "kendimi feda edeceğim" dedi. Bunun üzerine listeyi elinde tutan subaya gitti. "Dünden beri beni arattırıyorsunuz," dedi ve devam etti. "İki şartla sizinle evlenmeyi kabul ederim. Önce bu listeyi yok edeceksiniz. Ayrıca Malatya'ya ulaşana kadar kafileye yapılan saldırı ve yağmalar olmayacak." Subay elindeki listeyi yırttı ve kıza söz verdi. Hiç kimse inancından dolayı zarar görmeyecekti. Onun hatırı için refakatçi jandarmayı üç katına çıkarmak istedi. Kadınlar buna sevindi ve hepsi arabalarına döndüler.

O sırada Bercuhi, annesi, kız kardeşi ve erkek kardeşiyle birlikte Türk subayının evine doğru yola koyuldular.

Hareket etmemizden biraz önce yanıma bir asker geldi ve Bercuhi'nin beni görmek istediğini söyledi. Ona doğru gittim. Askerlerin arasında iki gözü iki çeşme bana baktı. Müslümanlar gibi örtünmüştü. Bana: "Son bir tavsiye istiyorum hanımefendi, Allah aşkına söyleyin bana ne yapmalıyım, bu azmanla bir yaşam nasıl geçer?" Bunu söylerken anlamsız gözlerle bize bakan subayı gösteriyordu.

"Kendimi başkaları için feda etmem doğru muydu, yanlış mıydı? Artık bilmiyorum." Cevap verecek durumda değildim. Benim kafam da karışıktı. Birbirimize sarıldık ve ağlamaya başladık.

Sonunda ona kendini öldürmesi için cesareti olup olmadığını sordum. Hemen arkasından düzelttim: "Ama hayır, siz bir görev yerine getirmek zorundasınız. Bir söz vererek bu adama bağlandınız ve yüzlerce insanın hayatı buna bağlı. Kalbinizin ve aklınızın sesini dinleyin. Unutmayın bu kötü zamanlar geçecek, er ya da geç karşılık verilecektir."

Çok müteessir olmuştum, ne söylediğimi bilmiyordum artık. Veda ettim ve ayrıldım. Ümitsizce bağırdı: "Benim intikamımı kim alacak. Aman Tanrım!" Malatya'ya varınca Bercuhi'ye yazmak için subaydan adresi istedim.

Tekrar kafileye katıldığım zaman düğün hazırlıklarının başladığını öğrendim. O zamandan beri Bercuhi'den hiç haber almadım.

ACIMASIZ SALDIRILAR, EŞKİYALIK VE TECAVÜZ

Akşama doğru Hekimhan'da mola verdik. Adamlar gizlice bizim kaldığımız yere yaklaşıyorlar ve gece boyunca genç kızları kaçırıyorlardı. Hemen bir toplantı yaptık ve aramızda yirmi lira topladık. Bu para bizi koruması için jandarmayı harekete geçirecekti. Umutlarımızın boş olduğunu çok geçmeden anladık.

Sonraki gece tüyler ürperten bir çığlık duyuldu. Bağırıyor ve yalvarıyordu; "Jandarma, yardım edin, yardım edin!" Silahlı Kürtler genç bir kızı kaçırıyordu. Kızın annesi insanüstü bir gayretle kızını kendisinden ayırmalarına direniyordu. Kız da ümitsizce karşı koymaya çalışıyordu. Bu mücadele sırasında Kürtlerden biri kızın annesini elinden yaraladı. Ama anne vazgeçmedi ve adamdan ikinci bir darbe aldı. Adam hüngür hüngür ağlayan kızı sürükleyerek götürdü. Uzun bir süre duyulan ağlama sesleri kalbimizi derinden yaraladı. Korku kapladı içimizi.

Kampın bir başka yerinde yine bir kız kaçırıldı. Yine ümitsiz yalvarmaları, ağlamaları duyduk. Jandarmalar ortalıkta görünmüyordu.

Aynı anda başka bir Kürt çetesi bizi soymaya çalıştı. Bizden sadece bavullarımızı istediler ve elbiselerimizi, yataklarımızı ve örtülerimizi aldılar. Onlar ganimetleri alırken bizim jandarma geldi ve sadece ne olduğunu sordu.

Bundan sonra bu saldırılar her gece düzenli tekrarlandı. Jandarma, sanki bizi koruyormuş gibi yapıp, havaya ateş ediyordu. Bu günden sonra devam eden olaylar bizi daha da çok korkuttu.

Yolun kıyısında çırılçıplak ve her tarafı kanlı genç bir adam duruyordu. Konuşmadan bize baktı. Vücudundaki sayısız yaradan kanlar akıyordu. Jandarma onu toparladı ve bir arabanın içine attı. Ona, yeniden hayata dönmesi için yardım ettik. Daha sonra annesi ve babasını buldu. Karşılaşmaları çok dokunaklıydı. Bulunduğumuz yerin birkaç adım ötesinde yine talihsiz bir olaya rastladık. Yine çıplak, bir deri bir kemik, iskeleti andıran bir kadın güçsüz kollarıyla bir şeyler anlatmak istedi ama gücü yetmedi ve düştü. Dudaklarını oynattı ama bir şey diyemedi. Gözleri ölü gözü gibi sönüktü. Ona bir ekmek parçası attım ama ulaşmadı, yere düştü. Arabadan inmemiz, birilerine yardım etmemiz kesinlikle yasaklanmıştı.

Aynı akşam Hasanpatrik şehrine yakın bir ovada mola verdik. Yeni gelmiştik ki, yine bir kız kaçırıldı. Bu sefer kaçıranlar Türk'tü ve açık açık jandarmanın da rızasıyla yapıyorlardı. Güneş batınca saldırganlar yine geldi. Bu sefer genç kadınlardan götürdüler. Bu ana kadar genç kızlara musallat oluyorlardı. Aniden kendim için korkmaya başladım. Çirkin görünmek avantajlı olabilirdi. Bunun için bir avuç toprak ve biraz su ile çamur yapıp yüzüme sürdüm. Tam yüzümü çamura bulamıştım ki, uzun kamalı bir adam arabaya çıktı: "Bütün paranı bana vermezsen seni burada öldürürüm" dedi ve dediğinin altını kamasıyla beni dürterek çizdi.

Sakin olmaya çalıştım. Ona, az önce arkadaşlarının ve jandarmanın geldiğini, her şeyi aldığını kendisinin geç kaldığını açıklamaya çalıştım. Beni inceden inceye aramasına engel olmadım. Sonra çantamı karıştırmaya başladı, içindeki mendili çıkardı, içinde alyansım vardı. İçinde kocamın

adının yazılı olduğu bu mütevazi takıyı altı yıl boyunca taşıdım. Benim için kutsaldı, mezara kadar onu taşıyacağım fikri beni teselli ediyordu. Bugüne kadar onu iyotla kararta-rak haydutlardan kurtardım. Adam onu küçük parmağına takmaya çalıştı. Kırılacak diye kalbim heyecanla çarpıyor-du. Ama adamın parmağına girmedi ve sonunda onu çanta-nın içine soktu. Sanki ikinci kez kocamı benden ayırıyor-lardı. Aynı tehditle yanımdakini soydu ve arabadan inme-mizi emretti. Çalınanlar yardımsever dindaşlardan kalan-lardı. Bana kalanlar, bir örtü, küçük bir torbanın içinde bir gömlek, bir tas ve ıvır zıvırdı.

Bir sonraki gece önceki geceler gibi dramatikti. Genç kızlar kaçırıldı, küçük çocuklar bile annelerinden koparıla-rak götürüldü. Acıdan ne yapacaklarını şaşırıyorlar, oradan oraya koşup yardım istiyorlardı. Jandarmaya başvuruyorlar ama jandarma onları kamçıyla kovalıyordu.

Artık uyumuyorduk. Ancak biraz dinlenebilmek için sı-rayla nöbet tutuyorduk.

Ertesi gün Malatya yakınında bir dağ geçidine geldik. Eski bir şehirden geçtik. Yıkıntılar, geçmişte şehrin ne ka-dar büyük olduğunu kanıtlıyor. Ermeni prensleri bu kaldı-rımlarda oturmuşlar bu mabet kapısından geçmişler. Bugün ermeni çocuklar, kutsallığı bozulmuş bu mabedin duvar diplerinde sürünerek açlıktan ölüyorlar. Onun gözlerinin önünde ölmek istemedikleri için annelerinden ayrılıyorlar. Ve Türkler, aç gözlü, doyumsuz, kana susamış hareketsiz varlıklara saldırıyor, bedenlerindeki çaputları yırtıyor ve son nefeslerine kadar tecavüz ediyorlardı.

Yol boyunca, çıplak ya da yarı çıplak cesetlerle gözü dönmüş barbarlar kendilerini tatmin ediyorlar, tahta kama-ları kadınların bedenlerine sokuyorlardı.

Bunlardan bahsetmeye daha fazla dayanamıyorum.

KIRKGÖZ'DEN MALATYA'YA

Sonraki gün Fırat'ın bir kolu olan Kırkgöz nehrinin kıyısında mola verdik. Bizimle birlikte burada binlerce sürgün vardı. Şehirli, köylü Ermeni toplumunun her tabakasından insan vardı. Aileler arabalarının yanında çömelmişler, kadınlar çalı ateşinde pestil ya da hamur pişiriyordu. Bu kocaman yerde yalnız tek bir su kaynağı vardı. Suyu bulmak için bütün kampı dolaşmak zorunda kaldım. Su kaynağının yakınında büyük bir grup toplanmıştı. Ortada hasta adamlar vardı. Ne bir inleme, ne de bir yakınma sesi çıkmıyordu. Biri kendinde değildi, diğeri son iniltilerini yapıyordu. Cesetler çürümeye başlamıştı; pislik ve çürüme kokusu birbirine karışmıştı. Gevşeyen hastalıklı vücudun çürük kokusu havaya karışıp yaşayanları zehirliyordu. Pislik ve paçavralarla birlikte İncil sayfalarıyla saçılmıştı etrafa.

Elimde bir testiyle çeşmeye gittim. Susuzluğunu gidermek isteyen kalabalık korkunç bir izdiham yaratıyordu. Türk bir bekçi vardı. İki saat geçti hâlâ sıraya girememiştim. Aniden elimden testiyi aldı, diğerlerini iterek testiyi doldurdu.

Ertesi gün bu adamı yine gördüm. Yanıma yaklaştı ve onunla gitmem için rica etti. "Gel" dedi, "Senin için iyi olur." Bu karşılaşmadan sonra çeşmeye gitmedim. Türkler kampta, kadınlara sinsice yaklaşıyor ve takip etmelerini

söylüyorlardı. Sürgün kâbusundan kaçıp kurtulmak isteyen zavallı korkutulmuş bazı kadınlar, onlarla gidiyordu.

Kırkgöz'de gece saldırıları olmadı. Türklerin bürosu çeşmenin bulunduğu yere yakındı. Denetlemeyi oradan yapıyorlardı. Oradaki devlet görevlisi hoşuna giden her şeyi çalıyordu. Her kafile dağıtımında, bürosundaki yatak, halı, mutfak eşyası yığınları büyüyordu.

Kampın bu tarafı amirin bulunmasından dolayı bir dereceye kadar güvenliydi. Yıkanmak istiyordum. Hepimizin bir an önce temizlenmeye ihtiyacı vardı. Birkaç kadınla birlikte yıkanmak için uzaklaştık. Jandarmanın bize daha fazla eziyet çektirmek için kılı kırk yararak icat ettiği zulüm yüzünden pislik ve haşarattan çok rahatsızdık. Bizden önceki kafilelerin dinlendiği aynı yerde dinleniyorduk. Bu yüzden bütün haşereler küme halinde her taraftan hücum ediyorlardı. Bu şekilde kısacık bir dinlenme bile bize haram oluyordu.

Çeşmeden dönerken bir cesedi gömerken gördük. Cesedin kolu havaya kalkmıştı. Gökyüzüne uzanmış bu yumruk çaresizliğin işareti miydi, yoksa bir intikam çağrısı mıydı? Başka bir yerde daha aceleyle birini gömüyorlardı. Beni bekleyen daha korkunç bir şeyle karşılaştım. Pirinç pişirmek için ateş yakacaktım. Ateş için toprağı biraz kaldırırken bir çocuk eli çıktı. Dehşetle geri çekildim. Yeni kazılmış toprağı biraz daha eşeledim sarı saçlar ve bir parça saç bandı vardı. Üzerini hemen kapattım zavallı isimsiz küçüğün.

Az sonra korkunç bir sahneye tanık olduk. Bütün bir yolu kat etmek zorunda kalan ve acınacak halde yaşlı kadınları sırayla nehre atmaya başladılar. Açlıktan, susuzluktan ve işkenceden iyice kuvvetten düşmüş bu yaşlı kadınların hayatını bitirmeye karar vermişlerdi. Kıyıda oturan Türkler bu sahneyi kıpırdamadan seyrediyordu. Jandarmaya, kadınları kurtarıp kurtarmayacaklarını sordum. İçlerinden biri; bu nehrin kendisiyle birlikte çok insan bedeni taşıdığını

söyledi. "Bir zaman gelecek," diye devam etti "kendinize boğulmak için bir nehir arayacaksınız ama bulamayacaksınız. Fırsatlardan faydalanıp mümkün olduğu kadar çabuk özgürlüğünüze kavuşsaydınız daha akıllıca olmaz mıydı?"

Yaşlılardan biri akıntıyla birlikte sürüklendi. Bir başkası biraz direndikten sonra bir anafora battı. Kadınlardan biri bir an akıntıyla mücadele ettikten sonra daha fazla dayanamadı. Bir süre sonra nehrin çıkardığı uğultudan başka bir şey duyulmadı.

Afallamıştım, geri çekilmek istiyordum. Ne belli bir olaya yoğunlaşmak, sayısız ve çeşitli kötü olaylar ne de onlardan kaçmak mümkündü. Aramızda çok hasta vardı, bir tanesi ölümle mücadele ediyordu. Bir rahibe ölüm döşeğindekine İncil'den dualar okudu. Çevresindekiler derin bir huşu içinde dinlediler. Hasta ölene kadar dua okundu. Ölüyü mümkün olduğu kadar çabuk gömmek gerekiyordu.

Çevreden Türk köylüler bizimle konuşmak ve öteberi satmak için geldiler. Aralarından bir kadının Ermeni olduğunu fark ettim. "Ermeni misin?" diye sordum. Evet dedi. Türk kocası hemen öne doğru çıkarak daha fazla konuşmamı engelledi.

Kırkgöz'de geçen üç günden sonra oradan ayrıldık. Akşam Malatya'da olmalıydık. Çok sabırsızlanıyorduk. Bu dehşet yolculuk son bulacak diye umutlanıyorduk. Güzel bir gündü, hedefe yaklaştıkça çevre daha güzel görünüyordu. Şehrin etrafına yayılmış bahçeler ve bereketli bitki örtüsünden gözlerimiz bayram etti. Uzun zamandır beklediğimiz huzuru Malatya'da bulacağımız düşüncesi bizi neredeyse mutlu ediyordu. Açlık ve ruhsal sarsıntı bizi tüketmişti. Samsundan yola çıktığımızdan beri mütemadiyen açlık ve susuzluktan mahvolmuştuk. Endişeyle arabamızın şehre giden yoldan ayrıldığını gördük. Başka bir yere mi gidiyorduk? Ne düşüneceğimizi bilemedik. Malatya'nın

banliyö mahallesinde Alman yetimhanesini ve bahçeleri arkamızda bırakınca, artık şüphemiz kalmamıştı.

Üç saat sonra bir dere kenarında mola verdik.

Jandarma yine para istedi bizden. O kadar kararlıydılar ki, itaat etmek zorundaydık. Büyük çabalarla yirmi lirayı bir araya getirebildik. Bir idare memuru geldi. Bize yapılanları ona şikâyet ettik. Öfkeyle jandarmanın davranışını illegal olarak nitelendirdi ve tehditle parası alınan kadınların isimlerini yazdı. Toplanan paranın geri verilmesini istedi ama parayı alıp kendi çantasına koydu ve bir daha görüşmemek üzere gitti.

Aynı yerde biri dört diğeri beş yaşında terk edilmiş iki çocuk bulduk. Tozların içinde birbirlerine yaslanmış oturuyorlardı.

Onlara verdiğimiz yemeği bir çırpıda yuttular. Sonra hemen bir taşı kafalarına yastık yaparak uyudular. Sonunda sabırla beklediğimiz sorunun cevabı geldi ve annelerinin adının Maryam olduğunu, babalarının da kayıp olduğunu öğrendik. Nereden geldiklerini bilmiyorlardı. "Nerede oturuyorsunuz?" diye sorduğumuzda "Evde" diye cevap verdiler.

Sonraki gece oldukça hareketliydi. Delibaş adında bir Türk geldi ve kendisini Keryan ailesine götürmemizi istedi. Bu nüfuzlu, heybetli Bey, ailenin büyük kızı ile evlenmek istiyormuş. Bayan Keryan bu evliliğin imkânsız olduğunu açıklamasına rağmen adam ısrarlıydı. Sonunda çekip gitti ama bir süre sonra silahlı bir grup adamla geri döndü. "Ya benimle gelirsiniz ya da sizi öldürürüm" diye buyurdu bayan Keryan'a. Bu arada çağrılan jandarma ilgisiz duruyordu. Birden, "Ayağa kalkın, kendi bildiğim gibi halledeceğim" dedi ve palasını çekerek etrafında savurdu. Bayan Keryan kolundan yaralandı. Daha önce benzer bir saldırıda aldığı yaradan henüz iyileşmemişti. Kendini korumaya alarak bağırdı: "Hayır, hayır! Sizinle gelmeyeceğiz!" Adam hiddetle palasını bir daha savurdu. "Hayır, sizinle gelmeye-

ceğim. Eğer kızım kabul ederse onu alın." Bayan Keryan adamdan birkaç darbe aldı ve bilincini kaybetti. Onu kendine getirmeye çalışırken adam, Hasmik ve Ankine ve hizmetçi kızı önüne katıp götürdü. Kısa bir süre sonra geri döndüler. Ne olmuştu? Öyle görünüyordu ki, Delibaş yanlış bir aileyi götürmüştü. Şimdi Donikyan ailesinin kızını istiyordu. "Kız nerede?" diye böğürdü kızın annesine. "Bilmiyorum" diye cevap verdi kadın. Bunun üzerine kamçılandı.

Bayan Donikyan kızını köylü kadınların arasına saklamıştı. Bu kadınlar yüksek tabaka kadınlarına göre daha az zararlıydı. Bayan Donikyan gücünün sonuna geldiğini anlayınca kızını o kadınların arasına göndermişti.

Aniden korkutucu bir kahkaha duyuldu. Bayan Donikyan delirdi. Dans ediyor, zıplıyor ve yüksek sesle gülüyordu. Kendine gelmesi için başından aşağıya su döktüm. Oh, korkudan taşlaşmış insan kütlesinden çıkan bu gülüş! Bütün bu olaylar kapkaranlık bir gecede oluyordu. Kampın sönmüş ateşinin korları, yıldızların parıltısı ile ikili bir konuşma tutturmuştu. Delibaş elinde bir meşale ile kurbanını sürüklüyordu. Kurbanın yalvarışları karanlık dağlara çarpıp geri dönüyordu.

Gün bunlarla bitmedi, bizi hayrete düşüren daha bir çok olay oldu.

Bayan Donikyan yeniden ortaya çıktı. Gözlerimize inanamadık. Bütün bunlar ne anlama geliyordu? Bize olanları anlattı: Delibaş onları dışarıda hazırlanmış arabaya bindirirken bir atlı geçiyormuş, bağırmaları duyunca durmuş. Kız atlıya kaçırıldığını ve onu salıvermesi için yalvarmış. Bu arada Delibaş ve yandaşları kaçmışlar. Atlının yüksek bir görevi varmış. Her şeyi öğrendikten sonra jandarmayı çağırmış ve onları bir güzel azarlayıp suçluları bulmaları için göndermiş.

Ertesi gün yola çıktık yine bir dağı aşmak zorundaydık.

Sarsıcı ilk olay, resmi makamların talimatıyla Malatya'nın sokaklarından toplanmış bir araba dolusu çocuktu. Çocuklar, daha sonra şehrin camilerine ve kiliselerine tıkıldılar. Bakımsız, korumasız, yoksunluk ve zayıflıktan bir böcek gibi öldüler. Ermenistan'ın çaresiz çocukları! Onlar da ebeveynleri gibi Almanya'nın icat ettiği, Türklerin uyguladığı yok etme politikasının kurbanı oldular. Hiç olmazsa onların canlarını bağışlasalardı! Yeni hayata başlamanın umudu olurlardı. Düşmanlarımız onların ölümüne seviniyor, çünkü; ağacı kökünden söktüklerine inanıyorlar. Yanılıyorlar. Bizim halkımız büyük bir enerjiye sahip ve talihsizliklere alışkındır. Baskılar onları daha da sertleştiriyor ve kırılmaz hale getiriyor.

Fırıncılar'da konvoydan bir dakikalığına zorunlu olarak biraz geride kalmıştım. O sırada genç bir köylü tarafından saldırıya uğradım. Boğazımı sıkarak elbiselerimi almak istedi. Bütün param bir çantanın içindeydi. Ümitsizce kendimi savundum. Tabii benden daha güçlüydü. Tam bu sırada ihtiyar bir adam yardıma geldi ve saldırganı kovaladı. Ona teşekkür ederek biraz para verdim. Memnuniyetle aldı.

FIRINCILAR VADİSİNDE ON BİNLERCE KADIN

İdare, Fırıncılar vadisinde tehcir konvoylarını bir arada tutmak için bir istasyon kurdu. Harput, Erzurum, Trabzon, Samsun, Bafra, Hereke ve Sivas ilinden gelen sayısız kadın bu daracık alanda. İnsanlar nereden geliyorlarsa ona göre ayrı ayrı gruplar yaptılar. Kampın girişinde uzun zamandır görmediğim birkaç okul arkadaşlarıma rastladım. Herekeli Protestanlar bir ağacın gölgesinde iğreti bir kilise kurdular ve orada İncil okumaya başladılar. Biraz daha ileride Ermeni bir papaz ölümden nasıl kurtulduğunu anlatarak dinleyenlere sabır ve cesaret veriyordu. Birçoğu bütün yolu yürüyerek gelmişti, biraz dinlenip güç toplamaya çalışıyorlardı.

Biraz uzakta hastalar konaklamıştı. Burası bir hastane miydi, bir cehennem mi? Her yaştan yüzlerce kadın yakıcı güneşin altında, iki büklüm ağrıdan kıvranıyordu. Beni gördükleri zaman yardım, yardım diye bağırıyorlardı ama onlara yardım edemiyordum. Çoğu açlıktan, susuzluktan ölmek üzereydi. Bozulmaya başlamış cesetlerle ölmek üzere olanlar yan yana yatıyorlardı. Birkaç hasta ilgisiz, soğuk, bilinçsiz bakıyordu.

Çürüyen vücutların kokusu yaşayan her şeyi öldürüyordu. Bu görüntüye dayanamayıp aceleyle oradan kaçtım.

Birkaç metre sonra Malatya'dan gelen bir Hoca'ya rastladım. Acıyla etrafına bakarak: "Bir köpekten daha değerli

değiliz," dedi. "Tanrı bundan hoşnut değil," diye ona hak verdim. "Hayır!" diye cevapladı çabucak. "Bu sefalet, insanlığa ve yasalara aykırıdır. Hiçbir kutsal kitap bu gaddarlığı haklı gösteremez ve affetmez."

Birkaç adım ileride terk edilmiş bir çocuk grubu vardı. Masum yüzlerinde dehşetin izlerini taşıyan çocuklar. Bir kaçı ağlıyor, diğerleri kendilerine atılan ekmekleri yiyorlardı. Kocaman açılmış gözlerinde ölümün ağırlığı hissediliyor. Ama içlerinde en küçüğü henüz daha sağlıklı ve avazı çıktığı kadar bağırıyor.

Daha dün annesinin gözbebeği iken, bugün ona değersiz bir eşya gibi davranılıyor. Tek suçu Ermeni olmak.

"Biliyorum", dedim hocaya, "bu çocuklar Malatya'ya götürülecek. Muhtemelen orada onlarla kimse ilgilenmeyecek. Oysa burada sürgünler arasında onları büyük bir memnuniyetle koruyup, bakımlarını üstelenecek öğretmenler var."

Bunun üzerine hoca: "Ama onları bir Ermeni ruhuyla mı, yoksa Müslüman ruhuyla mı yetiştireceksiniz?" dedi.

"Tabii ki, bir Ermeni ruhuyla. Dinimize olan bağlılığımız yüzünden sürgün edilmiyor muyuz?" diye karşılık verdim.

"Malatya'ya ancak dininizi değiştirirseniz gidebilirsiniz" diye açıkladı hoca. "Ondan sonra da sizi rahat bırakacaklarından emin değilim. Bu çocuklar yalnızca Müslüman olarak kurtulabilirler."

"Öyleyse ölsünler!" diye bağırdım kabaca arkamı döndüm.

Kamptakiler biraz gölge yapabilmek için çarşafları kazıklara bağlamışlar. Birkaç "çadır"ın içine baktım. Her yerde hüzün vardı. Bir yerde kaçırılan kızına ağlayan bir anne, başka bir yerde genç bir anne, bir baskın sırasında kaçırılan dört yaşındaki çocuğunun acısını duyamıyor bile.

Malatya'dan gelen memur ve Türk tüccarlar kampta gü-

zel kız arıyorlar. Sık sık evlenmek istediklerini söylüyorlar ve kızların ebeveynleri ile görüşüyorlardı. Sonra bütün aile yeni damadın koruması altına giriyordu. Gencecik delikanlı kızlar yaşlı adamlarla evlendirildiler. Anneler kızlarına kendilerini ölümden koruyacak olan Türk kocalarının evinde ev işlerini nasıl yapacaklarını öğrettiler. Malatyalı Ermenilerden biri bu işlere ortaktı. Ondan öğrendiğime göre yakında şehirdeki Ermeniler de sürgün edilecekmiş. "Bir Türk'le evlenin, tek kurtuluş yolu bu!" diye bana öğüt verdi. "Bir yolumuz daha var – ölmek," diye nefretle cevap verdim bu hemşerime.

Cevabım onu düşüncelere götürdü. Üzüntüyle boynunu büktü: "Ben Müslüman'ım," dedi. Ondan Merzifon'daki kız kardeşime Türkçe bir mektup yazmasını rica ettim. Yazmaya söz verdi ama mektubu postaya götürmeyi reddetti. Müslümanlığı henüz çok yeni olduğu için şüphe uyandırmak istemedi. Bunun için bahşiş karşılığında bir askere güvenmek zorundaydım.

Aniden bir hükümet müfettişinin geldiği haberi yayıldı. Ortaya çıktığında bütün kadınlar ona doğru atıldılar. Sonunda şikâyetlerini yapabilecekleri nüfuzlu birini bulmuşlardı. Protesto ve bağırmalarla karışık bir uğultu yükseldi. Birkaç kişi sessiz olmaları için uğraştı ama beyhude. Gürültü daha da yükseldi.

"Benim iki kızım kaçırıldı!" diye bağırdı biri. "Ellerimdeki, ayaklarımdaki yaraları görüyor musunuz!" dedi diğeri. "200 Liramı aldılar ama yiyecek vermediler, yine açlıktan ölüyorum!" diye şikâyet etti yaşlı biri. Birçoğu "Açız, açız, açız!" diye bağırıyordu. "Yönetim bize ekmek versin, zira her şeyimizi aldılar. Yürümekten, koşmaktan yorulduk. Bir ayı geçti sokakta yaşıyoruz. Artık dayanamıyoruz..."

Memur bir şeyler söylemek istedi ama kargaşadan bir şey duyulmadı. Biraz para dağıttıktan sonra kaçmak istedi

ama başaramadı. Sonunda atını mahmuzladı ve kalabalığı yararak çıktı.

Önüne atıldım ve yolunu kapatarak durdum.

"Bayım, müsaade edin sizinle bir dakika konuşayım."

Atını durdurdu. "Bayım, bu eziyet daha ne kadar sürecek? Müdürler ve memurlar her şeyimizi aldılar. Jandarma bizi korumakla yükümlü ama utanmadan bizi soyuyorlar. Genç kızlarımızın büyük bir kısmı kaçırıldı. Çocuklarımız gasp edildi. Konvoyun yarısı açlıktan ve susuzluktan öldü. Çirkin davranışlara maruz kalıyoruz. Daha bu sabah bayan Dilsizyan hızlı koşamadığı için kamçılandı. Zaten ağır hastaydı, şimdi ölüyor. Söyleyin bu çocuklar, kadınlar neyle suçlanıyor? Siz de insansınız, sevdiğiniz adına kurtarın bizi! Bizim şerefimiz Padişahın da şerefi değil mi?"

Müfettiş bir an düşündü ve "Umudunu kaybetme, yakında Urfa'ya varacaksınız. Orada size ev, iş ve ekmek verilecek. Ben, size eziyet etmemelerini sağlamaya çalışacağım. Şimdi size ekmek dağıttıracağım."

Teşekkür ettim ve arkadaşlarıma bu güzel haberi vermek için aceleyle ayrıldım. Aç bırakılan birinin söz verilen ekmeği nasıl beklediğini tahmin etmek zor değil. Ne zaman ufukta bir araba görünse kadınlar ona doğru koşuyor ama her seferinde hayal kırıklığı ile geri dönüyorlardı. Akşama kadar hiçbir şey olmayınca bitkin düşen insanları korku ve umutsuzluk sarıyordu. "Türkler sözlerini böyle tutuyorsa Tanrı bizi bağışlasın!" dedi içimizden biri. Şimdi de Türkler bayramlarını kutlayacaklar. İki gün daha burada kalacağız.

Ertesi sabah büyük bir konvoyun geçtiğini gördük. Caddenin kenarında durdum geçenlerin içinden tanıdık yüz aramaya başladım. "Lütfen söyler misiniz, nereden geliyor bu konvoy?" diye sordum refakatçilerden birine. Durdu ve bir dizi şehir ismi saydı.

"Biliyor musunuz, acaba içlerinde Merzifon'dan gelen var mı?"

"Evet, birkaç kişi var. Sen nerden geliyorsun?" "Samsundan," deyince, Simonyan'ları tanıyıp tanımadığımı sordu. Kız kardeşimin ailesinin adıydı. Kısa bir süre önce çocuklarıyla birlikte Kürt bir müdür tarafından esir alındığını duymuştum.

"Simonyan'ları tanıyor musunuz?" diye sordum.

"Onları alan Kürt müdür benim."

"Ben de Marine'nin kız kardeşiyim."

"Hayret edici bir karşılaşma!" diye bağırdı. "İnanılmaz, böyle bir rastlantı bizi bir araya getirdi. Uzun zamandır seni arıyordum, artık ümitlerimin sona geldiği bir anda seni buldum."

"Marine'nin Kürtlerin elinde olduğunu duyduğum zaman çok endişelenmiştim. Gerçekten güvende olduğu doğru mu?" diye ısrar ettim.

"Vallahi! Kendisi de güvende iffeti de. Simonyan'ların dışında otuz aileyi daha kurtardım. Kardeşini ve görümcesini gördüğüm zaman bu asil kadınların hali beni çok duygulandırmıştı. Onların hüzünlü bir sona mahkûm olduklarını biliyordum. Yardım etmek istedim ama onlar bana inanmadılar. Çekindiler, davetimi "sizinle gelmektense ölmeyi tercih ederiz" diye reddettiler. Ben de silahlı adamlarımı göndererek kadınları kaçırdım. Şimdi bana teşekkür ediyorlar ve onların kurtarıcısı olduğumu söylüyorlar. Şu anda müstakil bir evde yaşıyorlar ve kardeşim onlarla ilgileniyor. Onlara peynir ve bal gönderiyorum. Tabii onlardan para almıyorum. İnsan misafirlerinden para alır mı? Görüyorsun onlara kız kardeşim gibi davranıyorum." Sonra gururla "Biz Kürdüz, Türk değiliz," dedi.

Çantasından bir kâğıt çıkardı ve bana uzattı. Görümcenin kızına yazdığı bir mektuptu:

Sevgili kızım Veronik!

Bu adamı takip et. O seni bana getirecek. Korkma, o dürüst bir adam. On dört gündür onun evinde yaşıyoruz. Ona güveniyoruz. Mümkünse Dalida'yı da yanına al.

Annen

Onun yazısını tanımıştım, artık şüphem kalmamıştı. Bu vesile ile öğrendim ki, görümce Hasanpatrik'e vardıktan sonra yerel kaymakam Veronik'yi kendine eş olarak istemiş. Veronik'yi bundan korumak için köylü bir kadının elbiselerini giydirmişler ve gizlice başka bir konvoya sokmuşlar. Bu konvoy başka bir yöne ayrılınca birbirlerini kaybetmişler.

Bu Kürt adamdan kız kardeşime vermesi için bir mektup götürmesini rica ettim. Kabul etti ve iki saat sonra mektubu almak için tekrar geleceğini söyledi.

Duyduğuma göre onun sorumluluğundaki konvoyda yolda hiç soygun olmamış. Kadınları hep yakınında tutarak korumuş. Yürüyemeyenlere eşek tahsis etmiş. Fanatik halkın saldırılarına engel olmuş. Yük hayvanlarının yüklenmesine ve hastaların bakımlarına yardım etmiş. Keşke bütün hükümet görevlileri böyle davransaydı, sürgün bu kadar öldürücü olmazdı.

Marine'ye mektubumu yazdım ve son sözlerimi şöyle bitirdim: "Eğer ölürsem ve sen yaşarsan, benim için oğullarım Hrant ve Aram'ı bağrına bas, onlara sarıl."

DERSİM'DE

İki saat sonra Kürt adam mektubu almak için geldi. Çarşaftan yapılmış bir çadırda karşıladım onu. İçeri girdi ve karabinasını bırakarak örtüyle yaptığımız "sofa"ya oturdu. Bana yeniden kız kardeşimi nasıl kurtardığını anlattı.

"Benimle gelebilseydin iyi olurdu", dedi. "Başka konvoylardan kimseyi almama izin vermiyorlar. Sana Dersim'li bir arkadaşım olan Hacı Bekir Bey için bir mektup vermek istiyorum. Beş kardeşin en yaşlısı ve en iyisidir. Bütün yasak içkilerden uzak durmuş, ağzına ne şarap ne de rakı sürmemiştir. Günahsız bir hayatı vardır. Bu anlamda benden farklıdır, gençliğimde bazı hatalarım oldu. Ondan seni koruması altına almasını isteyeceğim. Onun yanında kalabilirsin. Kardeşine gitmek istediğin zaman bana yazarsın seni alıp götürürüm."

"Zahmetin için teşekkür ederim. Ama arkadaşlarımın kaderini sonuna kadar paylaşmaya kararlıyım." Bunu söyleyince bana doğru eğildi ve fısıldayarak: "Haberin olsun, yakında sürgün edilenlerden kimse hayatta kalmayacak. Hepsini öldürecekler." Bu sefer herkesin duyacağı şekilde:

"Umarım verdiğin bu karar seni üzmez. Senin hayatın söz konusu."

Benim itirazıma kulak asmadan Hacı Bekir Bey'e mektup yazdı. Bir de yol teskeresi yazdı. Teskerede benim adı-

mın dışında çadırı paylaştığım kadın ve kızı iki de çocuğun adı vardı.

Ertesi günü jandarma, Hacı Bekir Bey'in geldiğini ve beni beklediğini haber verdi. Bütün duyduklarıma rağmen tedirgin oldum. Bir arkadaşıma benimle gelmesini söylüyordum ki, Bekir Bey kendisi geldi. İri cüssesi kocaman sarığıyla heybetli görünüyordu. Kürt adam tarafından bana, yardımsever ve müşfik olduğu anlatılmamış olsaydı kan çanağına dönmüş gözlerinden korkardım. Karşısında hazır olda duran jandarmaya küçümseyen, hor gören bir bakış attı. Sonra beni gösterdi. Kalbim öyle hızlı atıyordu ki, boynumun damarları şişti.

Buyuran ses tonuyla bana: "Arkadaşım Mehmed Ağa ile karşılaştım, bana senden söz etti. Şu andan itibaren benim korumam altındasın. İki gün içinde benim köyüme gelecek ve evimde kalacaksın."

"Çok teşekkür ederim", diye cevapladım titreyen sesimle. "Davetinizi reddetmek istemiyorum ama bu teklifinizi şimdi kabul edemem. Kader arkadaşlarımla birlikte kalmak istiyorum. Nereye götürülürlerse ben de götürülmek, nerede ölürlerse ben de orda ölmek istiyorum."

"Anlaştık", dedi, "diğerleriyle birlikte git. Ama gittiğiniz yerden sonra bana gelmelisin."

Bununla ilgili düşüncemi bilmek istememesine rağmen, önerisini kabul ettim.

Bunun üzerine Dersim'li Büyük Bey geri döndü ve gitti. O geçerken jandarma eğilerek selam durdu. O gittikten sonra içlerinden biri yanıma yaklaştı ve böyle güçlü bir adamın teklifi reddedilir mi, deli miymişim, "Üç yüz baş hayvanı var, bol bol yağ, bal..." Ona cevap vermedim, düşüncelerim çok uzaklardaydı.

Konvoyda kendi arabalarıyla gitmeye izinleri olan birkaç kadın vardı. Aniden arabaları ve atları ellerinden alındı. Dersim'den geçen düzgün bir yol varken merhametsiz

cellâdımız bizi dağlara doğru sürdü. Bu yol çok tehlikeliydi, bir çok insanın hayatına mal olabilirdi. Bu yol hayatta kalanların hafızasından silinmemiştir.

Yola çıkmadan önce Bayan Tomazyan'ın sevimli, küçük kızını gömdük.

Bayan Tomazyan'ın, evliliğinin on dördüncü yılında olan kızı, babasının ölümüne çok üzülüp ağır bir hastalığa yakalanmıştı. Küçük kız kısa yaşamını "baba" diye sayıklayarak bitirdi.

Gün doğarken iki eşek sürücüsü bana hizmet etmek için teklifte bulundular. Hâlâ biraz parası olan herkes, binek hayvanı alabiliyordu. Kalanlar yürümek zorundaydı. Yaşlı erkekler bundan çok etkilendi. Zavallılar çok arkada kaldıkları için jandarmadan kamçı da yemediler. Köylü bir kadından bir çift dayanıklı, ayağı saran ve üzeri kayışla bağlanan deri sandalet aldım. Kadın ayakkabıları kendisi önerdi ve onları her akşam ıslatmamı söyledi. Yürüdükçe, ayakkabıların dağda giymek için ne kadar uygun olduğunu anladım. Kendimi paçavralara sarmak gerektiği fikrine kapılmıştım. Bu beni konvoyun köylüleriyle benzer yapıyordu. Çünkü köylüler saldırılardan daha az etkileniyordu.

Tırmanma başladı. Çok derin bir uçurumun kenarındaydık. Hassas bir noktada ölümcül bir tehlike atlattım. Kayışım kaydı arkasından ben de kaydım. Son gücümle kendimi bir iple bağladım. Bağırmalarıma eşekleri süren kadınlardan biri geldi ve beni kurtardı. Diğerleri daha kötüydü. Birçoğu atlarıyla birlikte uçuruma yuvarlandı.

Yolda bizden önce giden konvoydan kalan yaralılara rastladık. Kürt çeteleri onlara saldırıp soymuşlardı. Dağ köylüleri yaşlılara ve hastalara önce işkence ettiler sonra da öldürdüler. Sonraki gün ilk dağın zirvesine ulaştık. Kürtler bize süt, ekmek ve başka yiyecekler getirdiler. Kuruyan damağımız nefis bir lezzet aldı. Dağın hoş rüzgârı terden sırılsıklam

olmuş yüzümüzü serinletti. Bir an bu enfes manzara bize, içinde bulunduğumuz korkunç durumu unutturdu.

Ertesi gün tasarruf etmek amacıyla ata binmeden devam etmeye karar verdim. Benim sabit rezervim bu lüksü kaldıramayacaktı. Açlıktan ölme korkusu diğer bütün korkulardan daha baskın geliyordu.

Zeyne Köyü'nün yakınlarında silahlı bir grup Kürt ve jandarmaya rastladık. Başlarında Zeyno Bey diye biri vardı. Aşağıda anlatacağım olay, tehcir boyunca yaşadığım en kötü olaylardan biridir.

Silahlı adamlar konvoyda bulunan on üç yaşın üzerindeki çocuklarımızı ayırdılar. Söylentiye göre gençleri boğacaklarmış. Bunun üzerine anneler büyük bir paniğe kapıldı.

Bayan Tüfenkciyan koşarak bana geldi ve oğlunu kurtarmam için yalvardı. Onun da oğlu ayrılanlar arasındaydı. Benim Kürt beyden yol teskerem olduğuna inanıyordu. Kızı ağlamaya başladı birden. Onlar için neler yapmazdım! Ama kimliğimin açığa çıkma tehlikesi beni tereddütte bıraktı. Uzun süre karar veremedim. Mektupta adı geçen iki çocuğun güvende olduğunu biliyordum. Anneleri onlara kız elbisesi giydirmişti. Elimde mektupla Zeyno Bey'in karşısına dikildim. Mektubu uzatarak iki kardeşimin serbest bırakılmasını istedim. Önce mektuba sonra bana baktı ve gidip onları almamı emretti.

Elli civarında genç, çitle çevrilmiş bir alana hapsedilmişti. Korkudan yüzleri kireç gibiydi ve tir tir titriyorlardı. Zavallılar, boğazlanmayı bekleyen koyunlar gibiydiler.

Girişe geldiğimde bayılmak üzereydim. Çocuklar beni gördüğü zaman gözlerinde bir umut ışığı belirdi.

"Tüfenkciyan!" diye seslendim.

Sevinçle, koşarak geldi. Her taraftan yalvaran sesler yükseldi: "Beni de alın, beni de alın!"

Tüfenkciyan'a birini daha çağırmasını söyledim. "Torkom!" diye seslendi. Grubun içinden bir çocuk çıktı. İkisi

kurtulmuştu. Diğerlerinin bakışlarıyla karşılaşmamak için hızla arkamı döndüm. Başta tereddüt ettiğim için utandım. Diğerlerinin de bırakılması için hayatımı yüz kere vermeye hazırdım.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Zeyno Bey'den bir haber geldi. Bizim konvoydan üç yüz lira istiyordu. Bu parayı bir araya getirmek bizim için olanaksızdı. Onu bu talebinden caydırmak için bir heyet göndermeye karar verdik. Çoğunun ekmek için bile para bulamadığı bu talihsiz insanlardan bu para nasıl çıkar? Ama Zeyno Bey fikrini değiştirmedi.

"Akşama kadar bana üç yüz lira göndermezseniz Kürtleri üzerinize salarım" diye cevap geldi. Artık beklemeye gerek yoktu. Tecrübelerimizden biliyoruz ki; bu boş bir tehdit değildi ve birkaç konvoyun bu haydutlar tarafından yok edildiğini duymuştuk. Birkaç kadın bir araya gelerek bir toplantı yaptılar. Yaklaşık yüz lira değerinde takı ve parayı bir araya getirdiler.

Bunca talandan, yağmadan sonra bu miktarı çıkarabilmek bile hayret vericiydi. Sıkıntılar bizi yaratıcı yapmıştı. Altını saklamak daha kolaydı. İplik yumaklarının içine saklanabilir veya bir düğmeye dönüştürülüp elbiseye dikilebilirdi. Bir keresinde kadınlardan biri Yüz lirasını yerdeki bir kovanın içine saklamıştı. Sonra, bu değersiz ev eşyasıyla birlikte parası çalınacak diye çok dövündü.

Herkes bir nedenden dolayı yanına para alamamıştı. Şimdi paranın yokluğu çile ve ölüm getiriyordu. Günlerden bir gün Samsun'un zengin ailelerinden bir kadın çocuklarıyla birlikte bana geldi ve iki gündür hiçbir şey yemediklerini söyledi. Kadın ağlıyor, çocuklar suskun bana bakıyorlardı. Ekmeğimin hepsini onlara verdim. Çocuklar öyle açtılar ki, gözlerim doldu.

Kadınlardan Donikyan, Marinyan, Aprahamyan, Meryem ve Pokutyan altınları ve paraları alarak Zeyno Bey'e götürdü. Götürülen miktarı kabul etmesi için ona yalvardılar. Za-

vallı insanların daha fazlasına güçleri yetmedi, gibi şeyler söylediler. Zeyno Bey bunu kabullenmiş göründü ve bununla yetinebileceğini söyledi. Ama hemen arkasından yeni talepleri oldu. Beni tanıdı ve kabaca Keryan ailesinin nerede olduğunu sordu. Bu yolculuk sırasında onlara rastladığımı ama nerede olduğunu bilmediğimi söyledim. "Git onları ara!" diye emretti. Ertesi gün bir arabacı geldi ve ona ailenin geldiğini söyledi. Arabacı onu ailenin çadırına götürdü. Çadıra girdi ve Bayan Keryan'a "Kızını istiyorum. Benimle geleceksiniz ."

"Biz sizinle gelemeyiz, yolculuğumuza devam edeceğiz" diye cevapladı Bayan Keryan.

"Bunu görürüz. Karşı gelmeniz faydasız. Benden kaçamazsınız."

Bu kısa diyalog sırasında birden çadırın köşesinden öfkeli, kızgın bir sesle Bayan Keryan'ın kızı Hasmik çıktı.

"Türk veya Kürt kadınları tükendi mi, neden Ermeni kadınları almak istiyorsun? Biliyor musun; senden tiksiniyorum, senin varlığın midemi bulandırıyor. Niyetin beni alıkoymaksa, bütün silahlarımla kendimi savunurum. Biraz duygun kaldıysa Ermeni bir kadının intikamından korkarsın."

Kürt adam bu sözlere önce gülümsedi sonra kahkahalarla gülmeye başladı. Bununla birlikte öfkenin daha da güzelleştirdiği genç kızı göz hapsine aldı.

"Senin gibi bir adamla yaşayamam. Anla artık. Pişman olacaksın, çünkü senden iğrendiğimi söylemekten yorulmayacağım."

"Son kez söylüyorum: buradan ayrılmak için hazırlanın" dedi adam kımıldamadan. "Eğer reddederseniz, bir emrimle binlerce Kürdü bütün konvoyun üzerine salarım."

Bu durumda Keryan ailesi istemeyerek kaderlerine razı oldular. Aynı zamanda konvoyun da yola koyulma işaretleri vardı. Bir jandarma Zeyno Bey'den haber getirdi. Benim

de aileye refakat etmemi istiyordu. Bu angaryadan kaçmam gerekiyordu. Bir koşu hayvanı kiraladım ve konvoyu takip ettim. Gitmeden önce Keryan ailesine iyi dileklerimi söylemek için ziyarete gittim. Vedalaşırken Hasmik: "Bu vahşi hayvanın karısı olacağıma inanıyor musunuz? Onun kanını içeceğim. Duyarsınız" dedi ve ağlamaya başladı. Talihsiz genç kız hiç aklımdan çıkmadı. Ona ne oldu acaba?

DAĞLARDAN GEÇERKEN

1915'te Haziran'ın başlarında Samsun'dan ayrılmıştık. Bir ay sonra kendimizi Malatya yakınında Fırıncılar yöresinde bulduk. Dağ yollarından geçerek Suruç'a varmamız yaklaşık iki ayımızı aldı. Üç ay sonra nihayet Halep'e geldik.

Bu tehcirin sonunda ancak kısaltarak anlatabileceğim korkunç bir şey oldu. Yaşadıklarımı yazarken o cehennemi yeniden yaşıyormuşum gibi hissediyorum.

Son iki ayda Toroslar'ın patika yollarından tırmanırken ayaklarımızla mezarlıkların kutsiyetini bozuyorduk. Her adımda çürümüş vücutlara çarpıyorduk. Bugün bile hâlâ o ölüm kokusunu alıyorum. Kurbanların yüzleri korkunç görünüyordu. Ölenlerin açık kalmış ağızları, takatsiz ve son derece zayıf yüzlerinde, bir delik gibi kalmıştı. Bazı vücutlar siyahtı, bazılarının formu bozulmuş. Yerdeki yağ izleri kaybolan vücutların, vahşi hayvanların ganimeti olduğunu gösteriyordu.

Çocuklarını taşımak zorunda olan anneler için durum çok kötüydü. Genellikle çocukları sırtlarına diktikleri çuvalın içinde taşıyorlardı. Bu şartlar altında hiçbir annenin bu yolculuğa sonuna kadar dayanamadığına şaşmamak lazım. Bu kadınlar bitkinlikten, açlıktan ve susuzluktan öldüler.

Çocuklardan bazıları bu felaketten kurtuldu. Kaç çocuk gördük yol kenarında bırakılmış! Onlardan birini unutamı-

yorum. Beş yaşında kadardı. Ölen annesinin yanında duruyordu. Bizi gördüğü zaman elleriyle bizi engellemeye çalışarak: "Beni de alın! Bırakmayın burada!" "Annen nerede?" diye sorduk. "Burada" diyerek ölü annesini işaret etti. "O kalkmıyor, bırakmayın beni burada, gece çok karanlık."

İçimde dayanılmaz bir istek duydum onu kollarımda taşımak için. Ama gücümü aşıyordu. Yalnızca içme suyumu taşıyabiliyordum. Onu alması için köylü bir kadını angaje ettik ve onun için para topladık. Ama onun da çok dayanabileceğini sanmıyorum çünkü tırmanma giderek zorlaşıyordu. Zaten daha sonra o küçük çocuğa hiç rastlamadık. Terk edilen çocukların sayısı hiçbir zaman açığa çıkmadı. Onları, ağaçların altında şaşkın şaşkın, yalnızlıklarının dinginliğinde dolaşırken görüyorduk. Bazıları kayıtsız görünüyor, sessiz, öylece bakıyorlardı.

Anneler, hasta kızlarına bakmak için daha fazla devam etmeyi, reddetti, kızlar ise, bitkin annelerini terk etmeyi reddetti. İşte böyle biri diğerinin kollarında can verdi.

Hamile bir kadın, kız kardeşi ve onun çocuklarıyla vedalaştı ve daha fazla gitmektense orada kalıp ölmeyi seçti.

Mahrumiyet, sefillik, mutsuzluk duyguları köreltiyor. Kardeş kardeşi, anne çocuğunu terk ediyor.

Günde altıyedi saat koşuyorduk. Bazen işkencecilerimiz bu süreyi daha da uzatıyordu. Rotamız atlı jandarma tarafından belirlenmişti. İki saatte bir dakika dinleniyorduk. Bu süre hiçbir şey için yeterli değildi. Konvoyun başında kalmak istiyordum ama, halsizlikten giderek ağırlaşınca etabın sonuna doğru kendimi konvoyun sonunda buluyordum. Dinlenmeye fırsat bulamadan aceleyle öndeki yerime gidiyordum. Sadece gece dinlenmek mümkündü ama bu sefer de vücudumun her parçası ağrıdan uyutmuyordu. Her akşam birbirimizin ayaklarını ve kollarını tuzlu suyla ovuyorduk. Çatlayan derilerimiz çok acıyordu ama bunu yapmak zorundaydık. Sabahları kaslarımız sertleşmiş oluyordu ve

çivilenmiş gibi kalkamıyorduk. Nöbetçinin birkaç kamçı darbesi bizi kendimize getiriyordu. İster istemez bitmeyen sürgün yolunda yürüyorduk.

Geceleri tek gözümüz açık uyuyorduk. Çünkü dağ köylüleri tarafından sık sık soyuluyorduk. Bu insanların büyük sarıklarıyla korku uyandıran bir görüntüleri, Anadolu'nun başka yerlerinde bilinmeyen garip giysileri vardı. Kadınları başlarında peçelerini tutturdukları metal bir başlık taşıyordu. Paranın değerini bilmiyorlar, gerçek değerini büyüklükleriyle ölçüyorlardı. Sadece onluk ve yirmilik bozuk para alıyorlardı. Mesela bize bir kuruşluk üzümü on paraya veriyorlardı. Bir şey satın aldığımızda parayı ellerinde tutuyor ama sattığı şeyi vermeyi reddediyorlardı. İtiraz edince de tehdit ediyorlardı. Bazı yerlerde iyi ve temiz yiyecekler bulabiliyorduk. Sadece tuzu eksik oluyordu bu yiyeceklerin.

Jandarma ve Kürtler alışverişimize şahit oluyor ve her gün satın aldıklarımızı yağmalıyorlardı. Her tarafımızı arıyorlardı, elbiselerimizin her köşesini, saç örgülerimizi, ağzımızı. Altın bulacaklarını umuyorlardı. Ufak bir karşılıkta hemen dayak ve tüfek dipçiğiyle dövüyorlardı. Elimizde kalan son kaynaklarımızı onların aç gözünden kaçırmak için yuttuğumuz metallerin ağırlığı midemizde sancılara neden oluyordu. Altın parçaları sekiz on gün sonra ardı sıra yeniden ortaya çıkıyordu. Çıkanlar temizleniyor ve prosedür yeniden başlıyordu.

Bir gün arkadaşlarımdan biri "Bana bir mecidiye borç verir misin?" dedi. "Stoğumu sindirdikten sonra geri veririm." Ona istediğini verdim ve gülüştük.

Çoğu zaman tehlikeli durumlarda hazinesini toprağa gömenler de vardı. Bunun sakıncaları oluyordu, çünkü gitme zamanı geldiğinde onu topraktan çıkarmak için zaman kalmıyordu. Yerli halk arasında Ermenilerin varlıklı olduğu biliniyordu. Çevre köylüleri sürgünlerin kazdığı yerleri altın veya para bulma umuduyla tekrar kazıyordu.

Jandarma bizi sıkıştırmak için çeşitli entrikalara başvuruyordu. Bir su kaynağına geldiğimiz zaman kaynağın başına hemen bir nöbetçi dikip, su almak isteyenlerden rüşvet alıyordu. Zavallılara susuzluklarını çamurların arasından sızan sular ve terk edilmiş kuyulardan gidermenin dışında başka bir seçenek kalmıyordu.

Duyduğum bir habere göre, başka bir konvoy yine böyle bir kuyunun başına gelmiş, fakat kuyudan su çıkarmak için ne bir kova ne de ip varmış. Bunun üzerine birçok kadın kuyuya atlamış ve kuyudaki su yukarıya doğru yükselmiş. Diğerleri susuzluklarını gidermişler. Ama artık bir tek kadını bile kuyudan çıkarmak mümkün olmamış.

Susuzluğun ne olduğunu en iyi sürgündeki Ermeniler bilir. Geleneksel olarak evlerini mutlaka bir kaynak yanına yapan Ermeniler şimdi bataklıktan sızan suları içmek zorundaydı. Susuzluk, açlıktan daha büyük bir eziyet. Yüzlerce insan susuzluktan öldü. Bazen susuzluktan ölmek üzere olanların dillerini ıslatmak onu yeniden canlandırmaya yetiyordu.

Bu işkenceyi kendi bedenimde de yaşadım. Her zamanki gibi su hakkımı bir kabın içinde yanımda taşıyordum. Ama bir gün etap tahmin ettiğimden uzun sürdü ve suyum bitmek üzereydi. Yola çıktığımızda gücüm yerindeydi, susuzluğa dayanabilirdim. Bütün sulardan uzak durdum diğerlerini de tehlikeye karşı uyardım. Onları su başında gördüğüm zaman hemen, "İçinde kesin leş vardır," diye vazgeçirmeye çalışıyordum. Bazıları içmekten vazgeçiyordu ama, çoğu buna rağmen içiyordu. İnsan her şeye alışıyor. Boğazım kuruduğunda, susuzluğumu Fırat'ta dindirdim. Gözlerimin önünde düzinelerce cesetlerin sürüklendiği yerde.

Yaşama içgüdüsü ne kadar da güçlü! Düşmanlarımız bize yaşama hakkı verdiler ama yaşamak için gerekli araçlarımızı çaldılar. Buna rağmen insan yaşama sarılıyor. Geçmişi düşündüğüm zaman kendime, bu uzun yürüyüşü atla-

tabilme gücünü nereden aldığımı sordum. Birçok kez kendimi bırakma sınırına geldiğim oldu ama herhalde her insanın içinde son anlar için hazırda bekleyen bir enerji rezervi var. Akşam olunca olduğum yere yığıldım ve hiç hareket etmeden yattım. Bir tarafım ağrıyordu, soğuk almıştım ayrıca çok öksürüyordum. Tükenmiştim yürüyebileceğimi hiç sanmıyordum. Ama ertesi günü bir dağ geçtim. Terlemiştim ve kendimi daha iyi hissediyordum.

Bu iki ay içinde Türkler ve Kürtler yedi yaşından on altı yaşına kadar olan bütün çocukları kaçırdılar. Öldürmekle tehdit ederek çocukların annelerinden her şeylerini sonuna kadar aldılar. Verecek hiçbir şeyi kalmayan anneler çocuklarını bir daha göremediler. Onlara ne oldu? Onlar hakkında hiçbir şey öğrenemedik. Hepsini öldürdükleri söylentisi doğru muydu? Kendi gözlerimle görmedim.

Burada kısa bir olay anlatmak istiyorum: Sivaslı genç bir adam çok ağır işkence görmüştü. Bunun üzerine aklını kaybetti. Çırılçıplak suya atlıyor, oradan oraya koşuyor, Fransızca bir şeyler bağırıp çağırıyordu. Merhametli kadınlar ona gömlek ve pantolon verdiler. Yüksek öğrenimli bir genç olduğu söyleniyordu ama kaderi hüzünlü görünüyordu.

Ermeni köylüler de sistematik talanın mağduru oldular. Eşeklerine el konuldu ve günlük beş kuruş fidye karşılığında hayvanları geri verildi.

Toplam yedi sıradağı geçtik. Birincisi çok taşlıydı. Orada Kürt Zeyno Bey'e rastlamıştık. İkinci dağ kireçtaşlıydı. En çok orada yağmaya uğradık. Jandarmalardan biri benim iç çamaşırlarımı aramak istedi. Benim karşı koymamı şaşkınlıkla karşıladı ve nedenini sordu. Sıkılarak "benim bir kadın olduğumu ve utandığımı unutuyorsun" dedim. Başını eğdi ve "Ben de utanıyorum, ama ne yapabilirim? Padişahın emri bu" dedi ve aramaya başladı.

Üçüncü dağda kömür deposu bulduk. Bir sonraki dağ silsilesinde mermer blokları vardı. Diğer dağ kütleleri, gü-

müşi bir tozla kaplanmıştı, tozlar üzerimize yapışıyordu. Burada toprak nemli ve yumuşaktı. Rengârenk yabani çiçekler vardı. Çiçeklerden bir tane kopardım, ama hemen attım. Kopardığım çiçeğin yanında bir kadının cesedini fark etmiştim.

Aynı yerde birden karşımıza eski ve büyük bir köprü çıktı. Orada büyük bir kaya ve kayanın kenarından buz gibi, tertemiz akan bir ırmaktan kana kana su içtik. Köprünün ayaklarından birinde Latince yazı beni büyüledi. Jandarmalardan biri alaycı bir edayla "Sizin krallarınızdan biri yaptırdı bu köprüyü" dedi. Gerçekten kral Tigran yaptırmış olabilirdi, zira onun başkenti Tigranakert* buralara yakındı. Geçmiş ve gelecekle karşılaşmak beni sarsmıştı. "Ey büyük Tigran! Şöhretinin zirvesinde yaptırdığın bu köprünün, arkadan gelenlerin ıstırap yolu olduğundan haberin var mı acaba? "

Buraya Türk tüccarlar da geliyordu. Bizimle konuşmak istiyor, takılarımızı onlara satmamız için bizi kandırmaya çalışıyorlardı. Dağlara çıktığımızdan beri ilk kez şehirlilere rastlıyorduk. Ertesi günü başka bir dağa tırmandık ve oralarda ki taşlarda da aynı tarihin kanıtlarını gördük. İki sütun vardı. Birinde bir kadın heykeli diğerinde kanatları açık bir kartal vardı. Ermeni halkının sembolü bu kartal yüzyıllardır kanatlarıyla koruduğu halkı artık yoktu. Canımın acısına ağlamak için buraya kaçtım. Derdimi bu sütunlara anlatmak istedim. Beni buraya yönelten duygularım hiçbir zaman solmayacak.

Zavallı çaresiz Ermeni kadınları! Her sabah yüzlerini doğuya dönerek "Oh Tanrım, bize yardım et. Oh İsa bizi kâfirlerin elinden kurtar. Sana olan inancımızı korumak için her şeyimizi bıraktık ve sürgün yüzünden hatalarımız oldu. Merhamet et, artık gücümüz kalmadı."

*. Bugünkü Diyarbakır

Coşkuyla dua ediyorlar, sanki gökten bir cevap gelecekmiş gibi bir dakika kadar ara veriyorlardı. Ama Tanrı suskundu. Türkler sürekli onların ibadetlerini bozuyor, itiyor ve dövüyorlardı.

Bazen konvoydan gökyüzüne yumuşacık Kyrie Eleison şarkısı yükseliyordu. Dinsel bu şarkı kadınların ağzından yakarış gibi çıkıyordu. İnsan baktığında sanki haçlı seferine gidiyorlarmış gibiydiler. Bütün kadınların İncil'i vardı ama İncilleri ellerinden alınıp yırtılıp atılıyordu. Yollara saçılmış İncil sayfalarının nedeni buydu. Ermeniler en dar zamanlarında kutsal kitabına sarılır, inancının sınandığı zamanlarda hep sadık olmuşlardır. Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi.

"Hamile ve emziren kadınlar bu günlerde talihsiz olacak." İncil'deki bu pasaj zavallı sürgün kadınları işaret ediyordu. Kaç tanesi sokakta doğurdu, kaç tanesi çocuğunu kaybetti. Jandarma insafsızca kırbaçladı. Koşmak zorundaydılar, yürüyemeyenler yeni doğmuş bebekleriyle birlikte öldüler. Bir kadın doğum sancısı çekerken jandarma onun eşyalarını çalıyordu. Ona bebeğini soğuktan koruyabileceği bir parça bez bırakmamıştı. Kadınlardan biri çabucak bir elbise parçası yetiştirdi bebeğin sarılabilmesi için. Beş dakika sonra yürüyüşe başlama emri geldi. Doğum yapan kadın acele etmek zorundaydı, geride kalamazdı. Arkasında kan izleri bırakarak yürümeye başladı. O gün sarp ve taşlı bir dağı geçmek zorundaydık. Bunun için kendime bir eşek kiraladım. Bu koşullarda anne ile bebeğin hayatta kalması olanaksızdı. Üstelik jandarmanın dayaklarına maruz kalıyordu. Yeni doğmuş bebeğini başka bir kadına verdikten sonra daha fazla dayanamadı ve düştü.

Etabın sonuna geldik. Bebeği alan kadın köyün müdürüne gitti ve bebeğe artık süt veremediğini söyledi. Türk adam hayırsever göründü. Bebekle ilgileneceğine söz verdi. Jandarmalardan biri konvoyda bir kadına güvenerek

kimsesiz çocuğu evlat edindi. Bu barbarın böyle hassasiyet göstermesine hepimiz şaşırdık.

Yaşlılar ve çocukların hemen hepsi yorgunluk ve sıcaktan heba oldu. Ölenleri gömmeye zaman yoktu.

Bir gün kadınlardan birinin oğlu öldü ve onun mezarını hazırlamak için sadece on dakikamız vardı. "Hiç olmazsa biraz zaman verin oğlumu toprağa vermek için" diye sızlandı kadın. Aceleyle, güçlü görünümlü, köylü bir kadından mezarı kazması için yardım istedim. Ama kazmak için hiç araç yoktu. Aramaya başladık. Kadın bu dakikada daha az endişeli nedense, ölen oğlunun mezarını yapmadan gitmek zorunda görünüyor. Birden açık bir mezarın üzerine eğilmiş bir kadın gördüm. Yanında küçük bir kazma vardı. "Kazmayı biraz alabilir miyim?" diye sordum. "Tabii, ama çocuğumun mezarını kapatacağına söz ver, çünkü ben çocuğumun bedenine toprak atamam".

Ona söz verdim ve kazmayı aldım. Köylü kadın işine başladı. Büyükanne Bayan Maryan kollarında torununun cansız bedeniyle bekliyordu. Bütün cesaretimi topladım ve iki mezarı da kapadım. Dua ederken birden jandarmalar ortaya çıktı. Çok sinirlendiler ve: "Ölenleri mi gömüyorsunuz? Bunun yasak olduğu size daha kaç kere söylenecek. Onları bırakacaksınız. Köpekler onlarla ilgilenir."

MURAT NEHRİNİ GEÇERKEN

Fırat'ın bir kolu olan bu nehrin kenarında bizi yine bir eziyet bekliyordu. Karşıya geçmek için bir feribot hazırlanmıştı. Yolculardan para istiyorlardı. Bir düzine yarı çıplak, kırbaçlı ve kamalı barbarlar insanları inlete inlete dövüyorlardı. Birkaç kişi bilincini kaybetti, birkaçı suya düştü. Feribot çok yavaş ilerliyordu. Bu işkence ve yağmayı uzatarak insanların üzerinden son gömleklerini de almak istiyorlardı.

Jandarmaya müdahale etmesi için yalvardık ama hiç oralı olmadılar. Akıbetimizden korkmaya başlamıştık, aramızda toplandık ve bir araya getirdiğimiz parayı bir jandarmaya teklif ettik. Karşılığında ondan feribotta bizi korumasını istedik. Kabul etti ve diğer herkesin karşıya geçmesini beklememizi söyledi. Bu sırada her karşıya geçişte tekrarlanan işkenceler ve boğulmalara şahit olduk. Sıra bize geldiğinde jandarma önce eşyalarımızı istedi sonra genç kızlara eşlik etti. Daha sonra biz bindik.

Omuzlarımda bir örtü vardı. Bana kalan tek eşyam buydu. Bu örtüyle kendimi ve altı kişilik bir aileyi gece soğuğundan koruyordum. Derin suya bata çıka feribota doğru çıkarken birden ayağım kaydı ve örtü tamamıyla ıslandı. Kadınlardan biri beni ağırlaşan örtümle birlikte yukarı bota çekti. Suya düşen kadınlar yardım çağırırken "bizim" jandarmadan müdahale etmesini istiyorlardı. Bize söz veren

jandarma kılını kıpırdatmadı. Böyle davranacağını tahmin edemedik. Henüz yerimizi alırken dağ ayıları üzerimize yürüyerek insafsızca bize vurmaya başladılar. Jandarmayı çağırdık ama o ilgisiz olanları seyrediyordu. Yüzümüze, omuzlarımıza, başımıza nereye rast gelirse vuruyorlardı. Kadınlardan birkaçı baygın düştü. Yeniden jandarmayı çağırdık. "Bizi korumak için burada değil misin?" "Bağırmayın, sakin olun" diye cevapladı. Kendimi tutamadım öfkemi yüzüne haykırdım. Keşke bir silahım olsaydı!

İçimdeki intikam ateşi her geçen gün büyüyordu. Ne zaman yakınıma düşse içimden yerdeki taşı alıp yüzünün ortasına indirmek geçiyordu. Ama onlar güçlüydüler. Bir düzine jandarma ve yüzün üzerinde silahlı köylü tarafından gözaltındaydık. Bir başkaldırma bizim için ölüm demekti.

Defalarca, defalarca vurdular. Boşuna ağladık, bağırdık, aman diledik ama dayaktan kurtulamadık. Arbede yaklaşık bir saat sürdü. Bu bir saat içinde üzerimi beş adam aradı.

Kendime küçük bir para kesesi yapmıştım. Sağlam bir iple onu boynuma bağlamıştım. Silahlı köylülerden biri onu boynumu koparırcasına çekip aldı, son kalan havlumu da aldı. Başka yerlerime de saklamış olabileceğimi düşünerek tüm elbiselerimi aradı. Bir başkası kılıcının ucuyla karnımı dürterek para istedi. İç donumun lastiğini para var mı diye yırtarken beni hafif yaraladı. Yeni sandaletlerimi çoktan almışlardı. Eski ayakkabılarımı giymek zorunda kalmıştım. Üçüncüsü ayakkabılarımın içine altın saklamış olabileceğimi düşündü. Çekti çıkardı onları ve fırlatıp attı. Bir tanesini geri alabildim. Çıplak ayakla taşlı yolların üstesinden nasıl gelecektim? Bu kargaşa sırasında botun içi suyla doldu. Sonunda ben de suya atıldım. Ama şansım vardı ki, kıyıya yakındık. Diğer kadınlar da suya atıldı. Sadece genç kızlar bağışlanmıştı.

Alçak adamlar kızların göğüslerini açtılar. Zavallılar olanca kuvvetleriyle kendilerini korumaya çalıştılar ama

başaramadılar. Bir jandarma arkadan ellerini tutarken diğeri küçük korseyi çözüyordu. Kızlarımız iffetlerine düşkün büyütülmüştür. Ne kadar acı çektiklerini tarif etmek imkânsızdır. Annelerinin yanında bile soyunmaktan utanırlar, ama şimdi bu hakarete katlanmak zorunda kaldılar.

Murat nehrine dönelim yine. Beni bottan attıklarında bütün gücüm tükenmişti. Bir elimle botun kenarını sıkıca tuttum, öteki elimde de ayakkabımın tekiyle bir parça ekmek vardı. Kıyıya varmadan önce biraz ekmek çalmıştım. Kıyıya geldiğimde ötekilere yetişmek için acele ederken arkamdan bir düzine Kürt'ün geldiğini gördüm. "Olduğun yerde kal!" diye bağırıyorlardı.

Yalnızdım ve bu büyük tehlike demekti. Benim yaşımda bir sürü kadın konvoydan geri kaldıklarında tecavüze uğramıştı. Kürtler giderek yaklaşıyordu. Ani bir kararla geriye dönüp nehre doğru koşmaya başladım. Boynuma kadar suya girdim. Onlar kıyıda durup "Buraya gel!" diye emrettiler. Tehcir süresince bu kadar korktuğumu, bu kadar panikleldiğimi hatırlamıyorum. Ne ölüm korkusu, ne de ırmağın akıntısı beni o adamların eline düşmekten daha fazla korkutmuyordu. Daha fazla ilerlemediklerini fark edince biraz rahatladım. Kafamı kaldırdım. Gökyüzünün mavisi çok güzeldi ve önümde bir çiçek yığını vardı. Bana ne oluyordu? Aman Tanrım, her şey bir kâbus muydu? Pusu kuran Kürtler, botta geçen o korkunç anlar! Bugün hâlâ soruyorum kendime, bu cehennemi nasıl atlattım.

Nihayet adamlar gittiler ve sudan çıktım. Sırılsıklamdım, ruhsal ve bedensel olarak bitkin bir halde konvoyun mola yerine geldim. Her şey çok kötü görünüyordu. Herkes iliklerine kadar ıslanmış ve talan edilmişti. Artık hiçbir şeyimiz kalmamıştı. Köylülerin eşekleri karşıya geçerken ellerinden alınmıştı. Gecenin soğuk rüzgârı içimize işliyordu. Kadınlar çömelerek sıkı sıkı birbirine sokuluyor, korkudan ve soğuktan titriyordu. Sessizce ağlıyorlardı. Samsun'dan

bir kadın: "İki kızımı da aldılar. Beni suya attıklarında onların yardım çağıran seslerini duyuyordum. Neden boğulmadım? Neden canımı alınadın Tanrım? Ben kızlarımı Türkler için mi yetiştirdim?" Ümitsizce dizlerini dövüyordu. Onu teselli etmek istedim ama böyle bir acıya söylenecek söz var mı?

Artık bizi rahat bırakırlar diye düşündük. Yanılmıştık.

Her gece yaklaşık otuz kişi geliyor, dinsel şarkılar söyleyerek değnekleriyle bize vuruyor, kamalarıyla tehdit ediyorlardı. Altın istiyorlar, altın bulamayınca kullanılabilir her şeyi alıyorlardı. Kuruması için serilen ne varsa hepsi çalındı. Birçoğumuz sadece gömlekle kaldı, bazılarının çıplaklığını örtecek hiçbir şeyi kalmadı.

Gece bastırdı. Ay ışığı nehri aydınlatıyordu. Ay ışığında ortaya çıkan doğanın bu huzurlu hali sanki bizimle dalga geçiyordu. Durumumuz bütün çıplaklığıyla gözler önündeydi. Bu barbarların topraklarında kaybetmiştik. Hiçbir insani varlık, böyle bir korkuya ve dehşete bu kadar tanık olmamıştır.

Ama bugün, kurbanlardan biri, Ermeni bir kadın, bu suçu, uygar dünya önünde yüksek sesle kınıyor ve duyarsız uluslara, ellerini uzatarak yalvarıyor, umutla şikâyetlerini duyurmaya, yaralanan insan haklarını savunmaya çağırıyor. Dövülmeme ve soyulmama rağmen ben de çok ucuz kurtulanlardan biriyim. Bazı kadınlar falakaya çekildi. Bir çoğu dayaktan öldü.

Ertesi gün Halep'ten görevi devralmak için yeni jandarmalar geldi ve tam bu anda öğreniyoruz ki; önceki jandarma grubu bizim konvoyu dağ köylülerine satmış. Bu inanılmaz aç gözlülük, bu bezirgânlık beni daima şaşırtmıştır. Diğer bütün içgüdüleri bilinçaltına iten bu duygunun çok büyük etkisi altındalar. Jandarmalar mola yerine gelir gelmez elbiselerimizi çıkarttırıp aradılar. Bir doktor hastasını nasıl muayene ederse öyle aradılar. Aradıkları altından baş-

ka bir şey değildi. Önce aç gözlerini doyurduktan sonra, kadınlara tecavüz etmeyi düşündüler.

Konvoydan biri şunu anlattı: "Bir dağın tepesine gelmiştik. Konvoyun koruma şefi kızlardan birinin sürekli arkasında geziyordu. Kız onu reddetti. Bunun üzerine adam silahlı Kürt çetesini topladı ve önümüzü keserek 'Onu bana verin, vermezseniz hepinizi öldürürüm.' Adamlar o kadar tehditkâr bakıyordu ki, söylediklerini yapacaklarından hiç kuşkumuz yoktu. Varlığımız bu kıza bağlıydı. Kızın ayaklarına kapanarak, ona itaat etmesi için yalvardık. Sessizce ağlayarak ellerini yüzüne kapadı ve bizim isteğimizi kırmadı. Sadece, oraya giden yolda onu yalnız bırakmamamı istedi. Karanlık bir geceydi. Ben önden gidiyordum o da beni bir hükümlü gibi takip ediyordu. Onu, yanan sigaranın ateşini gördüğüm yere kadar götürdüm ve gideceği yönü işaret ettim. Biraz sonra sesini duydum bu utanç verici kepazeliği yapmaması için ona yalvarıyordu. Ertesi günü geri döndü. Utancından yüzünü bir örtüyle örtmüştü. Bütün gün bir şey yemedi ve hiç kimseyle konuşmadı. Akşama doğru kayboldu. Galiba kendini nehre attı."

Konvoy yeni jandarmalarla yoluna devam ediyordu. Ben çok bitkin, yorgun ve yaralıydım. Ayaklarım o kadar şişti ki artık ayağıma bir şey giyemiyordum. Kumaş parçalarıyla sarıyordum ama taşlar yine de ayağıma batıyordu. Çoğunluk, kalan yolu çıplak ayakla gitmek zorundaydı. Yüksek tabakaya ait kadınlar da ...

Sürgün başladığından beri biz kadınlar arasında sınıf farkı kalmamıştı. Alçaklık ve kepazelik herkese aynı yapılıyordu. Bir çok kez köylü kadınların seçkin hanımlara, çıplaklığını örtmesi için gömlek verdiğini gördüm.

Birkaç gün sonra Han diye bir yere geldik. Büyük bir kilise vardı orada, ama ondan geriye sadece dört duvarı ve bir kapısı kalmıştı. Bizi oraya kapadılar. İçinde çok derin bir kuyu vardı. Her zaman en kötü şeyleri beklemeye alıştı-

ğımız için bizi buraya kapatmaları hayra alamet değildi. Korkmaya başladık. Ama bu sefer yanılmıştık. Meğer bizi köylülerin saldırılarından korumak için buraya kapatmışlar. Fakat bu dört duvar arasında çok sıkışmıştık. Birkaç kişi geceyi ayakta geçirmek zorunda kalmıştı.

Sabah kapıları açtılar ve konvoy yola koyuldu. Gün içinde birkaç kez saldırıya uğradık. Ama bu sefer jandarma müdahale etti. Sadece konvoyun arkasında kalan kadınlar soyguna maruz kaldılar. Neredeyse tamamiyle çıplak geri döndüler. Aralarında Samsun'daki başrahibe de vardı. Bu cesur yaşlı kadın birçok yerinden bıçaklanmıştı. Bütün eksikliklere rağmen yarasını sarmak için bez bulmuştuk.

Özellikle bu son yürüyüş benim için çok zahmetliydi. Arkadaş olduğum bir kadın üç çocuğuna bakabilmek için insan üstü bir gayret sarf ediyordu. Yedi yaşındaki küçük kızı için bana güveniyordu. Zavallı küçük! Ayaklarında ayakkabı yoktu, kumaş parçalarıyla sarılmıştı. Ayaklarını dikenler yırtmış acıdan ağlıyordu. Dikenleri çıkarabilmem için biraz daha uzun bir zamana ihtiyacım vardı. Oysa, konvoyun gerisinde kalmamamız gerekiyordu. Konvoyun gerisinde kalmak, bizi takip eden soyguncuların eline düşmek demekti. Birden jandarmayı çağıran kadınların sesi duyuldu. Jandarmalardan biri geldi ve ateş etti. Bu ateşte yetmemişti soyguncuları uzaklaştırmaya. Kadınlardan birkaçını aldılar. Bağırmaları duyduğumda adımlarımı hızlandırdım ama küçük kız bana yetişemiyordu. Onu sırtıma aldım ve koşmaya başladım. Ama uzun süre koşamıyordum. Onu oturttum. Ayaklarının verdiği acıyla ağlıyordu ve soyguncuların dikkatini çekiyordu. Bu acıklı durumumuzu bile, bizi takip eden Kürtler idrak edemiyorlardı. Zavallı küçük kızın gücü tükenmişti. Ne yapacağını bilememenin çaresizliğiyle ağlıyordum. Onu kollarıma aldım ve son gücümle konvoya yetiştim. Küçük kız çok acıkmıştı. Ben de bütün gün bir şey yememiştim. Küçüğün derdi beni çok et-

kiledi. Ama derdi olan yalnızca o değildi. Konvoydaki tüm çocukların ayakları çıplaktı ve taşlı dikenli yollarda yürüyorlardı. Her yerde ağlamaları ve inlemeleri duyuluyordu.

Gün içinde arı kovanı vızıldamasına benzeyen sürekli bir ses duymaya başladık. Ağlayan, hıçkıran, azap çeken insanların seslerinin akisleriydi bize gelen ses. Korkunç ses vadilerde, dağların tepelerinde her yerde yankılanıyordu. Bu ses ölen halkımın sesiydi, bu sesi sonsuza kadar zihnimde taşıyacağım.

Son iki gündür bize hiç su vermediler. Susuzluk ağrımızı çoğaltıyor, gücümüzü azaltıyordu. Bu şartlarda günlük yürüyüşlerimizi on iki saatte bitiriyorduk. Bir vadide mola verdiğimizde küçüğü annesine teslim ettim ve başımızdan geçenleri anlattım. Ağlayarak bana, "Şimdi üç çocukla neler çektiğimi daha iyi anlarsınız. Bazen bizim için ölmek en iyisi diye düşünüyorum. Çocuklarımı itinayla ve şefkatle büyüttüm. Bir de hayatlarını kurtarabilseydim ..."

Günün sonuna doğru hastalandım ve neredeyse hareket edemiyordum. Gözlerim iltihaplandı. Göz kapaklarım öyle şişti ki, yolu göremiyordum ve ayaklarım iltihaplı yaralarla dolmuştu. İster istemez hastaların grubunda sıraya girmek zorundaydım. Şansımız vardı ki, bir jandarma nöbetçimiz vardı. Çok aç olmama rağmen bize satılan ekmekten yiyemedim. Kendimi suyla doyurdum. Bu günün akşamında bir taş gibi yere yuvarlandım ve hareketsiz kaldım. Ağrılarım dayanılmazdı uyuyabilmem imkansızdı. Bir buçuk gün boyunca yerimden kımıldayamadım. Tanımadığım insanların sesleri arasında buldum kendimi. Ateşin kuruttuğu dilimi biraz ıslatmak için suya ihtiyacım vardı. Kadınlardan birine bana su getirmesi için bir kuruş verdim.

Üç aydır ilk kez ekmek dağıtılıyordu. Bana da bir parça attılar. Bir yudum su ile bir ısırık aldım ve hemen uyudum. Bunun üzerine kendimi güçlenmiş hissettim. Etrafıma ba-

kındım ve uzakta Suruç şehrini gördüm. Bu an bana, daha çok sona yaklaştığımı hissettirdi.

Bir gün ben de benden öncekiler gibi düşecektim. Sık sık kendimi bırakmak için dayanılmaz bir istek duyuyordum. Bununla birlikte biliyordum ki, tekrar ayağa kalkamamam için ölmüş olmam gerekirdi. Gözlerimin iltihaplanması ve diğer rahatsızlıklarım beni güçten düşürmüştü. Omuzlarıma örttüğüm örtüyü de çaldırmıştım. Başım yakıcı güneşin altında korumasızdı. Her adımda kalçalarıma ağrılar saplanıyordu. Bu etabın son dört saatini sesli sesli inleyerek geçirdim. Artık sonsuza dek uyumak istiyordum. Ama içimdeki ses sürekli bana yürümemi emrediyordu.

Sonunda etabın sonuna yaklaşmıştık. Neredeyse Suruç'a gelmiştik.

Konvoy durur durmaz olduğum yere yığıldım. Derin bir uykuya daldım. Şehre yakın bir yerde mola vermiştik. Türkler, son üç ayda bizi, ya vadilerden geçirdi ya da dağların üzerinden. Şehirlere ve köylere hiç inmedik. Oralara yaklaşmak bize yasaktı. Ertesi gün yola çıkacağımızı öğrendim. Gücümü test etmek için ayağa kalkmayı denedim. Ancak arkadaşımın yardımı ile ayağa kalkabiliyordum. Ayaktayken kendimi taş gibi hissediyordum. Binbir zahmet ve yardımla kendi grubuma geri döndüm. Herkes beni görünce çok sevindi, bazılarının gözleri doldu. Beni kaybettiklerini düşünmüşler.

Aynı ortamda yaşayan insanlar birbirlerine yardım ederler. Bu alışılmış bir şeydi. Ama düzensiz verilen hareket emirleri yüzünden birbirimizden ayrılıyorduk. Akşama yine buluşuyorduk. Kampta her gece arkadaşını ya da akrabasını arayan birilerinin sesleri duyuluyordu. Her gün konvoydan geriye birçok yaralı veya ölü kalıyordu. Bir insanın kaybolmasının nedeni kesin ölümdü. Aileler, yürüme sırasında kaybolmamak için, dinlenme zamanına kadar el ele tutuşarak bir zincir oluşturuyorlardı.

Suruç'ta, alışveriş için şehre gitmemize izin verdiler. Orada kendimi saklamak ve yaralarımı tedavi ettirmek istiyordum. Bir arkadaşım şehre inmeme yardım etti. Bir doktor aradım ve sonra Amasya'dan köylülerin kaldığı bir hana gittim. Orada bana biraz para karşılığında temiz bir yer verdiler. Ekmek almak için çarşıya gittiğimde Samsun'dan bir arkadaşıma rastladım. Beni mütevazı evine davet etti. Terzilik sanatının değerini bilen Türk subaylarının karıları için onun Suruç'ta oturmasına müsaade etmişler.

"Binbaşının karısına çalışıyorum, iyi insanlar, ev işlerine ve çocuklarına bakabilecek birini arıyorlar, aklıma hemen sen geldin ama senin yolda öldüğünü söylediler. Seni onlarla tanıştırmamı ister misin?" Tabii bu teklifi hemen kabul ettim.

Binbaşının karısı beni çağırdı. Kocası da yanındaydı.

Beni, evde çalışan altı yardımcıyı eğitmem ve göz kulak olmam için alabileceğini söyledi. Abartıyla eğildim ve teşekkür ettim.

Sonunda beni sıcak banyo yapmam için gönderdi. Bu benim için harika bir teselliydi. Zira kendimi çok kirli hissediyordum. Yıkanıp temiz çamaşırlarımı da giydikten sonra uzandığım divanın üzerinde kendimi inanılmaz mutlu hissettim. Ev sahipleri bana nezaketli davrandıkça daha sıkılgan oldum. Ayaklarımı kendi elleriyle sardı. Kocası göz damlası verdi ve eşyalarımı dezenfekte için gönderdi.

Anadolu'da rastladığım Türklerden ne kadar farklı! Kadın, Şam'lı bir aileden geliyordu ve anadili Arapça'ydı. Ona minnettar kalacağım. Asaleti, karakteri, iyiliği ve güzelliğini hep hatırlayacağım.

Korkunç olaylardan sonra bu evde beni saran dostluk atmosferi bir mucize sanki. Aylardır bir masada sıcak bir yemek yemeyen ben, kendimi yiyeceklerle donanmış bir aile masasında buldum. Yavaş yavaş gücüm yerine geldi, birkaç gün sonra da ayaklarımdaki yaralar iyileşti.

Hayırsever ev sahibi, ricam üzerine arkadaşımın kızı Satenik Palancıyan'ı da yanına aldı. Resmi idare, ağır hasta olan Palancıyan'ın annesini, başlarından atmak istedikleri hastaların gönderildiği bir barakaya göndermişti. Orada ne bakım vardı ne de ilaç. Tek yapılan şey ölenleri bir tarafa ayırmaktı. Binbaşı, Palancıyan'ın da annesinin orada olduğunu öğrenince, gece ona karısıyla birlikte çorba götürmek istedi. Onların gitmelerinin boşuna olacağını söyledim. Ertesi günü Palancıyan öldü.

Binbaşı ve ailesi bir süre sonra Maraş'a tayin edildi. Her şey toplandı, sabah yola çıkılacaktı. Her olasılığa karşı onlara hamile olduğumu söyledim. Bunun üzerine hanım beni çağırdı. Ona kısa bir açıklama ile durumumu anlattım. "Kocandan üç aydır ayrı yaşadığını biliyorum ve namuslu olduğuna inanıyorum. Ama Maraş'ta bizi kimse tanımıyor ve yanımda çalışanlardan birinin evimde doğum yapmasını istemiyorum. Dedikodu olur. Üzülerek seni birlikte götüremeyeceğim" dedi.

Onlara tekrar yaptıkları iyilikten dolayı minnettar olduğumu söyledikten sonra ayrılmak istedim. Ama beni kolumdan tutarak onlar gidene kadar kalabileceğimi söyledi. Bu misafirperver insanların evinde bir gece daha geçirdim. Ertesi gün yanıma Palancıyan'ı da alarak geçiş belgesi almak için kaymakama gittim. Bu belge ile Halep'e kadar trenle gidebilecektim. Sonra, arkadaşım Emine'nin küçük kızının ölümle mücadele ettiği barakaya gittik. Emine kızından ayrılmak istememişti. Küçük Heranuş'u kucağıma aldım. Tehcir sırasında Türkler sık sık küçük kızı Emine'den almak için uğraşmışlardı. Emine her seferinde kahramanca korudu kızını. Şimdi neredeyse, o serpilen hayat sönmek üzere.

Tren istasyonunda konvoydan birkaç kişiye rastladım. Onlar da benim gibi trene binip Halep'e gideceklerini umuyorlardı. Ama resmi makamlar sürgünlere kolaylık ol-

sun istemiyordu. Hatta istasyon görevlilerinin onlara bilet vermesi yasaklanmıştı. Halep'e kadar altıyedi gün daha yürüme ihtimalini göze alamıyordum. Gücümün sonuna gelmiştim, param da yoktu. Sadece Halep'e gitmek için bilet param vardı. Tek isteğim bir şehre sığınmaktı.

İstasyon sorumlusuna gittim, öğretmen olduğumu, Halep'te hayatımı kazanmaya başladığım zaman ona müteşekkir olacağımı söyleyerek bilet istedim. Bana üzülmüş görünüyordu ve benim için bir tane ayıracağına söz verdi. Daha sonra, benim gibi otuz kişiye daha söz verdiğini öğrendim. Beklenen tren akşam geldi. Hep birlikte istasyon sorumlusundan biletlerimizi istemeye gittik. Verdiği sözleri unutmuş görünüyordu, bizi oradan kovdu. Ancak gelen rahibelere on beş tane bilet verdi. Rahibeler perona doğru giderken bekçi elindeki kamçıyla bizi geriye doğru iteledi. Buna rağmen şansımı denemek istedim ve rahibeleri takip etmeye başladım. Kondüktörlerden biri "Nereye gidiyorsun?" diye sordu. "Rahibelerle birlikteyim" dedim. Bunun üzerine benimle ilgilenmedi.

Kendimi bir köşeye iyice yapıştırdım ve sabırsızlıkla trenin hareket etmesini bekledim. Her an dışarı atılacağım korkusuyla bekliyordum ki, nihayet trenin kalkış düdüğü çaldı ve tren hareket etti. Trende bile eski tanıdıklara rastladım. Rüşvet vererek bilet almışlardı. Fırat köprüsünden geçiyorduk. Yarı yolda bilet kontrol görevlisi geldi. Ona ilk kez tren seyahati yaptığımı ve önceden bilet alınması gerektiğini bilmediğimi söyledim ve avucuna gizlice iki mecidiye koydum. Beş kuruş daha istedi. İstediğini verdim ve bana sekiz kuruş kalmıştı.

Halep'e geldiğimizde hava kararmıştı. Aydınlık gecede şehir bana çok güzel göründü. İnmek üzereydik ki; yerimizden kıpırdamamızı söylediler. Bizi Hama'ya göndermeye karar vermişlerdi. Resmi makamların taktiği buydu. Bizi sürekli bir yerlere göndererek, sanki bir sonraki etap ar-

tık sonmuş gibi davranıyorlardı. Eşeği olan Türk bir köylünün söylediği şimdi anlamını bulan bir söz geldi aklıma. Ona; neden bizi bir yerden diğerine sürdüklerini ve her seferinde, "Bu son" diye düşünmemizi istediklerini anlamadığımı söylemiştim. O da, "Sizin yolculuğunuz nerede ölürseniz orada bitecek. Gerçek bu" dedi. O zaman bu söylem bana kötücül ve haince gelmişti. Ama o sadece gerçeği söylemişti.

Tüm Anadolu'daki bu sürgünlerin hedefi Der-Zor'du. Yöneticiler, sürgünleri, gidecekleri yere en uzak yolları seçerek götürdüler. Yol uzadıkça insanlar bitkinlikten, açlıktan, susuzluktan, saldırılara uğrayıp ölümlerden ve soyulmaktan dolayı sistematik olarak azaltıldılar. Biraz gücü olup, yokluğa ve saldırılara rağmen hayatta kalanlar ve şansı olanlar da Der-Zor'da öldürüldüler.

Sonunda rahibelerin inmesine izin verdiler ama sorguya çekmek için. Onlarla birlikte olanlara neden kıyafetlerini giymediklerini sordular. Onlar da saldırıya uğrayıp soyulduklarını ve ne buldularsa onları giymek zorunda kaldıklarını söylediler. Memurlardan biri bana "Sen de rahibe misin?" diye sordu. Ona, müzik, fen bilgisi ve elişi öğretmeni olduğumu söyledim. Bağırarak bana "Sana kim izin verdi bu trene binmen için? Başka dersler de vermek istiyor musun? Yarın Hama'da olacaksın."

Bizi bir vagona kapattılar. Vagon o kadar dardı ki, hiç oturamadık. Çok yorgundum ve kendimi yere bıraktım. Bir bankın altında, dayanılmaz bir kokunun içinde sabaha kadar uyudum. Nihayet sabah çıkardılar bizi, biraz temiz hava aldık. Nöbetçilerin dikkatinin gevşediği bir anda yanımdaki arkadaşlardan birine kaçmayı önerdim. Ama o tereddüt etti. Ben de yalnız kaçtım. Sessizce rayların üstünden ilerliyordum ki, birkaç adım sonra bir nöbetçi tarafından geri kovalandım ve vagona kilitlendim.

TÜRKLER'İN YANINDA HİZMETÇİ OLARAK

Tren hareket etmeden az önce vagonun kapısına bir adam geldi ve bir eğitimci aradığını söyledi. Beni aşağı indirdiler ve kısa, şişman ve sert bakan bir adamın karşısına çıkardılar.

"Çocuklarıma ütü yapmayı, dikiş dikmeyi vs. öğretecek birine ihtiyacım var, hizmetçi olarak gelmek ister misin?" diye sordu. "Çok isterim, bunun için hazırım" dedim.

Beni orada nelerin beklediğini bilmediğim için, Türklerin yaşadığı bir evde çalışma fikri canımı sıktı. Katolik ve Protestan papazlar tren garına yeni varanların içinden kendi dindaşlarını bulmak için gelmişlerdi. Hemen yanımdaki arabanın içinde bir papaz oturuyordu. Yaklaşıp bu adamın teklifini kabul etmemin doğru olup olmadığını sormak istedim. Kafasını bana çevirir gibi yaparak, sıkkın bir ifade ile tısladı "Devam et". Ne yapabilirdim? Bir tek çare kalıyordu: Ona hamile olduğumu söylersem belki beni götürmekten vazgeçebilirdi. Ona gittim ve durumumu anlattım ve ağır iş yapamayacağımı söyledim.

"Problem olmaz," dedi biraz düşündükten sonra.

Hemen bir araba durdurdu. Şimdi sadece gücümle ilgili şüphelerim vardı, ama artık dayanamayacağımı anladığım zaman kaçabilirdim. Kader arkadaşlarıma veda ettim. Onları

bu sefalette bırakıp gitmek beni üzüyordu. "Bizim için de iş bulun lütfen, her şeyi yapmaya hazırız" diye yalvardılar.

Bir askerin refakatinde arabaya bindim. Güzel bir evin önünde durduk. Asker kapıyı çaldı. Genç bir Ermeni kız kapıyı açtı. Evde bir Ermeni kızı daha vardı. Bu durum tuhaf bir şekilde beni rahatlattı. Beni evin hanımının ve annesinin bulunduğu odaya götürdüler. Merakla bana baktılar ve sormaya başladılar. Onlara başımdan geçenleri anlattıkça çok duygulandılar ve hayrete düştüler. "Aman Tanrım senin ayakların çok şişmiş! Birkaç gün dinlen," dediler.

Bu evde geçirdiğim iki buçuk ay boyunca bir gün bile dinlenemedim. Burada hayatımın en ağır saatlerini geçirdim. Bu evde yaşadıklarımı anlatsam bir kitap olur. Dışarıya karşı sergiledikleri örf ve adetlerinden, hiç hoşlanmadım. Bununla birlikte Türk aile hayatını hiç bilmediğimizi öğrendim. Kendi içlerinde birbirlerine nefretle, duygusuzca ve kaba davranıyorlar. Usûl, gelenek ve kaide tanımıyorlar. Türk çocukları nazlı, şımarık, terbiyesiz, eğitimsiz, kaprisli ve gaddar.

Rastlantıya bakın ki, bu ev tehcir komisyonu başkanının eviydi. Görevi, halkımı sürmek, yok etmek olan bir adamın evinde hizmet ediyordum. Ne kadar üzgün olduğumu anlatamam. Yaralayıcı sözlere tahammül etmek zorunda kaldım.

Ermeniler her gün ellerinde arzuhalleri ile kapıya geliyordu. Onlar için ölüm kalım meselesiydi. Bana emredildiği gibi adamın evde olmadığını söylüyordum. Sonra kısık sesle sokağın karşısında onu beklemelerini çünkü onun evde olduğunu söylüyordum. Minnettar bakışlarla bakıyorlardı bana.

Türkler, korkunç planlarını uygulatmak için çok doğru bir adamı seçmişlerdi. Adamda kalp yerine taş vardı. Aldığı talimatlara kendi doğasından gelen zulüm damgasını vurabilecek merhametsiz biriydi.

Diğer pek çok Türk ailesi de böyleydi. Bu gelişmemiş,

semiz ev sahibi adam, hiddetli ve cimriydi. Eğer içmeden eve gelirse akşamları ut çalıyor, karısının ona eşlik etmesine de izin veriyordu. Karısı da bilgisiz, cahil, huysuz, hırçın ve doğuştan sinsiydi. Kendini kocasına karşı çok sevecen gösteriyordu. Çok müsrif olmasına rağmen kendisini, ev işlerini iyi bilen ve çok yetenekliymiş gibi gösteriyordu. Bir de sinirli ve öfkeli annesi vardı. Kızını sevmiyordu. Adamın bir de hasta babası vardı, ailesi tarafından itibarlıydı. Çiftin, biri şımarık Feridun, diğeri bir yaşında Cengiz iki çocuğu vardı. Ayrıca adamın Çerkez bir kadınla yaptığı ilk evliliğinden olma on iki yaşındaki oğlu Hami'de evdeydi. Evde çalışan personel, Anadolu'dan bir Ermeni kızı, Rumeli'den daima kirli Müslüman çocuklar ve kapıcılardı. Nerdeyse küçük sevimli Feride'yi unutuyordum. Şeytana pabucunu ters giydiren herkesin şımarttığı biriydi.

Zavallı Hami, ona çok kötü davranıyorlardı. İneklere ve mandalara bakmakla sorumluydu. Babası annesinden ayrıldıktan sonra İslam kurallarına göre onu yanına aldı. Değişik nedenlerden dolayı ona yemeğini vermeyerek işkence ediyorlardı. Ona ne kadar kötü davranırlarsa, Feridun o kadar şımarıyordu. Sık sık üvey annesinin, Hami'yi sopayla dövdüğünü görüyordum. Kendinden öncekine olan nefretini, onun çocuğuna gösteriyordu. Feridun beni de keyfinden dövüyordu veya başıma sandalye fırlatıyordu. Bazen annesine de vuruyor, annesi de onu cezalandırmak yerine kucağına alıyordu. Bazı akşamlar Hami'yi mahkeme edilirken görüyordum. Babası eve erken geldiğinde, rakı bulanık olduğunda... Ev sahibesi beni sık sık bütün çocuklara aynı davrandığım için azarlıyordu. Onun kızgınlığı üzerine sakin sakin onu kınayarak, biz de böyle bilindiğini söylüyordum.

Bu insanların insafına kalmıştım. Çıplak ayaklarla sulara bata çıka mutfak işlerini yapıyordum. Ayrıca çamaşırları yamıyor ve çocuklara da bakıyordum. Haftada iki kez çamaşır ve ütü yapıyordum. Gündüz hiç dinlenemiyordum,

bunun üzerine bir de akşamları küçük Cengiz'e bakmak zorundaydım. Annesi memeden kestiği için çocuk sürekli ağlıyordu. Ona ninni söylüyordum ama nasıl! Türklere duyduğum bütün nefretimi bu şarkıda dile getiriyordum. Eve geleli bir ay olmuştu ev sahibesi tifüs hastalığına yakalandı. Bulaşır korkusuyla annesi bile çok uzak duruyordu ondan. Bütün onların yerine hastanın bakımını diğer işlerimi de aksatmadan yirmi dört saat üstlendim.

O iyileşti, ama davranışları tuhaftı. Hastalık onun aklını sarstı. Yeni bir tuhaflık daha; yiyecekleri bizden gizliyordu. Genellikle bize çocuklardan artan yiyecekleri veriyordu. Mutfakta çalışmama rağmen onun izni olmadan hiçbir şeye dokunmuyordum. Durumumu biraz daha kolaylaştırmak için ev sahibesine İstanbul'daki akrabalarımdan para isteyeceğimi söyledim ve mektup yazmak için izin istedim. Hemen reddetti. Bu durumu evin beyine söylemek daha doğru olacaktı, çünkü o bana karşı daha saygılıydı. Ama ona da borçlu kalmak istemiyordum en iyisi bundan vazgeçmekti. Bir gün ev sahibesi bana pembe bir elbise hediye etti ama onu hiç giymedim. Yatak kumaşından yapılmış bir elbisem vardı onu giymeye devam ettim. Onun içinde köylü bir kadın gibi ve gösterişsiz görünüyordum.

Doğrusunu söylemek gerekirse; ev sahibi adam bana dürüst davranıyordu. Haysiyetime dokunacak hiçbir şey yapmadı. Bu evde yaşadığım süre içinde beni memnun eden tek kişiydi.

Gücüm azaldıkça görevlerim çoğalıyordu. Hizmetçi kız halı silkelemeyi bilmediğini bahane ederek işten kaçtı. Ev sahibesi bu işi benim yapmamı söyledi. Ağlaya ağlaya halıyı temizledim. Kendime sürekli Der-Zor'a gitmemek için sabırlı olmayı telkin ediyordum. Doğumdan sonra bu evde kalabileceğimi söylemişlerdi, bunun için bütün bunlara dayanmalıydım. Sadece çocuğumu kurtarmayı düşünüyordum.

Ev sahibesinin annesi bana arkadaşça davranmaya karar verdi. Zaman zaman bana; kızı benden daha iyi hizmetçi mi bulacakmış, ben onların yanında kalmalıymışım gibi laflar ediyordu. Bir gün bana su getirmemi emretti. Kuyu çok derindi ve kova çok ağırdı. Kovayı yukarı çekmek için iki kişi gerekirdi. İşe girerken ağır iş yapmayacağım kabul edilmişti. İsteğini reddettim.

"Su getireceksin!" diye tekrarladı yeniden.

"Bunu yapamayacağımı biliyorsunuz."

"Sana emrediyorum ve sen de itaat edeceksin" dedi.

Birden neyi amaçladığını anladım. Beni sürekli elinin altında bulundurmak ve doğmamış çocuğumu öldürmek istiyordu. Bu düşünce içimi ürpertti. Bir canavardı o. Bu ana kadar mütevazı ve boyun eğen bir köleydim. Yeni ses tonumla ona itaat etmeyeceğimi bağırdım. Çocuğumun katili olamazdım. Bu evde dünyaya gelirse talihi kapalı olurdu.

Bu olaydan birkaç gün sonra ev sahibesi bana evde mi, yoksa hastanede mi doğurmak istediğimi sordu. "Beni hastaneye gönderin, benim yüzümden sıkıntıya girmenizi istemiyorum. Eğer İstanbul'daki akrabalarıma nerede olduğumu bildirmeme izin verirseniz onlar benimle ilgilenirler" diye cevap verdim.

Görünürde bir şey yokken aile tuhaf bir şekilde benden ayrılmak istemiyordu. Karıkoca beni salona çağırdılar. Adam söze başladı: "Yazık ki, yeni bir yasayla Ermenilerin evde çalıştırılması yasaklandı. Benim tehcir komisyonu başkanı olarak iyi örnek oluşturmam gerektiğini anlayışla karşılayacağını biliyorum. Aksi takdirde ağır cezalar alabilirim. Yarın gemiyle Kilis'e doğru yola çıkacaksın. Umarım orada rahat edersin." Bunu söylerken bakışlarını benden çevirdi – demek hâlâ biraz vicdanı vardı.

Taş gibi kalmıştım orda. Sonunda sesimi biraz daha yumuşatarak "Efendim, acıyın bana. Size yük olmam. Bırakın ben hastaneye gideyim. Çocuklarınızın adına merhamet

edin. Çölde açlıktan ölmek istemiyorum." Gözlerimden yaşlar döküldü. İlk kez bu adamın karşısında küçük düşmüştüm kıpırdamadan duruyordu. Her gün binlerce insanı ölüme gönderen bu adamın taş kalbi neyle yumuşar.

Biraz daha düşündükten sonra iki kâğıt yazdı ve bana uzattı. "Birini, Hama'da tehcirden sorumlu adama ver, diğerini buranın kaymakamına ver. Düzgün bir adamdır. İkisinden de sana yardım etmelerini rica ettim."

Kapının önünde bir araba bekliyordu. Vedalaşırken ev sahibesi bir Mecidiye verdi ve Türk adetlerine göre veda etti. Parayı vicdanını temizlemek için veriyordu bu yüzden almak istemedim. Bu veda şeklini ve parayı kabul etmeme çok önem verdiği belliydi. Sonuçta bu paraya çok ihtiyacım vardı ve ısrarlara fazla direnmedim.

Çocuklar da kapıya kadar geldiler. Ağlayarak: "Hayır madama gitmeyin!" Ev sahibesi de gizlice ağlıyordu. Zavallı Hami, bende özel bir yeri var, Tanrı onu korusun. Çocukları kucakladım ve kapıya gittim. Bütün eşyam küçük bir örtü, iki bebek zıbını ve ev sahibesinin hediye ettiği gömlekti.

NEFES ALMADAN

Araba beni istasyona bıraktı. Tren az önce gitmişti, bir sonraki tren ise bir hafta sonraydı. Bu arada bana pek bir zaman kalmıyordu istasyon yakınlarında açıkta konaklayan konvoya karışabilmek için. Sadece birkaç aile erkekleriyle birlikte bir çadır kurabilmişti. Onlardan birine gidip, kadınlara biraz dinlenmek istediğimi söyledim. Bana yer gösterdiler ve üç aydan sonra gerçek bir uyku uyudum. Akşama doğru kampın bekârlar kısmına gittim. İlginç bir sahneyle karşılaştım. Resmedilesi bir andı aynı zamanda trajik. Kadınlardan biri cılız bir et parçasını iki taşın arasına yaymaya çalışıyor. Soğanla karıştırdıktan sonra rulo yapıp çiğ olarak yutuyordu.

Birçok insan günde yüz gram ekmekle doymak zorundaydı. Bir berber haşaratlardan kurtarmak için saçlarını kırparken birkaç ihtiyarın kafasını kesti. Genç bir kızın da saçlarını keserken biraz derin kesince kız ağır yaralandı. Zaten solgun, bir deri bir kemik kalmıştı. Annesi insanı derinden sarsan bir ağlamayla üzerine kapandı.

İnsanlar elbiselerindeki haşaratları temizliyorlardı. Çocuklar, onları bekleyen kaderden habersiz çevrede oynuyorlardı. Bir kadın onların konvoyundaki on beş yaş üzeri çocukların nasıl kaçırıldığını ve kim bilir nereye gönder-

diklerini anlattı. Direnmesine rağmen kendi çocuğunu da almışlardı.

Günün sonunda ekmek istihkakımızı dağıttılar. Bütün bu sefilliğin üzerine gecenin karanlığı geldi. Yıldızlar, soğuk Ekim gecesine parlıyor, ufuk kara bulutlara çekiliyordu. Bu gece korumasız yatmak istemiyordum ve bir örtü aradım. Biri, yerdeki bir parça bezi gösterdi ve alabileceğimi söyledi. Aceleyle bu paçavrayı üstüme alıp başımı da yastık olarak bir taşa koydum. Uyumak üzereydim ki, bir kadın üzerimdeki örtüyü şiddetle çekerek aldı. Bu anda kuvvetli acı bir rüzgâr esti. Yıldızlar kara bulutların arkasında kaybolmuştu. Fırtına geliyordu. Uzaktan evlerin ışıkları parlıyordu. Soğuktan titrerken kendi kendime, hangi hakla birileri sıcak yataklarında yatarken, diğerleri dağ başında ayazda gecelemek zorunda kalıyor diye soruyordum. Neden onlar huzurlu aileleriyle yaşarken, ben sevdiklerimden uzaktayım.

Yağmur başladı. Bıçak gibi kesen rüzgâr gömleğimi vücuduma yapıştırdı. Çamurun içinde oturuyordum. Umutsuzluğa düştüm. Yüzümü ellerime gömdüm hüngür hüngür ağlamaya başladım. Nihayet yağmur dindi. Şafak söküyordu ve güneş ısıtmaya başladı. Hemen ıslak örtülerimizi kuruması için güneşe yaydık. Yaradana şükrettik. Yaralı kız ölmek üzereydi. Artık konuşmuyor, gözlerini gökyüzüne dikmiş gülümsüyordu.

Giyisilerim kurur kurumaz giyindim. Beni sıcak tutacak bir şeyler almam gerekiyordu. Ev sahibesinin verdiği mecidiye ile Feride isimli Adanalı bir kadından bir yatak ve bir örtü aldım. Kız kardeşi ve iki çocuğu Halep'te bir hastanenin içine kurulmuş bir kilisede tifüsten ölmüşlerdi. Bütün bir aileden geriye sadece küçük kızı kalmıştı. Gelecekle ilgili çaresiz ve korku doluydu. "Sakin ol, tavsiye mektubum var senin kız kardeşim olduğunu söylerim. Kilis'te bizim için bir ev tutarım. Sen benim çocuğuma bakarsın ben de

geçinmek için ders veririm ve dikiş dikerim," diye onu teselli ediyordum. Bu planları yaparken yatağın üstüne oturmuş dikiyordum.

"Allah aşkına, ne dikiyorsun orda?" diye bir kadın merakla ne yaptığıma bakarak sordu.

"Çocuk patiği" diye gülerek cevap verdim.

"Duyun, duyun!" diye alay etti. "Burada iyimser biri var. Bu dünya üzerinde çocuğunu doğurabileceği bir yer olduğunu sanıyor. Kendini kandırma, onu büyütmene izin vermezler! Biz Ermeniyiz, bunu unutmuş görünüyorsun." Diğeri başladı bu sefer, "Bizim akıbetimiz belli. Kışın hepimiz öleceğiz. Şimdiden senin ve bebeğinin bir bataklıkta çürüdüğünü görüyorum."

Diğer kadınlar da buna benzer cümleler söylediler. Sakin ve soğukkanlılıkla söyleyebiliyorlardı böyle kötü şeyleri. Ölüm düşüncesine çok alışıktılar. Ölüm onları korkutmuyordu artık, onu daha çok kurtuluş olarak düşünüyorlardı.

Onların sözlerine aldırmadan dikmeye devam ettim. "Biliyor musunuz," diye sordum etrafımda dikilenlere, "bu patiklerin kumaşını nereden bulduğumu? Çalıştığım evin sahibesinin ceketinin kollarını kısaltmıştım. Şimdi kalan parçaları bebeğim için kullanıyorum. Bunu kendimi avutmak için yapıyorum çünkü yeni doğan bebeklerin soğuğa karşı nasıl hassas olduklarını biliyorum. Sizin kötümserliğinizi paylaşmıyorum. Kim bilir belki de gelecekte özgür Ermenistan'ın bakanının ayaklarını koruyacak bu patikler. Gülmeyin! Sözlerimi kafanızın bir köşesinde tutun."

Aniden bir olayla konuşmam yarım kaldı. Genç bir kız aramıza girerek: "Tanrı aşkına beni saklayın!" diye bağırdı. Yakınımızda küçük bir halıdan yapılma üzerinde yaklaşık otuz insanın gecelediği bir çadır vardı. Kadınlar kızı hemen oraya götürüp üzerini bir sürü örtüyle örttüler. Bunun üzerine bir bekçi geldi ve beni kolumdan çekip sürüklemek is-

tedi. Ona sürekli aradığının ben olmadığımı söylememe rağmen hiç oralı olmadı. Beni bir adamın karşısına çıkardı. Adam beni görünce: "Hayır, bu değil!" diye bağırdı. Bekçi beni bıraktı ve hemen yine aramaya başladı. Çadıra yine baktı fakat hiçbir şey fark edemedi.

Kargaşa geçtikten sonra öğreniyoruz ki; Türk bir memurun hizmetçiliğini yaparken kıza tecavüz etmek istemiş. Kızcağız da sürgün kampının olduğu tarafa doğru kaçmış. İzini buralarda kaybetmişler.

"Beni çöle ya da başka bir yere göndersinler daha iyi. Bir Türk'e ait olup bunun utancıyla yaşamaktan daha iyidir."

Ermenistan'ın zavallı kızı! Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu. Çünkü daha berbat bir talihin kurbanı oldu. Arap birinin tecavüzüne uğradı ve yüzüne dövme yaptılar. Bu onların kuralıydı. Bu sebepten onların eline düşen Ermeni kadınlarda bu dövme vardır.

Hasta genç kız öğlene doğru öldü. Herkes onun ölümünü sevinçle karşıladı. Sancı ve aşağılanma bir kez daha son bulmuştu. Annesini teselli ederken, bize kızının kısa yaşamından bir dolu şey anlattı. Aşık olduğu adamla nişanlanan genç kızın, gözlerinin önünde nişanlısının nasıl öldürüldüğünü anlattı.

"Çocuklarımızı bu dünyaya bu cehennemde yaşasınlar diye mi getirdik?" diyerek kızının toz toprak içindeki cesedini gösterdi. Biraz sonra bir araba cenazeden kalanları gelip aldı. Kadın acısıyla baş başa kaldı.

Akşama doğru Türk tüccarlar bize yiyecek satmak için geldi. Kendime etsiz bir koyun kafası aldım. Yine yağmur başladı herkes sığınacak bir yer aradı ama çoğunluğu hasta olan bir çok insan kampın ortasında korumasız kaldı. Bütün bir gece kesintisiz yağdı. Örtüm sırılsıklam olmuştu. Allahtan güneş yine buz kesen vücudumuzu ısıtmak ıslanan eşyalarımızı kurutmak için doğdu. Bekçinin hâlâ kon-

forlu yatağında uyumakta olduğunu gördüm. Etraf müsaitti ve istasyona doğru yola koyuldum. Hizmetime karşılık Türk kadının bana verdiği altını orada bozdurmak istiyordum. Sonra geri dönmeye niyetliydim.

İstasyonda Ermeni bir askere rastladım. Görüntüsü bana güven vermişti. Ondan, benim için pazarda altını parayla değiştirmesini rica ettim. Razı oldu ve hemen gitti. Çok bekledim ve gösterdiğim iyi niyet için pişman oldum. Bu altın elimde kalan tek şeydi. Şükürler olsun elinde parayla geldi. Birden bire aklıma bir fikir geldi. "Kardeşim," dedim, "hayatımı daha fazla bu yağmurun ve soğuğun altında geçiremeyeceğim. Şehre kaçmaya karar verdim. Bebek beklemeseydim risklerden korkmazdım ve bu acıları sonuna kadar kocamla paylaşırdım. Beni şehre götüremez misin?"

Askerin gözleri doldu ve onu takip etmemi söyledi. Bununla birlikte yine kampa gidip eşyalarımı almak istiyordum. Asker, "Hiç bunu düşünme, jandarma henüz uyurken kaç," diye öğüt verdi.

Onu takip ederken vicdan azabı çekiyordum. Kardeşim olmasını istediğim kadını orda bırakmıştım. Bu yüzden nasıl acı çekeceğini gayet iyi biliyordum. Ancak karşı konulmaz bir kuvvet beni yürütüyordu. Biraz sonra varoşlara geldik. Çörek satan bir genç önümüzü kesti. Asker, ona lidermiş gibi davranmamı önerdi. Ona günde kaç para kazandığını sordum. "Sekiz kuruş," dedi. Beni götürürse sekiz kuruş vereceğini söyledim. Kabul etti. İlk gördüğüm evler çok güzel görünüyordu.

Birden yaşlı ve zarif giyimli bir adam bana nereye gittiğimi sordu. Cevap vermeden önce onun Ermeni mi yoksa Türk mü olduğunu öğrenmek istedim. Ermeniydi. Dilim çözüldü bunu duyunca.

"Nereye gittiğimi ben de bilmiyorum. Sebil'deki sürgün kampından ayrıldım ve bir kiliseye sığınmak istiyorum. Aslında bir hayırsever, İstanbul'daki akrabalarıma haber verene

kadar beni kabul etse... Yakında doğum yapacağım. Henüz biraz daha param var. Ne öneriyorsunuz bana?"

"Kiliseye gidin. Orada barınamazsanız, yine gelebilirsiniz.

Benim evim burada. Atların ahırında kalabilirsiniz," dedi ve bunun üzerine at bakıcısını çağırdı: "Ahmed, bu kadın yakında doğuracak onu ahıra götür."

"Peki" dedi gülerek.

Beytüllahim'de bir ahırda, ilahi çocuğun doğumu geldi aklıma. Yaptığı iyilik için adama teşekkür ettim ve yaptığı teklif için muhtemelen geri döneceğimi söyledim.

Ermeni kilisesinde durumumu rahibe anlattım. Birini çağırdı ve benim Hokedun adında bir hastaneye götürülmemi söyledi. Hastane korkunçtu. Her yerde ceset vardı. Odalar tifüs hastalarıyla doluydu. Dehşet içinde kiliseye rahibin yanına gittim.

"Peder! Şimdiye kadar ölümden kurtulabildim, ama şimdi siz beni felakete gönderiyorsunuz. Beni başka bir yerde barındıramaz mısınız?"

"Ya orda kalırsın, ya da vazgeçersin. Bu senin bileceğin" dedi ve bir daha benimle ilgilenmedi.

Çaresiz Hokedun'a geri döndüm. Yolda kampın başmüfettişini gördüm. Beni tanıdı. Ciddi bir yüz ifadesiyle: "Seni Sebil'den tanıyorum. Burada ne yapıyorsun? Kaçmışsındır sen."

Ona hasta olduğumu ve ilaç almak için şehre indiğimi ve bunun için izin aldığımı söyledim. Bunun üzerine yoluna devam etti. Yalan değil çok hastaydım. Sürgün başladığından beri dizanteri salgını vardı. Önce uzak kalabildim ama sonra bana da bulaştı. Kötü yaşam koşullarında hastalığı çabucak atlatmak kolay değildi. Dizanteriden bir deri bir kemik olmuştum. Hokedun'a varınca kendimi bir sandalyeye bıraktım. Yanıma azık almadığım için öğleden önce hiçbir şey yememiş içmemiştim. Burada kadavralardan

yayılan bakterilerden paniğe kapılmıştım. Artık ölmek istemiyordum. Ama içinde bulunduğum durumu nasıl değiştireceğimi de bilmiyordum. Kampa mı dönsem, yoksa zengin Ermenilere mi sığınsam? Atların bakıcısı Ahmed'in anlamlı gülüşü beni bu adımı atmaktan alıkoyuyordu.

Susuzluk artık acı veriyordu. Hastaneden çıktım. Bir evin kapısını çaldım. Genç bir kız kapıyı açtı. Aksi aksi bana ne istediğimi sordu. Hokedun hastanesinden geldiğimi, çok susadığımı, bir bardak su istediğimi söyledim. "Bizim suyumuz yok" dedi ve kabaca kapıyı kapattı. Çaresiz yine ölülerin arasına döndüm. Sadece bu tehlikeli ortamdan nasıl kurtulacağını düşünüyordum.

BEBEĞİN DOĞUMU

Amaçsız ne yapacağımı bilmeden hastaneden ayrıldım. Birkaç adım atmıştım ki, bir kadın yaklaştı ve beni adımla çağırdı. Derin bir uykudan uyanıyormuş gibi kadına bakıyordum. Bu ne sürpriz! Onu tanıdım, eski bir arkadaş. "Buraya nasıl geldin?" diye bağırdı. "İki aydır amcan her yerde seni arıyor".

"Amcam burada mı? Onun Urfa'ya sürgün edildiğini duydum."

"Karısıyla birlikte burada" diye cevap verdi. "Amcan senin burada Türk bir ailenin hizmetinde olduğunu duyunca deliye döndü. Seni bulabilmek için bütün tehlikeleri göze aldı. Ama bütün çabaları boşa gitti."

Amcamın burada olduğunu öğrenince sevinçten deliye döndüm. "Buraya kaçırıldı mı?" diye sordum. "Hayır, önce Antep'te biraz alıkonuldu, sonra yönetimden bir emirle Halep'e geldi. Sanıyorum Alman bir firmanın hizmetinde."

Sonra arkadaşım genç bir adamı çağırdı. Ona adresi ezberletti ve benim burada olduğumu haber vermesini söyledi. Bütün büyük şehirlerde olduğu gibi Halep'te de birini bulmak zordu. Genç adam akşama doğru geri döndü. Amcamın evini bulduğunu ve beni oraya götüreceğini söyledi. Heyecandan dizlerimin titrediğini hissettim.

Labirent gibi caddelerden koşarak gittik. Dakikalar bana

saat gibi geliyordu. Genç adam birden bir kapının önünde durdu ve kapıyı çaldı. Yengem kapıyı açtı. Beni tanımaya çalışıyordu. Kendimi kollarına attım. Amcam geldi çocuk gibi ağlıyordu. "Neden bu kadar zayıf ve solgunsun. Niye bu paçavraları giyiyorsun?" Acınacak durumum onu sarsmıştı.

Beni halı serilmiş bir odaya götürdüler. Bu lüksten etkilenmiştim. Şimdi güvende olduğumdan emindim. Artık çocuğumu bir at ahırında doğurmak zorunda değildim. Ona son ayda olan korkunç olayları anlattım. Beni tekrar gördüğüne sevinmeyi unutup ağlıyordu.

Sevincimiz uzun sürmedi. Amcam bir sonraki hafta sokakta tutuklandı. Onu hemen Halep'in varoşlarında bulunan bir toplama kampına götürdüler. Türkiye'deki Ermenilerin kaderi onu da bekliyordu. Durumum, onu kurtarmak için elime bir fırsat verdi. Öğrendik ki; Evinde hamile bir kadın olan aile reisleri sürgünden muaf tutulacaktı. Amcamı babammış gibi gösterip valiye bulunması için bir dilekçe verdim. Vali, dilekçeyi sürgün komisyonu bürosuna gönderdi. İster istemez önceden hizmetinde olduğum başkana başvurmak zorundaydım.

Kendimi bir güzel temizledim ve çıktım. Böyle temiz olunca beni tanımayacağını umuyordum. Ama beni hemen tanıdı ve burada ne aradığımı sordu. Biraz afallayarak ona başımdan geçen son olayları anlattım. Kamptaki yağmurlu gecelerden, sözde kilisede yaptığım araştırmadan annemin ve babamın Halep'te olduğunu öğrendiğimi anlattım. "Şimdi sizden babamın canını bağışlamanızı rica ediyorum," diye bitirdim.

Başkan soğuk ve kuşkuyla tepki verdi: "Bana anlattıkların pek inandırıcı değil. Belediye yetkilisi doktora git, o gerekli sevki yapar."

Yengemle birlikte belediyeye gittik. Kapıcıya verdiğimiz küçük bir rüşvetle içeriye girdik, yedi saatlik bir beklemeden sonra doktorun bürosuna alındık. Doktor benim arama dilek-

çeme karşılık hiç bana bakmadan bir not karaladı: "Bu kadın birkaç ay sonra doğum yapacak. Sürgün edilebilir."

Hiddetle kapının önünden geri döndüm ve bütün utancımı unutarak beni muayene etmesini rica ettim. Zira, tam o anda ilk sancıyı hissettim. "Defol" diye bağırdı. Elleriyle bir hayvanı kovar gibi yaparak.

Şaşkın ve üzgün eve döndük. Her adımda durup beklemek zorunda kalıyordum çünkü sancılar giderek şiddetleniyordu. Tam zamanında eve gelmiştim en tantanalı bebeği dünyaya getirmek için. Şükürler olsun işkenceler onda bir iz bırakmamıştı.

Yengem bebeği kundaklarken sürekli kocası için sızlanıyordu. Tam da şimdi ona çok ihtiyacımız vardı. Yeniden bir arama dilekçesi yazdık. Bebeğin doğduğunu ve aileyi koruması için amcamın serbest bırakılmasını talep ettik. Ev sahibinin sayesinde, eve doktor çağırdık. Aynı doktor geldi. Beni kısaca "muayene" eden doktor odaya girip beni görür görmez: "Siz, olamazsınız! Gerçekten çok ilginç, tam zamanında eve yetişebildiğinize inanamıyorum." Onun kinizmi karşısında küçük dilimi yutacaktım. Ona "Doktor, çok kalpsizsiniz," demekle yetindim.

Bebeği az önce yıkamıştık. Bebeği yukarı kaldırdı ve dikkatle baktı. Bebek canlı bakışlarını ona dikti. "O evet, gerçek bir Ermeni..." dedi. Bebekte, geleceğin düşmanını mı gördü acaba? Bana özel izin yazmadan önce, daha önce yazdığı kâğıdı istedi. Tatsız bir takipten mi korktu? Yeni bir kâğıda sürgünün iki hafta ertelenmesi gerektiğini yazdı. Yine de amcamın eve dönme izni için ev sahibinin ilişkilerini kullanması gerekmişti.

Çıkan izne rağmen ev sahibi, sürgün kampına giderek amcamın serbest bırakılmasından emin olmak istedi. Ama artık o orada değildi. Onu Al Bab'a göndermişlerdi.

Biz onun serbest bırakılması için daha ne yapmamız gerektiğini düşünürken, birden bire karşımıza dikildi. Yolcu-

luğunu anlattı sonra. Önce onu, fırtınada Al Bab'a doğru giden yüzlerce sürgünün bulunduğu bir koloniye sokmuşlar. İliklerine kadar ıslanıp, yaklaşık kırk sürgünle birlikte bir çadırda sabaha kadar bileklerine kadar suyun içinde, ayakta dikilmişler.

Gün ağarırken kampa daha yakından bakmış. İnsanların birçoğu yağmura ve soğuğa karşı korumasızmış. Ortam ürkütücü bir resim gibi, her yerde cesetler, çamurların arasında yuvarlanan ölüler. Amcam, ne kadar parası varsa dağıtmış ve Al Bab'a doğru ortadan kaybolmuş. Oraya varınca önce eşyalarını kurutmuş, üstünü başını düzeltmiş, sonra bir otele gitmiş. Otele Ermenilerin alınmadığını biliyordu, o da kendini Yunanlı olarak tanıtmış.

Ertesi gün bir Nesturi rahibinin Halep'e gelmek için araba kiraladığını görmüş. Onunla birlikte gelebilmek için izin istemiş, rahipte izin vermiş. Polis, yaşlı iyi giyimli, kendinden emin bir adamın, Al Bab cehenneminden kaçan bir sürgün olabileceğine ihtimal vermemiş.

Şimdi amcam yine bizimleydi. Bebeği kucağına verdik. Bebeğe Zavag adını verdi. Acılı anların hatırası...

Tabii bu sevinçli dönüş bizim rahata erdiğimizi göstermiyordu. Bir polis bize sürgün emrini getirdiğinde ben henüz loğusa yatağımdaydım. Ona oturma iznimizi gösterdik, hiçbir şey söylemeden gitti. Ama ondan sonra düzenli gelmeye ve kontrol etmeye başladı. Onun ziyaretleri bizi çok tedirgin ediyordu. Çünkü, beş kişilik Ermeni bir aile daha bizimle barınıyordu. Polis geldiği zaman erkekler, onlar gidene kadar saklanıyordu. Kadınlar ve çocuklar için de tehlike vardı.

Halep'te düzenli ev aramaları yapılıyordu. Ermenilerin birbirleriyle görüşmeleri artık daha sıkıntılı oluyordu. Erkekler, sokaktan alınıp götürülüyor, ortadan kayboluyor, ailelerin onlara ne olduğundan haberleri olmuyordu. Özellikle genç kızların namusuna göz dikiyorlar, onları karakola,

hatta evlerine götürüp kilitliyorlardı. Belki en kötüsü de, yerli halkın utanmadan Ermenilerin talihsizliğinden istifade etmeye çalışmasıydı. İzlenenleri ihbar edenlere iyi para ödüyorlardı. Türk polisi ve yerli halk para sızdırmak ve istismar etmek için birlik olmuştu.

Ermenilere, pahalı bir metod olmasına rağmen, kendilerini kurtarmak için tek çare kalıyordu. Tutuklandıkları zaman, üzerinde Talat'ın imzası olan bir doküman veriyorlardı. Polis tepkisiz bir ifadeyle bakanın imzasını taşıyan o kâğıdı alıyordu. Her şeye kadir olan bu belge beş ya da on lira banknotundan başka bir şey değildi.

Ev sahibimiz, oturma müsaademiz bittiğinde yeniden uzatılması için doktora gitti. "Bahşiş" orda da etkisini gösterdi ve istenen ertelemeyi sağladı. Oturma müsaadesi sadece tehlikeyi öteledi ama ortadan kaldırmadı. Bir sonraki günün garantisi bile değildi. Polisin denetiminden kurtulmak için evi değiştirmemiz gerekiyordu. Yerlilerden biri, kiranın iki katını ödememiz şartı ile bizi evine alabileceğini söyledi. Kabul ettik. Ama şimdi bu zor taşınma nasıl olacaktı? Bir diğeri mobilyaları taşımayı teklif etti. Geriye sadece eve ulaşmak kalıyordu. Amcam ve ben sabahın karanlığında yola çıktık. Yengem eşyalarla birlikte akşam gelecekti. Gece yarısına kadar bekledik ondan haber gelmedi. Kocaman bomboş odanın içinde saatler geçti. Tedirginliğimiz giderek büyüdü. Sonra, eşyaları taşımak isterken yengemin tutuklandığını öğrendik.

Devamını öğrenemedik ve tabii o eve dönmedik. Soğuk ve boş odada bir gece daha geçirdik. Amcam karısının tutuklanmasına çok üzülüyordu. Bir şekilde yengemi bulacağımı söyleyerek onu teselli ediyordum. Kısa bir süre sonra yengem ortaya çıktı. Büyük bir sevinç duyduk. Onu sokakta yakalamışlar. Kaçak Ermeni Türk'lerinden sayıp, saçlarından karakola kadar sürüklemişler. Bekçilerden birine verdiği rüşvetle kurtulmuş.

O günden sonra ne amcam ne de yengem dışarı çıkmaya cesaret edemedi. Bunun üzerine taşınmayı ben üstelendim. Bunun için Suriye'liler gibi giyindim. Taşınarak atlatmayı düşündüğümüz problemler, yeni yerimizde de peşimizi bırakmıyordu. Polis mahalleye geldiği zaman çocuklar bizi uyarıyor, biz de duvarın içindeki dolaba saklanıyorduk. Polis eve geliyor ve evin reisine, evde Ermeni misafiri olup olmadığını soruyor, tabii hayır cevabı alıyordu. Sık sık yapılan ev aramaları sırasında karısı benim çocuğumu kucağına alıyordu. Bu durum, kadının kendi bebeği olunca zorlaştı. Polis tekrar geldiğinde bebeklerin ikisi de ağlıyordu. Ev sahibesi kendi bebeğinin sesini örtünün altında hafifletti. Benimki zaten var gücüyle ağladığı için onu kucağına aldı. "Bebeğinizin çok güçlü bir gırtlağı var", diye memurun dikkatini çekmişti.

Ne mutlu ki, paramız yetiyordu. Amerika'daki kız kardeşim ve kuzenlerimden para geliyordu. İstanbul'dan da gönderilmişti. Bu durumumuzu sürdürmek bize pahalıya mal oluyordu. Bu takipten kurtulmanın büyük bir bölümünü Amerika'dan gelen desteğe borçluyum.

Zamanla Zavag, ev için tehdit olmaya başlamıştı. Akrabalarım için daha fazla tehlike olmadan gitmeye karar verdim. Bunun için "Büyük Baron"a başvurdum. Halep'te cansiperhane bir fedakârlıkla sürgünlere yardım eden bir Ermeni. Bir çok genç kız onun sayesinde Türk cellâtların gaspından kurtulmuştur.

HALEP'TE SÜRGÜN AVI

"Büyük Baron" aracılığıyla Yunanlı bir aile ile bağlantı kurdum. Evin hanımına İngilizce ve piyano dersi veriyordum. Ayrıca geceleri çocuğuna bakıp emziriyordum. Aynı anda iki çocuğu emzirmek benim gücümün üzerine çıkıyordu ama Der-Zor'a gitmemek için yapmak zorundaydım. Çok geçmeden Yunanlı Hanım sempatik tavırlarıyla gönlümü kazandı ve arkadaş olduk. Müziği seviyordu ve ben her akşam piyano çalıyordum. Beni etkileyen, ruhsal durumuma uygun, parçalar seçiyordum. Hanım bazen gitarla şarkılar söylüyordu.

Oğlu ve kızı benim çocuklarımın yaşındaydı. Çocuklarıma veremediğim tüm şefkatimi onlara verdim. Bu evde bir misafir gibi ağırlandım. Masada şeref mevkiinde oturuyordum. Kısaca söylemek gerekirse hayatım hoş ve kolaylaşmıştı. Ama geceleri iki çocukla birden uyuyamıyordum. Çocukların biri uykuya dalınca diğeri uyanıyordu. Sık sık kendi çocuğumu bırakıp diğerini emziriyordum. Nasıl sıkıntı çektiğimi ancak bir anne anlayabilir. Sürekli uykusuzluk beni bitkinlik noktasına getirdi.

Bir rastlantı bu çözümü de getirdi. Türkler, askeri birliklerini barındırmak için büyük evlere el koymaya başladılar. Bizim kaldığımız ev ilk işgal edilenlerden biri oldu ve Yunanlı aile otele taşınmak zorunda kaldı. Bütün odalar do-

luydu ve benim kalabileceğim yer kalmamıştı. Yunanlı arkadaşıma veda ettim ve yeniden koruyucum "Büyük Baron"a başvurdum. Beni Bay Aharon tarafından idare edilen yetimhaneye gönderdi. Bu büyük binaya yedi yüzden fazla kaçak sıkıştırılmıştı. Genellikle çocuklar, genç kızlar ve kadınlar vardı. Hijyen koşulları çok kötüydü. Birçok insan salgın hastalık ve göz iltihabından dertliydi. Bütün bunlara rağmen cehennemden kaçıp kurtulan kadınlar burada rahatlayabilirdi, ruhları bu kadar altüst olmasaydı.

Onların anlattıklarını dinlediğim zaman, acaba onlardan daha mı az acı çektim diye düşünüyorum.

Aynı konvoyda Tokat'tan ve Sivas'tan kadınlar, bizim geçtiğimiz aynı yollardan geçmişler, ama onların konvoyu Suruç'ta kalmayıp Urfa üzerinden Rasul-Ayn'a geçmiş. Dizginsiz fanatizmin bütün korkularını yaşamışlar. O kadar acı çekmişler ki, konvoydaki yediyüz kadından ancak altmışı hedefe ulaşabilmiş. Türk zulmünü anlatan bir işkenceyi burada anlatmak istiyorum: Jandarma bütün kadınların tamamen soyunmasını ve bu halde koşmalarını emretmiş. Bu şekilde, Mezopotamya'nın parlayan güneşinin altında bütün gün yürümüşler. Bir elleriyle başlarını koruyarak, diğer elleriyle çıplaklıklarını örterek, alay ve gülüşmeler eşliğinde. Derileri yanmış ve su toplamış. Üzerine bir de jandarmanın kırbacı bütün yanıkları kanatmış. Barbarlığın tarihinde bile böyle zihinsel ve fiziksel işkence görülmemiştir. Bu konvoyun özel bir ismi vardı: Çıplaklar kolonisi. Koloninin konakladığı yer köle pazarına dönüşmüş. Kadınları hayvan gibi açık arttırma ile satmışlar.

Bu eski ortaçağ geleneğinin yirminci yüzyılda yeniden canlanmasında Türk hükümetinin onayı olmadan kesinlikle olamazdı.

Bu konvoyda hayatta kalanlar çıplak olarak Halep'e ulaşmışlar. Bu hallerine üzülen ahali onlara örtünmeleri için giyecek atmışlar.

Kadınların bu türde sayısız hikâyeleri var. Burada hepsini anlatmak mümkün değil. Ama bunlardan bir tanesini daha anlatmak istiyorum. Kumkale'de şehrin Kaymakamı sürgünlerden bir genç kıza tecavüz etmek istemiş. Kız, karşı koymuş. Kaymakam, yardıma çağırdığı üç asker yardımıyla amacına ulaşmış. Daha sonra kurban, Kaymakamı kadıya şikâyet etmiş. Görünüşe göre durumunu çok iyi anlatmış ki, Kaymakam görevden alınmış.

Bir hafta sonra Beyaz Ev'de çocuğum göz iltihabı oldu. Buradan bir an öce ayrılmalıydım. Çaresiz, dördüncü ordunun askeri imalathanesine girdim. Burada Ermenilerin çalışmasına izin veriliyordu. Bu işin tek avantajı sıhhiye erlerinin taşıdığı kol bandından takıyordum. Bu da beni gönderilmekten koruyordu. Ücretim, üç küçük ekmek karşılığıydı. Ermeniler burada çalışabilmek için can atıyordu.

Burada çocuğumun sağlığı bozuldu ve üç ay izin almak zorunda kaldım. Üç ayı amcamın evinde geçirdim. Amcam tutuklanma korkusuyla tam münzevi bir hayat yaşıyordu.

Halep'te her yerde korku hâkimdi. Sürgün kolonileri her gün sıkı denetim altında çöle gönderiliyordu. Polis aralıksız evlere baskın yapıyordu. Kimin yeterli parası varsa kaderini değiştirebiliyordu. Burada Türklerin rüşvetçiliğini anmam gerekir, olmasaydı asla kurtulamazdım. Birçok Ermeni hayatını bu "elverişli durum"a borçludur.

Türk ordusu, imalathanede artık kadın çalıştırılmayacağını açıkladı. Artık şansımı ders vermek için deneyecektim. Acilen paraya ihtiyacım vardı. Amerika'nın İttifak Devletleri'ne savaş ilan etmesiyle artık akrabalarımdan para gelmiyordu. Yiyecek az olduğu için fiyatları çok yükselmişti. Ben ders verirken Zavag'a yengem bakıyordu. Zavag yanında olduğu için amcam çok mutluydu. Ama çok sevdiği yeğeni Lusaper'i kaybetti. Yeğeni Merzifon'da bir Amerikan hastanesinde çalışırken sürgün edilmişti. Bu cesur kadın yolda tifüsten öldü. Haberi duyduğunda amcam çok

sarsıldı ve felç oldu. Dört ay hastalıktan sonra bize veda etti. Yalnız kalmıştık.

Yengem amcamın ölümünü kaldıramadı. Ona: "Ağlama artık, en şanslımız sensin. Son nefesine kadar ona bakmadın mı, onun gözlerini sen kapatmadın mı? Kocaları öldürülüp hayvanlara yem edilenleri düşün" diyerek teselli ediyordum.

Bu arada çocuğum ağır hastalandı. İlaçları borçlanarak satın aldım. Kazancım yetmiyordu, artık daha kazançlı bir iş bakmak zorundaydım. Süt varoşlarda şehirde olduğundan daha ucuzdu. Bundan faydalanmak istedim. Alman askeri misyonerliğinde görevli Ermeni birine varoşlardan süt getirmeyi önerdim. Bir deneme yaptık ve götürdüğüm sütü Arap tüccarların sütünden daha iyi ve daha ucuz buldu. Böylece onların sütçüsü oldum. Çok zahmetli bir işti. Her sabah yağmurlu ve rüzgârlı havada, çamurlu yollardan yarım saat varoşlara çıkıyordum. Orada sütü hazırlıyordum ve sütü taşıyanla birlikte şehre kadar iniyordum. Süt taşıyıcısının kısmeti de açıldı. Eskiden hali vakti yerinde bir tüccarmış, şimdi aç kalmamak için süt taşıyordu.

Her gün, yerli ahaliden mutlu ailelere rastladıkça, çaresiz ve talihsiz durumumu daha iyi görüyordum. Kader beni yaban ellere attı. Hizmetçi, sütanne, öğretmen, işçi ve sütçü oldum. Bütün işler kutsaldır, bunun bilincindeyim ve hiç utanmadım, köleleştirmediği sürece.

Halep'te sürgünlerin durumu artık dayanılmaz boyutlardaydı. Çok küçük bir bölümü dikiş dikerek, ders vererek biraz para kazanabiliyordu. Çoğu askeri imalathanede bir parça ekmek için bütün gün çalışıyordu. Hiç iş bulamayanlar çöplerden yiyecek bir şeyler arıyordu. Bir kez caddede bir manzaraya tanık oldum. Bir köpek ve iki zavallı sürgün kadın bir çöp yığınını karıştırırken, Alman bir asker de onların fotoğrafını çekiyordu. Bu Alman asker neyi amaçlıyordu? Bizim düşkünlüğümüzü belgelemek mi, yoksa ken-

di ülkesinin politikasını etkilemek için, bir zamanlar refah içinde yaşayan bu kadınların nasıl zavallı duruma düştüklerinin bir kanıtı olarak mı fotoğraf çekiyor?

Birçok sürgün Türk evlerinde hizmetçilik yapıyordu. Bazı evlerde altı kişiye kadar hizmetçi vardı. En güzel kadınlar memurların ve subayların haremindeydi.

Samsun'dan bir mektup aldım. Çocuklarımın hayatta olduğunu yazıyordu. Yetkililer çocuklarımı Yunanlı aileden alıp onları Müslüman yapmak istemişler. Kayınvalidem sayesinde bu plan başarıya ulaşamamış, ayrıca onları evlatlık almak isteyen bir memura da engel olmuş. Sağlığı bozuk olduğu için çocukları da yanına alamamış. Bunun üzerine Balıkcıyan ailesi onları alabileceğini beyan etmiş. Bu haber beni çok rahatlattı. Burada Balıkcıyan'lara minnettarlığımı ifade etmek isterim. Eğer bir gün oğullarım kendi vatanlarına hizmet edebilirse, onlara zor zamanda yardım elini uzatan, bu ailenin kazancıdır.

Üç yıldır çocuklarımı tekrar görebilme umudu ile yanıyorum. Biz, 1915 Temmuz sürgünleri, memleketimize ne zaman dönebileceğimizi hâlâ bilmiyorduk. Elimizden alınan evlerimize yeterince ağlamamış mıydık? Sürgünün başladığı tarihte, Ermenilerin eşyaları satıldı evleri de Müslüman mültecilere[5] verildi?

Bir gün kapı çalındı ve bir polis Talat Paşa'nın emrini iletti. Bu emre göre Halep'teki Ermeniler derhal İstanbul'a gidecekti.

Demek geriye dönüş zamanı gelmişti. Bu sefer trenle rahat bir güzergâhımız vardı.

Yengem, Zavag ve ben 11 Haziran 1918'de yola çıktık. 17 Haziran 1918'de İstanbul'a geldik. Annem, kardeşim ve

5. Müslüman mülteciler: Osmanlı 1912-1913 Balkan savaşında Balkan illerini kaybetti. Orada yaşayan Türkler ve kısmen Osmanlıya dahil olan Müslüman mülteciler.

kuzenim bizi karşıladı. Hepsi de sürgünden kurtulmuştu. Acılı annem! Gözyaşlarını tutamıyordu. Hissettiklerimizi anlatmak için sözlere ihtiyacımız yoktu. Göz pınarlarımıza dolan yaşlar her şeyi anlatıyordu. Annem, kocam için giydiğim siyah yas kıyafetiyle beni görünce kalbi sıkıştı. Acı ve kavuşmanın sevinci birbirine karıştı. Zavag hemen hemen üç yaşındaydı, altın sarısı bukleleriyle kız çocuğu gibiydi.

Kız kardeşim özenle benimle ilgileniyor, sakinleşmem ve dinlenmem için elinden geleni yapıyordu. Tek isteğim oğullarım Hrant ve Aram'a kavuşmaktı. Hemen Samsun'a onları göndermeleri için mektup yazdım. Ermenilerin seyahat etmesi yasak olduğu için gidip alamıyordum. Balıkcıyan'lar her şeyi organize edeceklerini söylediler. Günler geçmek bilmedi. Üç yıl ayrılığa katlandım ama beklemek zorunda olduğum son üç ay bana daha uzun geldi.

Uzun zamandır beklenen telgraf 10 Ekim'de geldi. Telgrafta o gün Hrant'ın, İran Konsolosu'nun ailesiyle birlikte, gemiyle Samsun'dan hareket ettiklerini yazıyordu. Geleceği gün kız kardeşimle birlikte geminin yanaşacağı iskeleye gittik. Samsun'dan gelen gemi hemen hemen boşalmıştı. Bir yığının üzerine oturmuş göründü sonunda. Ona doğru koşmak istedim ama kardeşim beni tuttu. Kendime hâkim olmalıydım, çünkü polisler yakındaydı. Hrant'ın Ermeni olduğunu anlarlarsa geri gönderebilirlerdi. İnsanüstü bir gayretle yerimde kaldım ve sadece baktım. O da bana baktı ve tanıdı. Güldü sonra utanarak bakışlarını indirdi. Bu bakışlarıyla babasına çok benziyordu. Ona bana gelmesi için işaret verdim ve alt kısma indim. Tereddütle yaklaştı. Sarıldım, pembe yanaklarından öptüm. Büyümüş güzelleşmişti. Yakınımızda duran birkaç Ermeni kadın neler olduğunu izliyordu. Hıçkırıklarım boğazımda düğümlenirken, polisin bize doğru geldiğini gördüm. Bu tehlikeli ortamdan çabu-

cak ayrılmalıydık. Hrant, birlikte geldiği aileye veda etti ve küçük çıkınını alarak oradan uzaklaştık.

Çok mutlu olduk o günden sonra. Zavag'ın daha henüz tanımadığı abisine sarılması çok güzeldi.

Hrant'ın gelmesinden iki hafta sonra Aram geldi. Müslüman olmuş Ermeni bir ailenin yanında geldi. Onu eve getirmişler. Ben o sırada bir arkadaşımı ziyarete gitmiştim. Haberi alır almaz eve gittim. Aram çok büyümüştü, artık saçlarında bukleleri yoktu ama gülüşü aynı kalmıştı. Hararetle sarıldım ona. Odaya girerken Zavag'la Hrant'ın birbirine çok benzediğini fark ettim.

Konuşmaya başladık. Bu geçen üç yılda neler yaşadıklarını anlattılar. Onlara baktım, dinledim ve bizden çalınan üç yılın yasını tuttum.

Aram ciddileşti ve aniden: "Anne, bizi terk ettiğin zaman bir bardak su alıp döneceğini söylemiştin. Bize yalan söylemeye utanmadın mı? Seni nasıl aradık biliyor musun?"

"Sizi de yanıma alsaydım, hepimiz susuzluktan ve işkenceden ölürdük" dedim.

"Hep birlikte ölürdük. Bize yalan söylemen hiç güzel değildi" dedi yetişkin gibi.

Aynı günün akşamı Aram yine geldi ve babasının nerede olduğunu sordu. Ah, bu soru beni kalbimden yaraladı. Duymamış gibi yapıp ona sarıldım. Ama o ısrarla "Söyle anne babam nerde ve ne zaman gelecek?" dedi.

"Bilmiyorum" diye fısıldadım ve gözyaşlarımı dökmek için acı içinde odama gittim.

1915 Temmuz'da başlayan tehcirden bu yana üç yılın üzerinde zaman geçmesine rağmen Ermeniler'in ızdırapları henüz son bulmadı. Türk basını utanmadan, hükümet tarafından düzenlenen sürgünün, normal bir nakilden başka bir şey olmadığını, askeri sebeplerden dolayı yapılması gerekli, doğal durumlardan ortaya çıkan, sadece rastlantısal

ölümler olduğunu ve bu "Nakil" sırasında ölenlerin sayısının 100.000'den fazla olmadığını iddia etti.

Hepsi yalan değildi. Tehcir kararnamesi metninde basit bir "nakil"di. Yaşanılan olaylar, bizi yanıltan, hükümetin başarılı bir taktiği olduğunu kanıtlıyor. Hükümet, Ermenilerin kendilerine yapılacakları sezinledikleri zaman, savunma yapacaklarını biliyordu. İçimizde küçük bir azınlık her şeyi anlamıştı, fakat onları kimse dinlemedi. Yetkililer, ısrarla "nakil" sırasında jandarmanın bizi koruyacağını söylemişti. Bir direniş olsaydı kesinlikle katliamla sonuçlanırdı. Her şeyi anlayan küçük azınlık, Müslüman kitlenin fanatizminden korkuyor ve katliamın sonuçlarının çok ağır olacağını söylüyordu. Buna rağmen katliam oldu. Bugün hepimiz biliyoruz ki, azami dikkat göstererek trajik bir hata yaptık.

Tehcirden önce Türkler genel bir sayım yapmışlardı. Görevli komisyonun hazırladığı sayımdan çıkarılan sonuç, yaklaşık dört buçuk milyon Ermeni, Yunan, Suriyeli ve Nesturi'leri kapsayan Hıristiyan unsurları Doğu'dan temizlemeye yönelik bir yok etme planıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler en büyük Hıristiyan grubu oluşturuyordu, en gaddarca zulme onlar uğradı. Katil cinnetini onlar üzerinden deşarj etti.

Halep'teki evimizin avlusunda o zamanlar güzel bir üzüm asması vardı. Dallarıyla bize gölge yapardı. Ev sahibi, bir gün daha güçlensin diye dalını kesti. Bir süre sonra gövdeden yeni bir sürgün çıktı. Zayıf ama yeşil. Ben bunu, bizim kaybolan halkımıza benzettim. Genç bitkiler yakında güneşin altında güçlenecek.

Birkaç zaman sonra yeni bir filiz kendini gösterdi. Öyle güçlü gelişiyor ki; gelecek yaz gölgesi ile koruyacak bizi. Bu benim için zaferdi.

Görünürde bütün umutların boşa çıktığı bir anda yeni

bir jenerasyon boy verdi, halkımızın kanayan sakatlanan bağrından.

Her şey geçti, her şey unutulmaya yüz tuttu. Ama Der-Zor'da, Rakka'da, Maskane'de, Rasul-Ayn'da ölüme gidişler, bir ulusun mezarlıkları unutulabilir mi? Tehcirin benzeri görülmemiş sıkıntılarından sonra, sağ kalan birkaç kişi bu yerlere ulaştı. Artık rahat bırakılacaklarını zannettiler. Ama yanılmışlardı. Türkler tam burada insan cesetlerinden oluşan en yüksek piramidi yaptılar. Der-Zor'dan kurtulanların bana anlattığı birkaç sahneyi burada anlatamayacağım. Yapılanlar gerçek olamayacak kadar korkunç.

Der-Zor'a giden sürgünler, orada çalışmaya başlamışlar. Her şeyi öyle güzel yapmışlar ki, orası sanki Mezopotamya'da yeşeren bir yermiş gibi. Türkler bundan çok rahatsız olmuş ve tek kişi kalmayıncaya kadar yok etmişler onları.

Gözleriyle tanık olmuş bir Türk, öldürme emrini Der-Zor'a getiren İstanbullu elçi, orada küçük bir Ermeni çocuğu almış ve etrafta dikilenlere göstererek: "Bakın bu çocuk bir hiç! Bunun tehlikeli olmadığını düşünüyorsunuz ama yanılıyorsunuz. O bir hain soyu. Bu kötü tohum yok edilmeli," dedikten sonra çocuğu oracıkta elleriyle öldürmüş.

Halep'te Ermeni bir kadın yargılanıyordu. Kendi çocuğunu nehre atmakla suçlanıyordu. Gerçi kendisi de akıntıya atlamak istemişti ama jandarmalardan biri ona engel olmuştu. Mahkeme onu çocuğunu öldürme suçundan 15 yıla mâhkûm etti. Bunu, Türk ikiyüzlülüğüne örnek olması için anlattım. Küçük Ermeni çocuğun hayatı bu kadar değerliyse, Anadolu'nun dağ geçitlerinde, ovalarda öldürülen binlerce suçsuz insanın kemikleri ne oluyor? Türkler bize bunu söylemeli.

Tüm bunlara rağmen!.. Maddi kayıplara, hayal kırıklıklarımıza, hüznümüze rağmen kalbimiz umutla çarpıyor. Biz, daha iyi bir geleceğin hayalini kurmak için değil, daha güçlü bir vatan toprağı için çok çektik. Türk boyunduru-

ğ ıdan kurtulmuş bir Ermenistan istiyoruz. Anneler, iffeti zarar görmüş kızlarına, kadınlar, öldürülmüş kocalarına ağlamayacak, öksüz ve dulların gözyaşları kuruyacaktır.

Ulusumuz özgürleşecek, ekonomik, dini ve manevi olarak ilerleyecektir.

Bu rüyanın gerçekleşmesi için, sadece adalete ihtiyaç var. Uygar dünyadan dileğimiz budur.

SON SÖZ

Paylazu Kaptanyan, Türkler tarafından halkına karşı işlenen bu suçun, manevi ve maddi yönden yeniden iyileştirilebilmesi ümidini kesti.

Hayatta kalanlar çıplak tenlerinden başka bir şey kurtaramadılar. Vatanım dedikleri – evler, bahçeler, tarlalar, köyler ve şehirler onlar için artık yok. Mülkleri talan edildi. Şimdi onların evinde başkaları oturuyor. Hiçbir politik güç bu durumu değiştirmek istemedi.

Köklerinden sökülen çaresiz Ermeniler yeni bir vatan bulmak zorundaydılar. İş aramak ve başını sokacak bir ev bulmak için, Ermeni Cumhuriyeti'ne, Yakın Doğu'ya (özellikle Lübnan ve Suriye'de) yerleştiler ya da Batı'ya gittiler. Fransa ve ABD tercih edilen hedeflerdi. Kaderin, dünyanın dört bir yanına dağıttığı Batı Ermenistan, farklı şekillendi.

Ermeni Cumhuriyeti'nde son kalan toprak parçasına sığınanlar, sefaletten kurtulamadılar. Maddi ve manevi olarak sıkıntıya düştüler. Kütle halinde gelen mülteciler, savaş sonrası ülkenin durumu ve bunun üzerine, 30'lu yıllardan 50'li yıllara kadar süren Stalin terörü ile Sovyet rejiminin baskısı tepe noktasına vardı. Stalin kâbusu sona erince Sovyet Cumhuriyeti Ermenistan'da, ekonomi ve manevi durum, hissedilir derecede düzeldi. Araştırma ve Edebiyat,

üzerindeki baskı zincirini kırdı ve ulusal bilinç güçlendi. Aynı zamanda binlerce özgüvenli insan 24 Nisan 1965'te soykırımın 50. yılında kurbanları anmak için Erivan'a göçtü. Bu ulusal irade tezahürü, resmi devlet ideolojisinin propagandasına karşı, "Sovyet Halkları"nın, çatışmasız birlikte yaşamının, enternasyonalist muhalefetiydi. Halkların ahengi Sovyet realitesine hiçbir zaman uymadı. Sovyet emperyalizminin "böl ve yönet" taktiğiyle doğal yerleşim alanlarını ikiye bölerek etnik çelişkilere sebep oldu. Bu suretle çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bölge, Gürcistan ve Azerbaycan'a düştü. Özellikle Azerbaycan yönetimindeki Karabağ Ermenileri, ekonomik ve kültürel ayrılıklardan sorun yaşadılar. 1988 yılında Azerbaycan'ın Sumgait şehrinde Ermeni nüfusunun kıyımı Ermeni-Azerbaycan çatışmasının ilk kıvılcımını çaktı. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ulusların iyileşmemiş yaraları büyük bir süratle deşildi. Karabağ'lı Ermeniler, Azerbaycan baskısını azaltmak için bunun bir şans olduğunu düşündüler. Parlamentoda, dar bir koridorun ayırdığı Ermenistan'a bağlanma kararı aldılar. Bu, Azerbaycan için saldırı işaretiydi. Ermenistan ve Karabağ 1991'de savaşın sıcak evresine geçtiler. Kendi yurtlarından vazgeçirmek için aç bırakmayı, kuvvetten düşürmeyi denediler. Bugün, Bayan Kaptanyan'ın da anlattığı korkunç olaylara benzeyen, Karabağdaki işkenceler, hırpalanmalar, tartaklanmalar görmemezlikten geliniyor. Türkiye, aynı dil ailesinden olan Azerbaycan'a silah ve para yardımı yapıyor ayrıca politik arenada da destekliyor.

İkinci büyük grup olan Batı Ermenileri Yakındoğu'ya yerleştiler. Bir süre, Batı Ermenistan kültürü yeni bir vatan bulmuş ve yeniden refah devri yaşanacakmış gibi göründü. Lübnan'ın 150 000 Ermeni kolonisi, medeni, kültürlü ve dindar bir yaşam oluşturdu. Yokluğu çekilen vatan hayali aniden son buldu. 1975'te başlayan Lübnan savaşı, Yakın ve Ortadoğu'yu kapsayan din fanatizmi ve politik radika-

lizm, azınlıklar için kötüleşen atmosfer, 400 000 Ermeni'nin bölge değiştirmek için bavullarını toplamasına neden oldu.

Bu sefer tren Batı'ya gidiyordu. Yeni gidenler, özellikle Fransa'da 400 000, Amerika'da bir milyon Ermeni'nin, Birinci Dünya Savaşı bittiğinden beri buralara yerleşmiş, iş kurmuş, güçlü Ermeni cemaati ile karşılaşıyordu. Almanya'da yaklaşık 20 000 Ermeni yaşıyor. Batı'daki zorunlu veya istekli asimilasyon Doğu'ya göre daha fazla. Bunun nedeni, Batı Ermenistan kültürü ve yaşam tarzının kayba uğramasından korkuluyor.

Bugün Türkiye'de 60 000 Ermeni yaşıyor. Çok az bir kısmı hariç, çoğunluk Klikya'da veya Doğu Anadolu'daki tarihi bölgede değil, İstanbul'da yaşıyor. Türkiye, psikolojik olarak yıpratmayı başarıyla yapıyor, bu da kültürel olarak yok olmayı getiriyor. Ermeni yaşamının tüm izleri itina ile siliniyor. Ermenice mekân isimleri haritadan siliniyor, tarihi değeri ne kadar büyük olursa olsun, önemli değil! Kiliseler camiye dönüştürülüyor veya tahrip ediliyor. Türkçe tarih kitaplarında binlerce yıllık Ermeni yaşamından, etkilerinden hiç bahsedilmiyor sanki hiçbir zaman olmamışlar gibi. Ermenilerin öldürülmesini susarak geçiştirmenin veya örtbas etmenin, sonunda kendi varlıklarına ve tarihlerine de sıranın gelebileceğini bilmelidir.

Bugün, Türkiye'deki Ermeni yaşamı kültürel ve psikolojik olarak baskı altındadır.

Paylazu Kaptanyan'ın halkı için daha iyi bir gelecek hayali Batı Ermenistan'da gerçekleşmedi.

Palyazu Kaptanyan

1915 Ermeni Soykırımı Bir Tanığın Anıları

Bize, bir yaban köpeği ve yaratık gibi davranılıyordu. Birkaç kişiye ihtiyaçlarını temin etmek ve arkadaşlarını ziyaret etmeleri için izin verildi. Sonra Tokat'a doğru yola devam ettik.

Tokat'ta şirin bir Ermeni kızı gördük. Kız tek başına bir bahçede ağaçtan meyve topluyordu. Ondan, bütün dindaşlarımızın sürgün edildiğini öğrendik. Önce erkekler sonra da kadınlar. Diğer taraftan ona evine girmesi ve orda kalması emredildi. Cezaevinin önünden geçtik. Orada birkaç Ermeni'yi tutuyorlardı. Karıları onlara yemek getirmek istemiş ve polis engeliyle karşılaşmışlar ve kamçıyla kovalanmışlar.

Gelip geçenlere Şavarş Vartabed'den haberleri olup olmadığını sorduk. Şehir dışına götürülüp orada öldürüldüğünü söylediler. Kocamın yakın arkadaşıydı. İkisi de Rahip Turyan'ın öğrencisiydi ve Armaş'ın seminerlerinde sınıf arkadaşıydı. Tokat'ta da şehirde kalmamıza izin vermediler. Jandarma "Şehir dışına!.." diye emir verdi. Açık havada bir gece daha geçirdik. Ertesi gün cadde boyunca üzerleri hafifçe örtülmüş cesetleri gördük. Bu, bizde feci bir korkuya neden oldu. Ölüm korkusu bizi daha fazla sardı. Çamlıbel'den geçiyorduk.

ISBN 605404953-4
9 786054 049530